

ISSN 2222–5242

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Етнос і культура

№ 18–19 / 2021–2022

Івано-Франківськ
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
2022

УДК 17.035.3+008(=161.2)
Е88

*Рекомендовано до друку вченою радою
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
Протокол № 10 від 27 червня 2022 року*

ЗАСНОВНИК – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР – доктор філологічних наук, професор,
академік НАПН України В.І. КОНОНЕНКО

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Соляр І.Я.* – доктор історичних наук, професор;
Струганець Л.В. – доктор філологічних наук, професор

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Кононенко В.І. (голова) – доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України;
Комар В.Л. (відп. секретар) – доктор історичних наук, професор; *Бунчук Б.І.* – доктор філологічних наук, професор; *Грещук В.В.* – доктор філологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України; *Жерноклеєв О.С.* – доктор історичних наук, професор; *Заграй Л.Д.* – доктор психологічних наук, професор; *Кононенко І.В.* – доктор філологічних наук, професор (Польща); *Красівський О.Я.* – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України; *Кугутяк М.В.* – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України; *Макар Ю.І.* – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України; *Марчук В.В.* – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України; *Романюк С.* (Польща) – доктор габілітований; *Павлюк С.М.* – доктор історичних наук, професор, академік НАН України; *Хороб С.І.* – доктор філологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України; *Цепенда І.Є.* – доктор політичних наук, професор, дійсний член Української академії політичних наук

Адреса редколегії:

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Тел. для довідок: (0342) 59–60–10

ЕТНОС І КУЛЬТУРА. Часопис Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника : збірник науково-теоретичних статей. Гуманітарні науки / голов. ред. В. І. Кононенко. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2021–2022. № 18–19. 142 с.

ETHNOS AND CULTURE. Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University : Collection of Scientific and Theoretical Articles. Humanitarian Sciences / Chief Editor V. I. Kononenko. Ivano-Frankivsk : Vasyl Stefanyk Prekarpathian National University, 2021–2022. № 18–19. 142 p.

Етнос і суспільство

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ПРОТИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПРОТИСТОЯНЬ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТА ДИСКУРСИВНИЙ ВИМІРИ

У статті здійснюється спроба дискурсологічного та соціокультурного аналізу східнослов'янського простору у контексті політичних подій кінця ХХ–ХХІ ст. Розглянуто витоки морально-етичного падіння агресивних країн і, відповідно, деградації соціальної системи. Визначено феномен функціонування пропагандивно-фейкових систем, які породжують спотворений світогляд та деформовану ієрархію цінностей. Зазвичай такі реалії є типовими для диктаторських режимів. Запропонований методологічний підхід визначила агресивна поведінка Росії у стосунку до колишніх республік пострадянського простору і до України зокрема. Зроблена спроба окреслити специфіку ментального простору Російської Федерації як системи, яка впродовж століття культивує тоталітарну та люмпен-пролетарську пропаганду. Процеси, пов'язані з формуванням геополітичного простору Східної Європи, включаються у контекст знань щодо еволюції культур та їх колапс. Йдеться про абсурдність соціополітичних експериментів, які мають витоки в епосі формування концепції соціалістичної революції. Нагальність запропонованих студій є очевидною у контексті воєнного вторгнення в Україну та посягання на її суверенітет.

Ключові слова: соціологія, дискурсологія, ментальність, інформаційна політика, суверенітет, агресор.

The article attempts to discourse and socio-cultural analysis of the East Slavic space in the context of political events of the late XX-XXI centuries. The origins of the moral and ethical decline of aggressive countries and, accordingly, the degradation of the social system are considered. The phenomenon of functioning of propaganda-fake systems, which generate a distorted worldview and a distorted hierarchy of values, is determined. Such realities are usually typical of dictatorial regimes. The proposed methodological approach was determined by Russia's aggressive behavior towards the former republics of the post-Soviet space and Ukraine in particular. An attempt has been made to outline the specifics of the mental space of the Russian Federation as a system that has been cultivating totalitarian and lumpen-proletarian propaganda for centuries. Processes related to the formation of the geopolitical space of Eastern Europe are included in the context of knowledge about the evolution of cultures and their collapse. It is about the absurdity of socio-political experiments that have their origins in the era of the formation of the concept of socialist revolution. The urgency of the proposed studies is obvious in the context of the military invasion of Ukraine and the encroachment on its sovereignty.

Keywords: sociology, discourse, mentality, information policy, sovereignty, aggressor.

Вступ

Події останніх десятиліть у Східній Європі, особливо агресія з боку Російської Федерації впродовж останніх років, винесли на поверхню і зробили осягаємими глибинні процеси, в основі яких є експансія і захоплення чужих та суверенних територій. Отримали нове прочитання події пострадянського періоду і з високою роздільністю стали зрозумілішими як окремі інтенції, так і цілісні процеси. Більшість явищ на між-

народному рівні у 90-ті роки минулого століття та впродовж останніх двох десятиліть не сприймалася як системна діяльність з підризу ідеологічної, економічної чи іншої стабільності. Лише у світлі останніх подій значна кількість фактів, які відбувалися в минулому, отримала нове прочитання. Тепер стає зрозумілою діяльність Російської Федерації у сфері інформаційних технологій та інформаційної політики загалом. Комплекс дій сьогодні та у минулому насправді є ши-

роким спектром на перший погляд достатньо дистанційованих чинників, але сумарно експлікують агресивну політику та руйнівні інтервенції з боку Російської Федерації до країн, які нещодавно отримали незалежність та змогу самостійно прокладати свій шлях у майбутнє.

Очевидним є те, що найбільші сили пропагандивної машини були сфокусовані на Україні. Наша країна зазнала найбільш потужних інтервенцій. Унаслідок пацифістських настроїв в Україні, впевненості в тому, що настали нові часи – ера розквіту демократії та добросусідства, довіри до укладених угод і підписаних меморандумів, з іншого боку – провізоричних процедур роззброєння та ліквідації зброї масового ураження, демілітаризації окремих регіонів (виводу військ з іноземним базуванням), формування економічних альянсів, припинення чи заморожування воєнних конфліктів у різних регіонах нашої планети (виведення військ з Афганістану) як локальних, так і загальнопланетарних процесів було приспано обережність народів (колишніх радянських республік) і сформувано колективну впевненість, що жахи Другої світової війни, як і ХХ ст. загалом, не можуть повторитися в принципі. Ця внутрішня заспокоєність стала камертоном на пострадянському просторі, і низка країн з легкістю впровадила політику роззброєння, підтримання торговельно-економічних зв'язів. Показовим фактом цього періоду було функціонування значної кількості телеканалів, які базувалися за межами країни або, якщо й були національними, то за змістом залишалися проросійськими. До національних телефірів було допущено чимало телесеріалів, телепрограм із вираженими або замаскованими проросійськими настроями. До механізмів інформаційної інтервенції додалися преса, радіо, шоу-бізнес, видавнича справа, туристичний бізнес, різного роду фестивалі та виставки, спорт, мережа транспортних сполучень, можливість працювати на засадах постійної зай-

нятості, вахтового методу чи сезонної роботи, зв'язки у науковій сфері, співпраця силових та військових структур, можливість купувати нерухомість та провадити бізнес у сусідній країні, а також продажний олігархат та ін. Ці та інші чинники загалом сформували колективний портрет Російської експансії, її культурної політики [2, 166].

У цьому гурті фігурували окремі країни колишнього так званого Варшавського договору, країни Азії, Африки, Латинської Америки. Абсолютна більшість політиків, дипломатів, політологів вищого рангу, культурологів, соціологів та інших фахівців розглядали окремі конфлікти, які мали місце у цьому просторі не як симптоми глобальної кризи цивілізації, а як складний процес народження (трансформації) нової системи, реорганізації дійсності, мовляв, конфліктні процеси є природним явищем, після якого неминуче повинна наступити фаза тотальної стабільності [12, 128]. Мілітаризація, агресивна налаштованість маскувалися під театральне дійство – гру м'язами, і ніхто не очікував серйозної загрози від Росії, Північної Кореї чи економічно успішного Китаю. Питання перерозподілу територій чи агресивної анексії стали явищами минулого часу. Такі загальні настрої та уявлення панували у середовищі світових політичних еліт, які не побачили імперських інтенцій РФ [11, 241].

Результати дослідження

Перше десятиліття нового століття відзначилося своєю специфікою. Багато країн, які отримали чи вибороли незалежність, у різний спосіб переживали період “дорослішання”. Тут спостерігається диференціація за різними ознаками. Були країни, які мали значний історичний досвід побудови державної системи (країни Балтії). Були країни, в яких був відсутній історичний досвід боротьби за незалежність (Білорусь). Були країни, які впродовж своєї історії вели боротьбу проти інтервенції інших на-

родів (республіки Північного Кавказу та Закавказзя). Виділялися особливістю республіки Центральної Азії, у культурних традиціях яких мала місце релігійно-світоглядна спорідненість і підпорядкування сильному лідерові, кланові тощо. Також слід звернути увагу на те, що територія колишнього Радянського Союзу – це ще й більше двох десятків автономних республік, так званих національних меншин, у культурно-світоглядних традиціях яких боротьба за незалежність не була “прошита”, і вони адаптувалися до радянського світопорядку. Загалом цей “сурогат” народів, національностей, мов, культур, традицій був виключно штучним утворенням та існував винятково завдяки жорсткому диктату лідера, комуністичної партії та силових структур. Внутрішньо скріплювальних стрижнів, природних і толерантно запрограмованих речовин, які б зв’язували систему і робили її органічно цілісною, не було.

Варто зазначити, що епоха Радянського Союзу (особливо післявоєнного періоду) відзначилась великими міграціями (змішуваннями) народів, які були замасковані під ударні комсомольські будови, розроблення копалин, збір урожаю (освоєння цілини), відбудову міст і регіонів (після стихійних лих) і т. п. Більшість учасників цих “стовпотворінь” поступово втрачали свою ідентичність, жодна двомовність не була можливою [5, 48]. У цих регіонах завжди панувала одна (російська) мова і вивчення рідної мови навіть за умов значної кількості локального проживання представників одного етносу не передбачалося. До того ж російська видавнича індустрія була результативною і, слід віддати їй належне, продукувала багато якісної наукової, навчальної і художньої літератури. Висока активність цієї галузі залишається незмінною і в сьогоденні. Також інтенсивно тиражувалася і пропагандивна література.

Якщо детальніше розглядати механізм системотворення, то не можна

стверджувати, що не було сформовано системи як такої. Вона, беззаперечно, була, але основна слабкість її полягала у неспроможності ефективно оновлюватися [1, 86]. Їй були органічно властиві фіктивні цінності, імітативна дружба народів, вражаюча неефективність економіки, низький рівень життя та паразитувальна бюрократія. Комуністична партія як наглядовий орган вичерпала свій ресурс у 60–70-х рр. і стала важким баластом для системи. Тому у 80-х роках (за інерцією) основним скріплювальним матеріалом була функціональна комуністична ідеологія (яка гарячкуватого нав’язувала себе на всіх рівнях соціальної драбини), а також в міру прогресувальної інфляції комуністичної ідеї почала тиражуватися і штучно “розкручуватися” ідея великої перемоги. Сакралізація перемоги і канонізація воїна-визволителя породили радянську маргінальну скульптурну форму – найчастіше це воїн у пориванні бойової звитяги або сумуюча жіноча постать.

Увесь тодішній радянський простір та “країни соціалістичного табору” рясніли військовою технікою на постаментях – гарматами, танками, літаками. І, що важливо, ці сакралізовані міфологеми найчастіше були не у місцях поховань жертв Другої світової, а в центрах населених пунктів, які не мали логічного чи історичного “прив’язування” до зображених символів. Ці скульптурні об’єкти повинні були бути нагадуванням і перманентним уходом у свідомість та підсвідомість громадян і в такий спосіб канонізуватися – виконувати сугестивну функцію [10, 8]. Тож у 70-х – на початку 90-х років минулого століття на тлі інфляції комуністичної ідеї та ідеологем основного її носія – В. І. Леніна інтенсивно цементується та наповнюється інформаційним змістом і метафорою воїн-визволитель.

За цих умов не рекомендовано було говорити про масштабні поразки періоду Другої світової і великі зради, фатальний непрофесіоналізм та слабко-

духність командування, злочинні накази і свідоме знищення мільйонів співвітчизників, про безпідставну руйнацію міст, храмів, музеїв. Ніколи не звучала тема злочинної ролі НКВС, СМЕРШу, загороджувальних батальйонів та інших каральних органів, на руках яких була кров мільйонів співвітчизників. Варто додати, що це були категорії військ, які мали найменші втрати у результаті бойових дій. Саме їм після війни було запропоновано роль героїв, мужніх лицарів-захисників, з чим вони охоче погодилися, тоді як справжні герої, часто не поховані, залишилися на полях битв або перейшли у категорію невідомого солдата.

Така модель інтерпретації минулого продовжувала обростати міфологемами, легендами, цілком вигаданими історіями. А там, де не було звитяги, її вигадували історики, поети, художники, кінематографісти. Слід додати, що сьогодні вся правда про цей період історії залишається в архівних документах Другої світової, які налічують мільйони одиниць. Їх термін зберігання і секретності збіг у 2020 році, однак продовжений до 2049 року. Російська Федерація – єдина країна у світі, яка в такий спосіб позиціонує документи того періоду.

Історія Другої світової війни в 80-ті і 90-ті роки досягла свого ідеологічного апогею і стала основним “скрепом” у формуванні державної системи, культури, світогляду, стилю Російської Федерації. І тут варто зазначити: у цих перебігах спостерігається унікальний симбіоз – накладання фіктивної картини світу, неправди, міфологізованої героїки на пролетарську свідомість, культуру, ментальність. Ця особливість відіграє ключову роль у формуванні східноєвропейського політичного ландшафту і сьогодні. Акцентуємо увагу на термінопонятті “пролетарська”, оскільки в епоху соцреалізму відстоювалася думка про новий напрямок в естетиці, і роль інтелігенції у цьому процесі було зведе-

но до мінімальних параметрів. Інтелігенція виконувала функцію обслуговувального персоналу: задовольняла потреби правлячого режиму. І якщо брати за основу тезу, що інтелігент – це завжди особистість; неприхована громадянська позиція; відчуття гідності; самодостатність; інтелект, заснований на аналітичному мисленні; знання мов, історії та культури; вміння орієнтуватися у масиві інформаційних посилянь та бачити глибинні причиново-наслідкові зв’язки, то, як наслідок, він має виконувати функцію локомотива в культурно-еволюційних процесах [6, 125]. Відсутність фундаментальної освіти; дріб’язкове пристосування і меркантильність; прислужування; страх перед системою та жалюгідне підтакування п’яному матросові з “маузером” у руці чи будь-якому партійному адептові, а також віртуозне жонгливання фразами на підтримку ідей світової революції чи на партійних з’їздах і впадання в екстаз у час проходження повз трибуну на демонстраціях; генетично успадковане плебейство, яке у засаді було мотивоване глибинним бажанням соціологізуватися і довести свою вартісність; поглинутість прагненням будь-якою ціною зробити кар’єру (причому покадрові зміни слайдів очевидності, зміна стратегічних напрямків розвитку та завдань партії не були завадою), з віртуозністю циркового жонглера підхопити нові прагнення партії; органічна потреба прислужувати та інформувати “компетентні органи” про діяльність оточуючих сумарно породили новий тип “інтелігенції радянської епохи”, яку можна означити як деформовану модель соціальної свідомості, що з причин значних розбіжностей на субстантивному рівні нею не є, а є лише специфічним квазіутворенням [6, 128].

Наслідком та ілюстрацією зазначеного були фальшиві партійні збори, звіти про виконання планів, ажіотажне вирубування виноградників чи тотальна руйнація пам’яток сакрального мистецт-

ва, загалом це було сурогатом найрізноманітніших соціокультурних збочень. Як уже зазначалося, процес “вигорання” системи свідомо чи інтуїтивно активізував потребу пошуку нових скріплювальних механізмів. Розпад Радянського Союзу і втеча колишніх “республік-сестер” у свої мовно-культурні, територіальні та національно-історичні сепарації не залишали для Російської Федерації як спадкоємиці попередньої політичної системи ніяких когезійних механізмів та орієнтирів, крім “спільний слов’янський простір”, “економічний союз” та “велика перемога” (“деды воевали”). Впродовж останнього десятиліття минулого століття і першого десятиліття нинішнього відбувався процес “перезавантаження” державних систем, і станом на 2010–2020 рр. пострадянський простір продемонстрував строкату картину: окремі республіки та регіони (Середня Азія) впадають у глибоке середньовіччя; регіони Кавказу згадали колишні образи та претензії і відновили ворожнечу; країни Прибалтики відгородилися “китайською стіною” від свого радянського минулого й безальтернативно взяли орієнтир на Захід тощо.

Доля України у цьому контексті виглядає відмінно. Східні промислові регіони частково перебували у стані ностальгії за радянським минулим. Західні регіони визначилися за головним вектором розвитку – це Європа і європейські стандарти життя. Дещо розгубленими виявилися центральні області України, але з початком “нульових” та у зв’язку з Помаранчевою революцією вони остаточно переорієнтувалися на Захід. По суті весь український соціополітичний простір залишався біполярним. І тут важливо зауважити: саме Україна у своєму загалі зазнає з кінця 90-х інтенсивних та перманентних інформаційних інтервенцій з боку Російської Федерації. Основною причиною було усвідомлення окремими політичними колами наших сусідів своєї неповноцінності без великого та працьовитого

українського народу, без родючих земель України та її унікального географічного положення.

Тут варто повернутися до питань інтелектуальної еліти, інтелігенції та дискурсу як такого. Оскільки на пострадянському просторі (за винятком прибалтійських республік) було вимито інтелігенцію класичного зразка, а її кращі представники не мали достатньої питомої ваги, щоб впливати на хід історії, то “шарікови” (М. Булгаков, “Собаке серце”) з дитячим завзяттям продовжили крутити кермо історії, розпочате ще століття тому, та культивувати всім відомий з радянських часів тип “людини думаючої” та, відповідно, радикально контрастуючий з демократичним тип дискурсу. Для нього характерними були подвійна мораль та багатопланове вибудовування інформаційного простору. Письменники-дисиденти, рукописні самвидави, пошепки розказаний анекдот, прослуховування на коротких хвилях західних радіостанцій, популярність тюремного шансону та інші форми нелегальних чи напівлегальних інформаційних жанрів засвідчували недосконалість та навіть потворність радянської системи.

Впродовж останніх десятиліть така модель продовжила своє існування у багатьох формах – починаючи від існування колгоспів та радгоспів (які були вкрай неефективними ні з економічної, ні із соціальної точки зору) до підтримки діяльності комуністичних партій і системного святкування річниць жовтневої революції, 1 та 9 травня тощо. Ключовим моментом цього періоду був прихід до влади В. Путіна, котрий був породженням “Луб’янки”. Замість продовження реформ, формування стійкої економічної бази, сприяння народженню середнього класу і підтримки процесів відновлення інтелігенції класичного типу – з почуттям гідності, відповідальності, без ідеологічної заангажованості і т. п. – продовжилась методична робота над реставрацією Радянського

Союзу в його повному парадигматичному форматі з його деформованою ідеологією та патологічним авторитаризмом [7, 124]. Й ідеї “Другої світової”, “великої перемоги”, “дідів-героїв, які врятували світ від фашизму”, стали ключовими елементами в архітектурному комплексі цієї епохи і продовжили інформаційну інтоксикацію мас.

З точки зору політології, соціології, культурології, семіотики тощо такий орієнтир є абсурдним по суті і не підпорядкованим жодній еволюційній логіці. Можемо уявити картину, що сучасна Монголія хоче вибудувати свою державність і в епіцентрі всіх потуг, програм та ідей помістити постать Чингісхана. А країни Південної Азії можуть згадати Тимура (Тамерлана), греки – Олександра Македонського та ін. Проте, всупереч логіці, останні два десятиліття в історії Російської Федерації – це методична робота з реставрації Радянського Союзу, реанімація систем цінностей, відновлення картини світу 30–90-х років, міфологізація постатей цієї епохи й цинічне замовчування злочинної діяльності як партійних структур, так і окремих персоналій. Звідси й агресія щодо найменших спроб зробити ревізію історичних фактів, намагання переглянути події і доповнити їх документами з переліку засекречених, спроб знести пам’ятники партійним лідерам чи військовим. Слід зазначити, що такі інформаційні та ідеологічні впливання припали до смаку значній соціокультурній масі від Балтійського моря до Курил, яка в епіцентр своїх інтенцій поставила В. Леніна, Й. Сталіна і “трудящих”. Інформаційний простір Російської Федерації наповнився старими, збереженими або реанімованими символами та гаслами і, подібно до радіації, став системно ураженим. У цих процесах відстежуються рефлексії російської ідеї, які сформувались у дореволюційну епоху, – “умом Россию не понять...” [9, 15].

Значна соціальна маса за короткі 90-і роки не встигла виробити імунітету

чи якогось механізму самозахисту. Не врятувала систему від внутрішньої деградації можливість мандрувати – відвідувати різні країни світу і спостерігати за іншим – альтернативним світом. Не вплинула на хід історії можливість навчатися за кордоном у престижних вишах, що методично практикувала еліта, та ін. Генетичне плебейство виявилось доволі статичним. Його викорінення потребує багатьох десятиліть, скрупульозних культивацийних робіт та зміни поколінь, а також системного окультурення кожної нової генерації. Невикорінена свідомість люмпен-пролетаріату яскраво унаочнюється на курортах Середземного моря, коли приїжджає група туристів з Російської Федерації, чи у відвідуванні кабінету високого посадовця, чи у візиті у географічну “глибинку”...

Специфіка цього ментального коду полягає й у тому, що російський (і не лише російський) “плебс” із робітничо-селянською свідомістю (навіть з дипломом професора, з погонами генерала чи з документом на право власності дорогої яхти) у жодний спосіб не готовий змінювати свій світ і підпорядковуватися цивілізованим нормам. Він одержимий глобальною безвідповідальністю. Його влаштовує його морально-етичне status quo. Він пишається своєю ницістю і готовий у будь-який момент виявити агресію до представника іншої культури, йому комфортно у статусі циніка. Він ігнорує загальноприйняті норми, його поведінка, мовлення є вульгарними, він не оперує жодними табу при вживанні ненормативної лексики. Що важливо, він – носій пострадянської плебейської свідомості, аж ніяк не готовий до аналітичної комунікації, до справедливих критичних зауваг, не готовий до когнітивного дисонансу, до аналізу свого світу у контексті морально-етичних стандартів, до будь-якої опозиції.

Фактично це кріпак, якого щойно несподівано звільнили, і він сп’янів від

свободи й дещо розгубився, але найбільше його розбещує безкарність. Сором, щем сумління й толерантне ставлення до всього “чужого” йому не притаманні. Така духовна інвалідність є найбільш бажаним та запитуваним “матеріалом” для правлячих еліт, які своєю чергою маніфестують цю саму плебейську свідомість та соціум. Відмінність лише в тому, що вони зуміли в аморальній та криміналізованій системі без досвіду духовного самовдосконалення опинитися на вершині соціальної піраміди. Ось чому “Владимирский централ” є популярним співом від найнижчих соціальних прошарків до еліти найвищого рівня.

Рівень тотального падіння російського населення яскраво висвітлюється у комунікаціях, у мовленні. Ілюстраціями можуть слугувати зрізи різних комунікативних ситуацій. Це розмови батьків з дітьми, родинна комунікація, спілкування на вулиці людей різного віку, спілкування телефоном учасників бойових дій на сході України, спілкування у соціальних мережах, спілкування у культурній столиці, у глухих закутках і т. п. Ці комунікативні ситуації висвітлюють низку закономірностей, які підтверджують повне “випаровування” культуротворчих монад [4, 325]. Відсутність етичних норм, нівеляція тих чинників, які за більшістю визначень у словниках багатьох мов світу є найважливішими семантичними ознаками поняття людини, є “морально-етичні цінності”, “репрезентація та належність до культури”, “здатності аналітично мислити”, “володіння та послуговування мовою та її багатством”, “соціальна адаптація”, “духовний розвиток”, “спроможність рефлексувати”, “ідентичність”, “толеранція” та ін. Ці семантичні ознаки складають більшість дефініцій, які маніфестують поняття “людина” та “людина розумна”.

Важливим диференційним чинником у загальній картині “людини культурної” та “людини аморальної” є функ-

ціонування неправди, “брехні” у соціальній системі та її статус. Саме ця морально-етична, соціокультурна та психоемоційна категорія має достатньо складну природу. Досягнення європейських та світових культур полягає й у тому, що впродовж багатьох століть вдалося відселекціонувати таку категорію, як гідність, і на її тлі чіткіше окреслити брехню, неправду, фарисейство і лицемірство та розвести їх на полярні позиції. Тобто там, де є гідність, шляхетність, морально-етична відповідність, відповідальність за слова та вчинки, там брехня, шахрайство, цинічне лицемірство, духовна нищість не знаходять простору для існування або ж він мінімізований [3, 360].

Російська агресія у контексті поданих тез є яскравим свідченням морального падіння, духовної деградації загальної маси населення. Люмпен-пролетаріат, опромінений радянською ідеологією та пропагандою, а в наші дні основними федеральними телеканалами, оперує низьким рівнем самооцінки, аналітики та відповідальності. Це означає, що словам, обіцянкам, угодам, домовленостям, будь-яким одкровенням більшості представників цього етнокультурного простору не слід вірити. Та невелика кількість духовної еліти, якій властиво оперувати етичними категоріями, покинула російський геополітичний простір через абсолютну токсичність духовної атмосфери або набула статусу внутрішніх емігрантів, а інші через свої погляди перебувають у місцях позбавлення волі. Загальна маса представників російського етносу з легкістю рецептує пропагандистську отруту й охоче піддається маніпуляціям.

Значимо, що саме ця отрута є однією з причин світоглядної сліпоти, а також інтоксикаційної залежності від неї, породжує колективну абстиненцію. У цій ситуації часто згадувані Ф. Достоевський, Л. Толстой та інші видатні культурні діячі не мають жодного стосунку до основної маси населення, яке є

носіями пролетарської свідомості. Хочеться знати, хто із грабіжників, гвалтівників та вбивць, які останнім часом “господарюють” у східних областях України, читав Достоевського й глибоко абсорбував його етику? І чи відома інтервентам теза великого мислителя про “сльозу дитини”? Дуже прикро, що люмпен-пролетарська, а по суті глибоко рабська, плебейська свідомість пронизує всю соціальну ієрархію від безхатченків до вищих еліт. Люмпенізованими у своїй світоглядній моделі є: представники силових структур – від простих бійців ОМОНу до генералітету, вся маса військових, судді, прокурори, вчителі та викладачі вишів, політики та держслужбовці, працівники медійної індустрії, священнослужителі, чиновники всіх рівнів, жителі так званої “глибинки” й електорат, який мешкає у дорогих віллах та в елітних мікрорайонах.

Здебільшого поведінка тих, хто прийшов зі зброєю на українські землі, та тих, хто гаряче підтримує цю інтервенцію, мислення, мовлення, світогляд нечесних людей, схарактеризована як діяльність злодійчуків та хунвейбінів, дріб’язкових пристосуванців. Таке модернізоване середньовіччя переживає внутрішній розпад. Синдром “безнадійно хворого” породжує багато меседжів та динамік, які позбавлені здорового глузду, не піддаються елементарній логіці, є причиною духовної агонії. Тому прогнозувати поведінку північного сусіда, робити певні тактичні чи стратегічні прогнози стосовно його планів неможливо. І про це говорять провідні політологи, соціологи, аналітики, військові, економісти.

Яким би не було рішення, прийняте у вищих коридорах російської влади, і яким би абсурдним воно не було, воно традиційно знаходить “гарячу підтримку” “трудового народу”. З причин плебейсько-оруелівської самоідентифікації та імітації “найбільш духовної” не в змозі прорости раціональна думка, що така модель є абсолютно програшною,

безнадійною. Але пролетарській свідомості дуже комфортно прямувати за керманічами “у світле майбутнє”. Це, власне, демонструють Москва, Пхеньян і ще кілька депресивних регіонів на нашій планеті. Ці рудиментарні формоутворення однозначно є токсичними у планетарному масштабі, але світова спільнота, політикум більшості країн змушені брати до уваги існування цих систем, а також робити зміни у своїх стратегіях, оскільки наявність у цих країнах зброї масового ураження та інші чинники не можуть бути проігноровані.

Агресія проти України пояснюється багатьма складниками. Одним із них є класична формула: раб із рабською свідомістю завжди хоче мати свого раба. Він формує свою зону комфорту, але оскільки він дивиться на світ очима крипака, невільника, то для повноти і гармонії, з його точки зору, слід укомплектуватися іншими невільниками, які виконуватимуть його волю. Тому його влаштовує винятково статус “старшого брата” і жодним чином ніякий інший [8, 22].

З причин своєї світоглядної обмеженості специфічно позиціонується та тлумачиться мовне питання. Легка рецепція та функціонування російської мови у багатьох традиційно україномовних регіонах України помилково інтерпретується російськомовними ортодоксами як визнання українцями власної меншовартості. Хоча насправді це лише історично складена традиція співіснування різних культур, яка до того ж зазнала впливу “російського світу”. Слід додати, що у цьому історичному моменті є небезпека бути остаточно враженими вірусом ненависті до агресора (що є мотивованим та виправданим) однак із нашого культурного простору не може бути викинуто імена видатних діячів Росії минулого, що, до речі, буде ознакою нашої надмірної емоційності, слабкості [13, 159]. Знайти розумний баланс між емоціями, переживаннями трагедій втрат та адекватним ставленням до минулих фактів і здобутків вкрай важ-

ливо. Особливо актуальними ці аспекти будуть у період фізичної та духовної реабілітації після визволення нашої країни від сусіда-загарбника.

Висновки

У наші дні війна Росії з Україною і відсутність зрозуміло сформульованого та адекватного аргументу, який би пояснював причину агресії, насправді є ознакою стагнації і загибелі Російської Федерації як системи, її фундаментального та принципового переродження. Україна з причин мовно-культурної, історичної, територіальної близькості, а також демографічних, ідеологічних (Україна теж пережила тотальну колективізацію, геноцид і прихильність до комуністичних ідей) особливостей зазнала паразитарного ураження, однак в наші дні за необхідності захищатися наша країна переживає складний процес самоусвідомлення та принципового оновлення. У цих перебігах подій відбувається процес остаточної втрати відчуття плебейства, який можна оцінювати як соціокультурний катарсис. Однозначно можна стверджувати, що події останніх місяців назавжди змінили хід не лише української, а й світової історії. Оскільки соціальний намул, який забруднив воду – бо піднявся з глибини, і це відбулося ще сто років тому, – продовжує визначати хід історії на теренах сусідньої країни, а прозріння чи колективного каяття очікувати не варто, то тут можна робити прогнози щодо подальшого майбутнього Росії та Східної Європи. У цьому контексті український народ має й надалі духовно консолідуватися,

переосмислювати свої прорахунки у минулому, ставати монолітним у протистоянні з агресором і прямувати до європейських цінностей, цивілізаційного способу життя.

Література

1. **Аджемоглу Д., Робінсон Д.** Чому нації за-непадають. Походження влади, багатства та бідності. Київ, 2018.
2. **Дзвінчук Д. І., Заграй Л. Д., Кононенко В. І.** Український пріоритет: нація, соціум, культура. Івано-Франківськ, 2019.
3. **Дойчик М. В.** Ідея гідності в історії європейської філософії. Івано-Франківськ, 2018.
4. **Корнилов О. А.** Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. Москва, 2011.
5. **Лесюк М. П.** Мова чи язик? Івано-Франківськ, 2017.
6. **Мельник Я. Г., Криворучко Н. В.** Прологони до українського дискурсу. Івано-Франківськ, 2012.
7. **Москалець В. П.** Психологія особистості. Київ, 2020.
8. **Оруэлл Дж.** “1984” и эссе разных лет. Москва, 1989.
9. **Сабадуха В. О.** Українська національна ідея та концепція особистого буття. Івано-Франківськ, 2011.
10. **Слухай Н. В.** Суггестивна лінгвістика: лінгвістичне програмування поведінки людини. Київ, 2019.
11. **Харрі Ю. Н.** Людина розумна. Харків, 2019.
12. **Шпенглер О.** Закат Европы. Москва, 1993.
13. **Янів В.** Нариси до історії української етнопсихології. Київ, 2006.

ЕМБЛЕМАТИЧНІ КОДИ КУЛЬТУРИ

У статті досліджується функціональність емблематичного семіозису в творенні кодів культури. Поняття “емблема” та “емблематичність” трактуються як культурні універсалії, що регулюють механізми сенсомуделювання. Автор зосереджується на описі взаємоперехідності емблематичних кодів від міфу до постмодерну. Емблематична форма розглядається як феномен, що генерує й акумулює історико-художній досвід у межах конкретних семіотичних структур. Ідентифікація та типологізація “емблематичності” розкривається в контексті “принципів” референції, семіотичних механізмів, когнітивних процесів, що спираються на взаємодію візуального та вербального, іконічного та конвенційного компонентів. Мультидисциплінарна функціональність емблематичного семіозису дозволяє тлумачити його як форму пізнання і зберігання / виоявлення різних типів онтологічного досвіду.

Ключові слова: емблема, сигніфікація, іконічне, конвенційне, структура, код, культура.

The study aims to examine the functionality of emblematic semiosis in generating cultural codes. The concepts of 'emblem' and 'emblematicity' have been treated as cultural universals that govern the mechanisms of meaning making at different stages. The author focuses on describing the mutual transition of emblematic codes and patterns from myth to postmodernity. The emblematic form is dealt with as a phenomenon that generates and accumulates historical and artistic experience within distinct semiotic structures. The identification and typology of 'emblematicity' is revealed in terms of the reference 'principles', semiotic mechanisms, and cognitive processes that rely on the interaction of visual and verbal, iconic and conventional constituents. The multidisciplinary functionality of emblematic semiosis qualifies it as a form of knowing and storing/manifesting different types of ontology-based experience. Starting from the naturalistic emblematicity of the primitive world, establishing the first meaning centres through the instantiation and nomination of natural objectivity, society and culture gradually approached a simulative emblematicity. We conclude that in-depth and refined mastering of the visual markers of the 'world' was a significant factor in the ramification of hyper-sensible, ultimate principles of exploration and interpreting existence. These processes establish the weight of 'emblematic' codes for the organization of cultural meanings and their universal epistemological manifestations.

Keywords: emblem, signification, iconic, conventional, structure, code, culture.

Вступ

У сучасних культурологічних стадіях поняття “емблема” трактується поліаспектно, що вказує на актуальність означення його розширеної функціональності в процесах інтерпретації “тексту” культури та тих поліфонічних контекстів, що визначають підходи до його осмислення. “Емблематична форма”, “емблематична поезія”, “емблематичний образ”, “емблематична композиція”, “емблематична мова”, “емблематичний елемент”, “емблематична конструкція”, “емблематичний стиль”, “емблематична структура”, “емблематична мова”, “емблематичний світогляд”, “емблематизм” [див.: 15] – неповний перелік сполучень, що зустрічаємо у працях українських та закордонних учених. Дослідники утверджують семіотичне, структуральне та прагматичне

розширення поняття емблеми. Воно набуло нових універсальних застосувань для характеризування взаємодії “іконічного” і “конвенційного” у різних періодах розвитку літератури, мистецтва та науки, насамперед підкреслюючи синкретичну зумовленість і когерентність когнітивних та герменевтичних процесів. “Емблематичне” структурування та інтерпретація “тексту” культури дозволяє враховувати одночасну, взаємодоповнювальну конвергенцію візуальних та вербальних “семантик”, визначати іконічні та словесні точки дотику у віддалених твірних та суб’єктивних рецептивних горизонтах, їхню динамічність та інтенціональність.

Результати дослідження

У класичному трактуванні “емблема” – це спопуляризований витвір ба-

рокового “сигніфікативного мовлення”, трикомпонентне утворення, що складається з надпису-заголовка (*inscriptio*), зображення-малюнка (*pictura*) та епіграми-підпису (*subscriptio*) [7, 236]. Проте не лише ця трьохчленна структура була домінантою визначення “емблематичності” у світовій та українській традиціях. О. Михайлов підкреслює, що вже німецький ерудит Г. Гарсдерффер “уважав нормальною двокомпонентну будову емблеми, а епіграматичний підпис розглядав як зовсім необов’язковий додаток” [10, 368]. Зрештою, як і зображення не обов’язково мало бути присутнім у вигляді гравюри (малюнка), а могло у тексті зринати у формі короткого словесного опису. Ці трактування узагальнюють жанрову типологію “емблеми”, проте її прагматична функціональність для творення та збереження смислів культури більш вагома та давня.

О. Григор’єва поняття “емблеми” та “емблематичності” трактує як “культурні універсалії”, що дозволяють простежити “цілу парадигму феноменів, що повторюють у своїй структурі ті чи інші принципи “емблематичної” організації” сенсів [4, 10]. Феномен емблеми дослідниця тлумачить подвійно: як конкретного історичного й культурного явища і як універсальної моделі цілого класу культурних феноменів. Тож поняття структури і прагматики прикладаються не лише до емблеми як жанру, а й до типологічно схожих утворень, що формує культурно-філософську проєкцію розуміння “емблематичності”.

Дж. Менінґ розглядає “емблеми в контексті способів мислення і способів відчуттів, способів осмислення того, ким ми є і ким ми можемо бути” [23, 11]. Утверджуючи когнітивну, психологічну та метафізичну зорієнтованість емблематичних конструкцій, англійський дослідник виокремлює гнучкість та ефективну асимілятивність емблематичної форми як ознак, що не дозволяють “втискати” її у нормативну одновимір-

ність і спонукають враховувати полігранність сигніфікативних комбнацій. “Навіть найбуденніший або тривіальний аспект повсякденного життя міг створити корисну мораль для цікавого й допитливого ока” [23, 30]. Фізичний світ потенційно багатий на утворення процесуальних аналогів, що пов’язують осяжні зорові вираження з латентним народженням емоційних реакцій, тож і сприймання життя загалом є емблематичним, бо “багато аспектів щоденного досвіду заздалегідь презентовано у формі емблематичного театру” [23, 29]. Такий висновок імпліцитно вказує на певну залежність та очевидні межі людського сприймання, окреслені фізіологічними можливостями кордони проникнення та заглиблення, поверховість та контурність рецептивних процесів, що завжди створювали і створюють підстави для фантазувань та ігрових ілюзій, загалом, будь-яких сенсоделювальних явищ. Культурна свідомість у діахронному русі поступово увиразнює та деталізує фокус візуальної сприйнятливості, утверджуючи нові емблематичні аксіоми розщеплення та каталогізування світу. Цей безперервний процес має свою етапність та своєрідну циклічність.

З часу народження людини відбувається невпинний процес означення та сенсонаповнення її чуттєвості. Візуальні враження, що викликали диференційні емоційні резонанси, вирізняли та окреслювали зі зримого буттєвого потоку конкретні об’єкти, явища, стихії, які ставали екзистенційно важливими та формували перші сакральні та гносеологічні парадигми. Роль візуального сприймання та іконічного сигніфікування в історії розвитку мистецтва та науки перманентно актуальна. Від піктографічного письма, перших спроб графікування сенсів, творення ідолів, фетишів, сакральних зображень, топосів до симулякрів постмодерного світу візуальні константи є активною частиною вираження акцій когнітивного та естетич-

ного голоду. Важко віднайти наукову галузь, де б унаочнені зображальні форми не були елементом обґрунтування теорії чи аксіоми і не вказували на аперційність аналітичних процесів. Їх міфотворчий, евристичний пафос важко недооцінити. Квантова фізика, класична механіка та електродинаміка, квантова хімія та фізика елементарних частинок, голографія, структура ДНК і ціла низка незліченних наукових галузей у різний спосіб підтверджують визначальність візуальних ректифікацій та іконічних редукцій для розщеплення та синтезу важливих законів Всесвіту.

Рецептивні візуальні враження, як правило, є однотипними. Саме загальна одномірна сприйнятливність, споглядальна тотожність, досяжна для кожного суб'єкта когнітивної драми, стає універсальним тлом, "сенсорним знаменником" сприйняття. Проте це лише частина складнішого механізму, що конструює пізнання та його опис. Візуальний досвід завдяки семіозису отримує виразальну предметність, графічну та епічну об'єктивність, що опосередковано взаємозв'язує рецепцію та інтерпретацію, природну реальність та її штучну семіотичну репрезентативність. Когнітивна матриця констатує синергетичність та синхронність чуттєвості та усвідомленості, споглядальності та осмисленості як спрямованих нейрофізіологічних акцій. Гносеологічний онтогенез демонструє поступовість заглиблень у сферу взаємодії візуальних та семіотичних паралелізмів, наближення до відкриття все нових і нових смислових перспектив. Від первісного візуального вираження природних стихій (сонце, вода, земля), номінування та утвердження їхньої сакральності до відтворення моделі субатомних елементів спостерігаємо деталізацію іконічно-конвенційної сфокусованості у відображенні і семантизуванні мікрообразів світу. У таких різночасових когнітивних конкретизуваннях проглядається функціонування схожого сенсоконструюваль-

ного механізму, який із філологічної позиції можна назвати "емблематичним". Він має універсальну моделювальну та метафізичну вагомість.

Ці вияви простежується на різних рівнях соціальної та індивідуальної, наукової та побутової комунікацій, вони визначають схеми синтетичної та диференційної ідентифікації. Людське тіло, його форма, вигляд, обличчя, його природні та декоровані (татування, перука, одяг тощо) типи є візуальним маркером соціального та культурного розрізнення. Воно вступає у різні структурні ідентифікаційні групи, що визначають соціальний, сімейний, професійний статус, які прочитуються в іконічно-конвенційних шаблонах. Ідентифікаційні "карти", паспорт, різні типи "посвідчень" побудовані однотипно: тілесний фотосимулякр і вербалізовані уточнення імені, прізвища, року народження тощо. Емблематичні схеми координують різні вираження соціально-рецептивної поверховості. Соціальне "каталогізування" не передбачає особливого заглиблення у тонкощі індивідуалізму, його емблематичне класифікування розгортається у спрощеній сигніфікації, що передбачає асиміляційне типізування. Значно глибшим, зосередженим на увиразненні неповторного й особливого є метафізичне та символічне "прочитання". Тіло, його фізіогноміка завжди є частиною емблематичної загадки, що потребує інтерпретаційного доповнення для утвердження індивідуальної самовиразності.

Глобальні соціально-культурні зрушення, когнітивна міфологізація людської діяльності та резонансних подій рецесивно прив'язуються до різноманітних іконографічних жестів та ерзаців. Від емблематизованих сенсів біблійної історії про дерево пізнання до прочитань психіки в смислових контекстах "візуальної одержимості" [22, 2] простежується актуальність іконічної семантизації. Часто унаочнені, предметно-зримі доповнення глобалізують смислові "вибухи" вербальних означень, змінюють

соціально-історичну релевантність. Саме таку роль відіграли іконізації Біблії в утвердженні християнства, а фіксоване бурлескне перекодування сакральної іконічності та особливо його оприявлення спричинило міжкультурний конфлікт між арабською та європейською традицією після карикатурних зображень про рока Магомета в данській газеті “Jyllands-Posten”.

Найдавнішим виявом функціональності “емблематичної форми” для народження досвіду та культури, безперечно, є первісне мислення та первісний семіозис, що виплекали ритуал, міф, культ, магію, релігію. Емблематичні механізми є основою народження мови. О. Потебня, полемізуючи з О. Афанасьєвим, підкреслював очевидний зв’язок між зародженням слова і міфу: “правдоподібно, що найпростіші форми міфу можуть співпадати зі словом, а міф, як ціла оповідь, може передбачати міф, як слово” [13, 300].

Метафоричність первісного мислення особливо позначилась на мовотворенні. Первинні вербальні знаки були пов’язані зі своїми візуальними денотатами. Слово було номінальним вираженням візуально окресленої та відокремленої предметної самовираженості. Через аналогії та асоціації “інтерпретаційна” практика тлумачення “світу” визначала домінантні стягування візуальних типовостей, що маркувались вербальними штампами. Конкретне слово позначало виражальну якість, що спостерігалася, могла бути предметом візуальної фіксації, асоціації та мала широку перспективу семантичного поглиблення. Власне, такий шлях спостерігаємо за лексемою “дерево”, що, маючи етимологічне споріднення зі словами “рід”, “родина”, “родитися”, ілюструючи життєві лінії та розгалуження “життя”, з плином століть набувало додаткових смислових конотацій (судинне дерево, гілка метро, кора головного мозку), висновуваних з первісних візуальних аналогій. Позначаючи процес (у

пізнішому номінуванні “ідею”) народження, це слово було складовим елементом інтерпретаційного вираження міфу про створення світу, людини, похідних ритуалів, обрядів, культів (народження, смерті, весілля, замовлянь тощо). Входячи в ці культурно-міфологічні моделі семіозису, образ “дерева” у різних модифікаціях позначав народження (життя) візуально. Проте він є лише символічним елементом структури емблематичного типу, адже його конкретний смисловий варіант координувався додатковими виразниками змісту, до яких первинно належали жести, рухи, танець, вигук, а далі слово.

Узагальнено можна припустити, що емблематична форма була внутрішньо-структурним, креативним принципом організації світоглядної (інтелектуальної, моральної, аксіологічної) одноманітності та типовості. “Усе є спільним для всіх. Рухи стереотипні: всі виконують одні й ті самі рухи за тих самих обставин, і цей консерватизм поведінки є лише породженням консерватизму думки” [8, 9]. Е. Дюркгайм уважав, що в такий спосіб індивідуальний тип зливається з родовим. Емблематичний принцип тут дійсно може вважатися універсальним способом спільного узгодження індивідуального з загальним та навпаки. Уявлення і маркування часу та простору наочний тому доказ. Час – абстракція, “створена із засобів, за допомогою яких ми його ділимо, міряємо, позначаємо об’єктивними ознаками” [8, 13]. Поділ на дні, тижні, місяці, роки відображався в візуально-вербальних десигнаціях публічних церемоній та періодичних ритуалах. Ритм колективної діяльності, регулярність календаря, плинність часу забезпечувались предметною наочністю (фази місячних, астральних циклів, рух тіні) та вербальною номінативністю (фонетичною артикуляцією конкретних періодів та циклів). Подібним чином координувалося розуміння простору. Його ідентифікація, проекція напряду визнача-

лись за аналогією до макрокосмічної аксіології (схід, захід сонця). Окреслення топосу реалізовувалось через його пов'язаність з конкретними предметами чи явищами, природним розщепленням, об'єктним відокремленням. Розташування первісних поселень, капищ, жертovníків, культово-ритуальних місць та їхня архітектоніка організовані як відображення уявлень про космічний порядок і є його емблематичною мікромоделлю. У них виявлялась міфологічна аксіома про те, що “частка варта всього цілого” [8, 15] і що герменевтичне правило полягає в розумінні “чогось-через щось” [5, 128].

Ідея “сакрального” також має емблематичну виразність, що втілюється в візуально-поняттєвому презентуванні Божественності. Язичницький пантеон вагомий тому доказ. Священні природні стихії та явища опредмечувались у формі конкретних ідолів, отримуючи ім'я та вербалізований ритуальний супровід. Пізніше ця традиція модифіковано ввійшла у християнство, ідейна доктрина якого виражається у поєднанні іконографічного (іконостасного, візуального) та біблійно-екзегетичного (вербального) семіозису.

Перші візуальні враження, що мали спільні колективні резонанси, координували формування перших позначень та їх смислових горизонтів, укладаючи схематичні узгодження між зоровими уявленнями та їхніми вербальними маркерами. Саме синкретичне поєднання взаємодоповнювально констатувало значення конкретних явищ через візуальну та вербальну “семантику”. Візуальні деталі, маючи нескінченний асоціативний потенціал, інтерпретувались за допомогою аналогій, подібностей та тотожностей. Структура цих процесів виразно “емблематична”. Цілком очевидно, як їхня первинна смислова вагомість та репрезентативність ставали основою для численних реінтерпретацій упродовж інших періодів розвитку літератури, повсякчас підкреслюючи ва-

гомість іконічно-конвенційної конвергенції.

Німецький антрополог і лінгвіст М. Ф. Мюллер у своїх мовознавчих та релігійних компаративних студіях наголошував на тому, що причина появи релігії полягала у народженні мови, перенесенні до сфери абстрактного метафоричних виразів, котрі позначали реальні явища природи: “Якщо ми вперто не хочемо зрозуміти мову давніх пророків, якщо ми наполягаємо на розумінні їх слів з зовнішнього і матеріального боку та забуваємо, що перш, як у мові було встановлено розмежування між конкретним і абстрактним, між власне духовним і виразно матеріальним, бажанням мовців було охопити і конкретне, і абстрактне, і матеріальне, і духовне тим способом, який став зовсім чужим для нас, хоча він живе у мові кожного справжнього поета” [11, 57]. Первісні мовленнєві конструкти, на думку, М. Мюллера ізоморфні своєю структурою та філософією до “поетичного” мовлення, що обов'язково має враховуватись у разі декодування давніх текстів. Процеси номінування – це складна і довготривала історія рафінування та пошуку взаємовідповідності між візуально зримим образом та його смисловою вербалізацією.

Л. Вітгенштайн у “Нотатках про “Золоту галузку” Дж. Фрезера” розглядає функціонування мови у первісних ритуально-магічних структурах як невід'ємну частину складного соціального цілого – практики “мовної гри”, що використовується як заміник поняття “мова” та є синонімом до сполучення “форма життя”. Такими ототожненнями він підкреслював очевидну залежність між мовою і мисленням, мовою і формуванням уявлень про світ, де варіативність та знакова суб'єктивність, асоціативна вибірковість тощо формували координатне поле гносеологічної та номінативної гри. Для того, щоб зрозуміти своєрідність ритуального світогляду треба, на думку Вітгенштейна, “перебрати усю мову” [3, 255]. Первісне мис-

лення і фантазії – “це не намальована картина чи пластичний образ, а складне утворення з різногенетичних елементів: слів і образів” [3, 255]. Тож оперування графічними чи фонетичними знаками не повинно протиставлятися “образним уявленням” [3, 255], а навпаки – розглядатися як єдність. Торкаючись проблеми взаємоузгодження “речі (предмета)”, назви (слова) і його значення, Л. Вітгенштейн у руслі “емблематичного структуралізму” констатує: “називати щось – це ніби чіпляти до якоїсь речі табличку з назвою” [2, 97]. Процес вербалізації структурно нагадує емблематичну сигніфікацію, зрештою, спорідненою є їхня прагматика і філософія. Народження значень форматується візуально-вербальними взаємоузгодженнями семантичних контекстів. “Коли те, що ховається в останньому снопі, називають “хлібним вовком” і так називають цей сніп, а потім і людину, яка його збирає, то в цьому ми впізнаємо добре знайомий нам мовний процес” [3, 257]. Це дозволяло Вітгенштайну, услід за О. Потебнею, М. Мюллером, Е. Кассіре-ром, стверджувати, що “у нашу мову вкладена ціла міфологія” [3, 257].

Цілком логічно, що ці явища стали одним із головних ресурсів для дослідження психічних процесів та колективного несвідомого. Психоаналіз значною мірою висновується з міфології, його головні категорії, схеми, дефініції та контекстні порівняння спираються на первісну світоглядну репрезентативність, а своєрідність індивідуального та колективного психорозвитку перманентно розглядається в системі скоординованих міфологічних патернів. Психоаналітичні теорії іконічно-конвенційні узгодження міфу використовують як основу для структурування й акцентування свідомих та несвідомих психічних механізмів. Роль міфологічної візуально-вербальної конвергенції в оформленні методології та термінології психоаналізу очевидна. З. Фройд, К. Г. Юнг, М. Кляйн, Ж. Лакан адаптують міфо-

логічні образи та сюжети для застосування у своїх теоріях, що виражається через емблематичне редукування. Ототожнені через візуальне уявлення сенси давніх “подій” відіграють функцію внутрішнього схематичного унаочнення для оформлення значень психоаналітичних понять. Емблематизація психореакцій, стадіальності, архетипності, визначення ролі візуальних та вербальних сенсів, їх взаємоузгодження та конфлікти проєктують психоаналітичні узагальнення.

У міфологічних оповідях З. Фройд вбачав розгортання первісних архетипних поведінкових стереотипів, розглядаючи усі сюжети як символічні представлення, що в ілюстративно-наочній формі кодують враження та уявлення з надр несвідомого. Окреслюючи та формуючи психоаналітичну термінологію, він активно використовує давні контексти, у яких виокремлює конкретний образ чи процес. Саме у такий спосіб утворені поняття “комплекс Едіпа”, “комплекс Електри”, “нарцисизм”, “прометеїзм” тощо. Для інтерпретації складних психічних акцій, станів та снів австрійський вчений використовує емблематичну схему як метод сканування свідомості людини, а у праці “Міфологічна паралель пластичної візуальної одержимості” асоціація між образним уявленням та конкретним словом стає об’єктом визначення психічних відхилень та емоційних напружень.

Ще більш виразно ці явища розкриваються у концепції К. Г. Юнга. “Емблематично-когнітивна” форма є не лише методом визначення первинних образів-ідей підсвідомого, “міфологічних фігур” душевних конфліктів, архетипів, типового досвіду поколінь, а й принципом обґрунтування та вираження концептуальних засад його теорії. Емблематичні схеми найбільш ефективно дозволяли констатувати основоположні метафізичні поняття, де конкретний візуальний досвід ставав основою для вираження абстрактних сенсів. Увиразнюючи своє розуміння концепту “жит-

тя”, Юнг наголошував, що це явище завжди видавалось йому схожим на рослину, яка живиться з власного кореневища. “Мене ніколи не покидало відчуття, що щось живе і розвивається під поверхнею вічного потоку. Те, що ми бачимо, лише крона, і після того, як вона зникне, залишиться корінь” [21, 12]. Візуальні “змисли” (І. Франко), зримі образи матеріального світу значною мірою визначали формування теорії Юнга. З них він виводив перехідну, взаємозв’язну тяглість і єдність усвідомлення космосу і хаосу, людини і природи.

Емблематичні форми літератури, як стверджував Д. Чижевський, мають особливу прикмету філософічності [19, 376], загалом, їх варто трактувати більш універсально, як категорію, що пов’язує психологічні та метафізичні виміри, як і поняття духу, що формується на перетині психічних та метафізичних обґрунтувань. Емблематика достатньо виразно ілюструє “етимологію” метафізичності, є відображенням особливості когнітивного стилю та методу, що висновує свої розмислові істини з природного (фізика) споглядання, вказує, як абстрактні сенси опосередковано пов’язані з наочними спостереженнями. Цілком очевидна залежність роздумів про світ від безперервного “поглинання та перетравлення” реальності виражає смислову потенційність візійності. Зримий буттєвий контекст, його різногранні символічні координати впливають на формування рецептивно-аксіологічного стилю та світоглядну орієнтацію, ставлення, оцінку дійсності та поведінковий тип.

Філон Александійський саме поетапне окреслення просторових локусів образу світу, описаних у книзі про створення Мойсея, трактує як чуттєве становлення “зримості”, що творить підставу для розумової осяжності [16, 53], бо “споглядання небесного вражає розум і викликає жагу його пізнання. Звідси виникає рід філософії, завдяки якому смертна людина стає безсмертною” [16, 68]. “Образність” як особлива

категорія вираження метафізичних сенсів, на думку Д. Чижевського, пов’язує Г. Сковороду з давніми філософськими традиціями, адже нагадує “поворот філософського думання від форм мислення в поняттях до якоїсь первісної форми мислення – до мислення в образах та через образи” [20, 72].

Класичним прикладом тут є “теорія ідей” Платона, яку Б. Рассел характеризує як “почасти логічну й почасти метафізичну. Логічна частина стосується значення загальних слів” [14, 113]. Емблема “печери”, мабуть, найбільш вдало характеризує Платонове розуміння ролі візуального сприймання у когнітивних процесах, залежність смислових узагальнень від конкретного наочного фокусу та включеності його в загальні схеми світоглядної орієнтаційності. Водночас вона підкреслює актуальність явищ “візуальної семіотики” у метафізиці, власне акцентує на перехідності “фізики” у “метафізику”. Вплив таких уявлень постійно зринає у обґрунтуваннях різних явищ та процесів. Достатньо пригадати роздуми Платона про співвідношення конкретних предметів та їх геометричних відтворень: “коли вони користуються кресленнями і роблять з них висновки, їх думки звернені не на креслення, а на ті фігури, відображенням яких вони є” [13, 293]. Платон наголошує на метафізичній сутності слова, виділяючи реальну, ідеальну та номінативну форми. Загалом, у його методі проглядаються редукційні способи інтерпретації, властиві феноменології. “Слово “кіт” означає якогось ідеального kota, чи то Kota, створеного Богом і єдиного. Конкретні коти мають природу того kota, тільки більш або менш неповну, і саме завдяки цій неповності, недосконалості можливе існування багатьох котів. Ідеальний Кіт – реальний; конкретні коти – тільки видимість” [12, 113]. Схематичні, шаблонні координатії, що дозволяють проникнути у “сутність” конкретного явища через структурований перехід від фізич-

ного предмета до його ідейного значення, відіграють у концепції філософа провідну роль. Сприймання реальності, за Платоном, таким чином, зводиться до “емблематичної редукції”, зримі предмети лише “тіні” і можуть бути пізнані через декодування, шляхом етапного переходу до ейдосного розуміння. У гносеології Платона світ та його складові розкриваються через трансформування візуального у номінальне, а комплекс “ідеї” редукується в емблематичному механізмі “розумової осяжності” [12, 298].

У “Критиці чистого розуму” І. Кант цю універсальну властивість називає схематизмом: “В основі наших чистих чуттєвих понять [дійсно] лежать не образи предметів, а схеми [...]. Цей схематизм нашої свідомості у відношенні до явищ і їх чистої форми є сокровенне (*verborgene*) в надрах людської душі мистецтво” [9, 178]. Діяльність свідомості Кант описує як взаємодію явищ та категорій, чуттєвих та інтелектуальних відношень у межах трансцендентальної схеми, синтетичної єдності різноманіття. Цей механізм схожий до емблематичної форми своєю структурою, він трактується як взаємодія образу та поняття, візуального та вербального. “Поняття собаки (згадаймо Платонового kota. – *O. C.*) позначає правило (*bedeutet*), за яким моя можливість уявлення може намалювати форму (*Gestalt*) чотиринової тварини в загальному вигляді (*allgemein*); не обмежуючись якимсь одиничним конкретним образом зі сфери мого досвіду або взагалі будь-яким можливим конкретним образом” [9, 178]. Цей, у стилі та дусі Платона, варіант судження підкреслює різночасну вагомість і актуальність “емблематичної схеми” як способу відображення дійсності та метафізичної метамови.

Постмодернізм у культурологічних та літературознавчих студіях трактується як нова форма споглядальної та метафізичної зосередженості, що має децентрований, змінний фокус і пропагує смислову дискретність. Вони насам-

перед виявляються в особливій іконічно-конвенційній репрезентативності, яка нівелює традиційні відношення між споглядальним і усвідомленим, конкретним образом і його значенням, пропускаючи та зумисне видаляючи (перетасовуючи, підмінюючи) окремі ланки у звичних смислових структурах. Значною мірою це пов'язано зі спробами переглянути та модифікувати “межі мови”, продемонструвати недосконалість, обмеженість та поверховість будь-яких намагань створення увиразнених та остаточних сенсів або ж їх нового структурально-семіотичного поглиблення. Усе це вкотре підкреслює незмінну актуальність смислової емблематичності, яка відображає загадковість, певну непрозорість, вільну асоціативність, потребу і доречність констатування будь-яких значеннєвих виражень у закодованій, часом хаотичній співдії оптичних і вербальних перетинів. Провідні категорії, які використовуються дослідниками для окреслення світоглядних та стильових параметрів постмодерну, вказують на потребу особливих іконічно-конвенційних стягнень для їх вираження. “Ризома”, “складка”, “фрактал” уважаються лінгвофілософськими концептами нового типу, які дозволяють візуалізувати “хаос” культурних артефактів і феноменів.

За “емблематичним” принципом структурують поняття “ризوما” Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, деталізуючи його начну контурну множинність (кореневище, зграя щурів, цибулина, мурашник, гетерогенні оса і орхідея) та асоціативно-предметні втілення. Зміст поняття утворюється через особливу іконічно-вербальну доповнювальність, де саме візуальний елемент дозволяє ефективно констатувати особливості постмодерної естетики, які позначають її нелінійність, хаотичність, антиєрархічність, множинність, “шизоїдність” тощо. “Форми ризоми доволі різнообразні, від зовнішньої, поверхової гіллястості до конкретних цибулин і бульби, чи зграї щурів” [6, 298]. Ризома дозволяє ав-

торам продемонструвати у емблематичній формі відмінності між постмодерною і класичною культурою – “культурою кореневища” і “культурою дерева”. Остання, що є символом класичного мистецтва, спирається на теорію мімесису, калькує та наслідує природу. Дерево, його стовбур, корінь і крона відображають лінійну модель світу. “Уся логіка дерева – це логіка кальки і відтворення [...] Вона полягає в калькуванні чогось уже завершеного, виходячи з закодованої структури чи несучої осі. Дерево сортує, ієрархізує кальки, кальки схожі на листя дерев” [6, 304]. Ризома ж творить карти, а не кальки, вона сперечається з дійсністю, експериментує, має безліч варіативних “входів” і нагадує лабіринт [1, 16–22].

Концепція “лабіринту” у трактуваннях дослідників постмодерну теж спирається на емблематичну структуру. Зосібна, Олег Барма зазначає: “У своїх роботах У. Еко характеризує ризому як своєрідний прообраз лабіринту, що, на наш погляд, дозволяє представити цей концепт емблематичною фігурою постмодернізму” [1, 19]. Лабіринт конкретизує безкінечність простору, топосну множинність, відсутність єдиного вектора руху, багатство входів, відсутність центру і периферії, хаотичну потребу постійної динаміки та смислових “мандрів”. Так чи інакше, дослідники постмодерної естетики активно спираються на поняттєвну “іконологію” для вираження особливих засад нової культури та філософії. Їхня емблематична репрезентативність очевидна. Опис домінантних ознак нової естетичної моделі, як бачимо, спирається на давні структурно-семіотичні механізми, у які вносяться нові образні констеляції. Усе це спонукає до осмислення ролі “візійності”, споглядальності та сформованої на їх основі смислової асоціативності у контексті постмодерної сприйнятливості.

Деталізовані описи “видовищних форм покарань”, “пишноти тортур”, візуальне розділення “смерті” через різ-

нотипні способи нищення людського тіла на “тисячу смертей”, народження та еволюціонування топосу “в’язниці” стають наочними увиразненнями ролі соціально-політичної реєстрації та контролю у книзі М. Фуко “Наглядати й карати”. Відтворюючи різноетапні суспільні модифікації, французький есеїст повсякчас звертається до предметної конкретизації, візуалізованої констатації різних моделей соціальних спостережень, що втілені в ідеї “паноптизму” [17, 285] – універсального окреслення політичної та архітектурної шаблонності та всеоглядності. У такій самій іконічно-конвенційній конвергенції М. Фуко розглядає “історію людського тіла”, що є не лише об’єктом демографії та анатомії, історичної патології, це “осідок потреб і жадань, середовище фізіологічних і метаболічних процесів, як мішень мікробних або вірусних нападів” [17, 34], які “занурені у політичну царину” [17, 34], а й економічне утворення, на яке “владні відносини чинять прямий вплив, наснажують його, таврують, муштрують, завдають, йому мук, силують до роботи, зобов’язують до церемоній, вимагають від нього свідчень покори” [17, 34].

Оглядаючи історію сенсостановлення у координатах західної культури, М. Фуко виокремлює чотири типи (“фігури”) функціональних виявлень категорії схожості (подібності): припасованість (*convenientia*), суперництво (*aemulatio*), аналогія і симпатія [19, 54–62], відзначає водночас їх конструктивний вплив на інтерпретацію та тлумачення, організацію символічних переходів, загалом, підкреслює провідну роль у створенні можливостей пізнання речей. Визначення подібностей починається з особливої метафізичної візуальної сфокусованості, оптичного зосередження, що створює умови для розгортання зближень між “словом і річчю”.

М. Фуко наголошує на вагомості емблематичних сенсостановлень через відношення поміж “видимим і неви-

димим”, які визначають “обличчя” світу, що “вкрите геральдичними гербами, їх характерними рисами, знаками і таємними словами – “ієрогліфами” [18, 63]. Простір подібностей нагадує велику відкриту книгу, яка наповнена малюнками, що закликають до тлумачень і трактувань. Це велике дзеркало взаємовідображень “шелестить словами. Німі відображення подвоєні словами, що вказують на них” [18, 64]. Зосереджуючись на природі утворення знаків, виявляючи форми їх структурно-семантичної динаміки, звертаючись до осмислення феномену мови, М. Фуко акцентує на особливій пропорційності візуальних аналогій та їх вербальних маркування, що були однаково важливі “і для магії, і для ерудиції” [18, 68]. Візуальні подібності динамізують смислові вираження, вони утворюють підставу для логічного обґрунтування певних узагальнень, що висновуються з оптичних аналогій. Зокрема, певні схожості можна відзначити між “горіхом і головою: товста зелена кора, що огортає кістку – раковину – плоду, лікує рани окістя черепа, а внутрішні болі голови запобігаються саме ядром горіха” [18, 64].

Емблематичні механізми виявляють свою конструктивну актуальність в вираженні багатозначних окреслень постмодерного поняття симулякр, його функціональної вагомості для констатування нових модифікацій іконічно-конвенційної виразовості, ролі різних смисловиразових подібностей у гіперреальній метафізичності. Симулятивність постмодерну пов’язана з новими візуальними актуалізаціями, з новою оптичною аксіологією, яка видозмінює окулографічний простір рецепції, встановлюючи нові координати розуміння та “прочитання” світу, що впливає на нові темпоритми та екзистенційні пріоритети. Така переорієнтованість цілком слушно виразила вагомість “штучності”, “копійності”, “віртуальності” як онтологічних властивостей та якостей нової доби, що по-різному констатують

нові комбінації смислових подібностей за старими схемами.

Висновки

Симулякр, що трактується і як постмодерна форма нового образного каталогізування, штучний замітник, “царство копій” та новий простір симулятивної кіберреальності, характеризує модифікацію свідомості сучасного світу, новий рівень візуального фокусування та його вплив на творення нових сенсостимулів. Від натуралістичної емблематичності первосвіту, творення перших смисловузлів через конкретизацію та номінацію природної предметності соціум та культура поступово наблизились до симуляційної емблематичності. Можна констатувати, що поглиблення та деталізація в освоєнні візуальних маркерів “світу” були вагомими чинниками розгалуження надчуттєвих, граничних принципів освоєння та інтерпретації буття. Ці процеси утверджують вагомість “емблематичних” кодів для організації культурних сенсів, їхні універсальні епістемологічні проявлення.

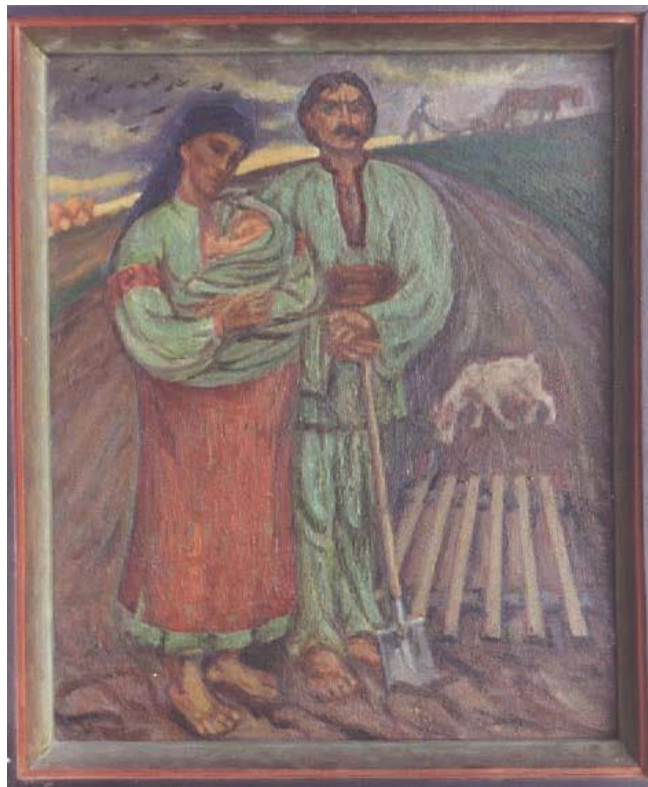
Література

1. **Барма О.** Концепція ризоморфного лабіринту в культурі постмодерну. *Художня культура. Актуальні проблеми.* 2013. Вип. 9. С. 16–22.
2. **Вітгенштайн Л.** Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження / пер. з нім. Київ, 1995.
3. **Витгенштейн Л.** Заметки о “Золотой ветви” Дж. Фрезера. *Историко-философский ежегодник.* Москва, 1989. С. 251–268.
4. **Григорьева Е.** Эмблема: Очерки по теории и прагматике регулярных механизмов культуры. Москва, 2005.
5. **Гадамер Г.-Г.** Герменевтика і поетика. *Вибрані твори.* Київ, 2001.
6. **Делез Ж., Гваттари Ф.** Ризома. *Эстетика и теория искусства XX века: Хрестоматия.* Москва, 2008. С. 296–306
7. **Довгалецький М.** Поетика (Сад поетичний). Київ, 1973.
8. **Дюркгайм Е.** Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / пер. з фр. Київ, 2002.
9. **Кант И.** Критика чистого розуму / пер. с нем. Москва, 1999.

10. **Михайлов А.** Поэтика барокко: завершение риторической эпохи. *Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания.* Москва, 1994. С. 326–391.
11. **Мюллер Ф. М.** Введение в науку о религии: Четыре лекции, прочитанные в Лондонском Королевском институте в феврале – марте 1870 года. / пер. с англ. Москва, 2002.
12. **Платон.** Собрание сочинений : в 4 т. / пер. с древнегреч. Москва, 1994. Т. 3.
13. **Потебня А. А.** Теоретическая поэтика. Москва, 1990.
14. **Рассел Б.** Історія західної філософії / пер. з англ. Київ, 1995.
15. **Солецький О.** Емблематичні форми дискурсу: від міфу до постмодерну. Івано-Франківськ, 2018.
16. **Филон Александрийский.** Толкование Ветхого Завета / пер. Москва, 2000.
17. **Фуко М.** Наглядати й карати / пер. з фр. Київ, 1998.
18. **Фуко М.** Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / пер. с фр. Санкт-Петербург, 1994.
19. **Чижевський Д.** Український літературний барок : нариси. Харків, 2003.
20. **Чижевський Д.** Філософія Г. С. Сковороди. Харків, 2003.
21. **Юнг К. Г.** Аффект цивилизации. *Матрица безумия.* Москва, 2007. С. 11–137.
22. **Bonfante L.** Freud and the Pshychoanalytical Meaning of the Baubo Gesture in Ancient Art. *Notes in the History of Art*, Vol. 27, No. 2/3, Special Issue on Art and Pschoanalysis, (Winter / Spring 2008). P. 2–9.
23. **Manning J.** The Emblem. London, 2002.

Література і фольклор

РЕКОНСТРУКЦІЯ ЦЕРКОВНОГО КАЛЕНДАРЯ
У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті досліджується реценція церковного календаря у творчості Тараса Шевченка. Категорія темпоральності розглядається у закрої культурологічних студій. З'ясовано, що часові рамки церковного календаря у Шевченкових творах зумовлені автобіографічними мотивами, особистісно-містичним перебігом подій у житті літературних героїв, потребою означення лінійного часопростору, виявом календарного коду українства тих часів. Реценція церковного календаря у творчості Шевченка набирає ознак семантично-парадигматичного поля, що відображає культурно-історичний контекст та слугує поліфункціональним тлумачним кодом.

Ключові слова: часопростір, календарний код, реконструкція, реценція, семантика, Тарас Шевченко.

The article investigates the reception of the church calendar in the works of Taras Shevchenko. The category of temporality is examined in the close of culturological studies. It is reasonable to apply Christological interpretation for studying the works of Taras Shevchenko, which in a broad (general methodological) context means a strategy of interpretation the phenomena and laws of existence through the prism of Christianity. It was found out that the time frame of the church calendar in Shevchenko's works is due to autobiographical motives, personal and mystical course of events in the lives of literary heroes, the author's need to define the linear space-time, the manifestation of the Ukrainianness calendar code of those times. Hence, the church calendar in Shevchenko's works acquires features of the semantic-paradigmatic field, which reflects the cultural-historical context and serves as a multifunctional interpretive code.

Key words: space-time, calendar code, reconstruction, reception, semantics, Taras Shevchenko.

Вступ

Час та його філософська парадигма у творчості Тараса Шевченка ще не ставали предметом окремого дослідження. Однак прямо чи опосередковано питання часу у творах українського поета висвітлювали В. Барка, Л. Плющ, Г. Грабович, О. Забужко, Ю. Ковалів, Є. Нахлік, П. Іванишин та ін. Переважно у працях науковців досліджуються такі аспекти часових моделей, як міфологічна, нарративна, історична тощо. Зважаючи на багатовимірність підходів у дослідженні часової парадигми Шевченкових творів, у нашій розвідці категорія темпоральності розглядається у закрої культурологічних студій. Резонно для вивчення творів Т. Шевченка застосувати христологічну інтерпретацію, що в широкому (загальнометодологічному) контексті означає стратегію витлумачення явищ та закономірностей буття крізь призму християнства.

Християнські засади світогляду Т. Шевченка поставали у полі зору численних дослідників (І. Айзеншток,

І. Акіншина, С. Балей, Д. Бачинський, Л. Білецький, Ю. Бойко, Т. Бовсунівська, С. Бородінова, І. Даниленко, І. Дзюба, В. Доманицький, В. Домашовець, М. Євшан, Б. Завадка, І. Огієнко, Г. Костельник, Є. Нахлік, М. Павлюк, Л. Плющ, С. Росовецький, Д. Степовик, В. Сулима, Д. Чижевський, В. Щурат, О. Яковина, В. Ящук та ін.), які вирізняли множинні релігійні аспекти, оприявлені у творах митця. Однак існують переконання, що “обставини виховання й навчання часто не давали йому (Шевченку. – О. Б.) змоги виходити за межі соціально-історичного контексту розуміння біблійних фактів та подій Спасіння. Структурою своїх знань Шевченко не зміг долучитися до теологічної традиції християнської Церкви. Але спонтанно (на рівні Об'явлення) йому дано було вербалізувати духовні істини” [14, 39–40]. Таку модель Шевченкового релігійного мислення В. Яременко тлумачить у руслі народної побожності простолюду – “відхід від установленної офіційною Церквою релігійної практики, який

зумовлений естетично-традиційними вподобаннями вірянина й не веде за собою зміни віросповідання за його основними параметрами (суть віровчення, основні догмати, обрядовість) і, що найголовніше, не протиставляється йому” [15, 91].

Результати дослідження

Як відомо, релігійна література оточувала Шевченка від народження до останніх років життя, давала йому сили у найскрутніші хвилини заслання. Дитиною він слухав як дід читає Біблію чи Четві Мінеї, про що залишилась згадка у поемі “Гайдамаки” (“*Бувало, в неділю, закривши Мінею, / По чарці з сусідом випивши тієї, / Батько діда просить, щоб той розказав / Про Коліївщину, як колись бувало*” [10, 187]) або ж на слух сприймав окремі фрагменти Святого Письма під час богослужінь (“*Через тиждень в Лебедині / У церкві співали: / Ісаїя, луй!*” [10, 179]). Згодом знайомство Шевченка-читача з текстами Біблії відбулося в дяківській школі, де за давньоруською ще традицією дітей вчили читати на Псалтирі та Часослові. До слова, у тих же “Гайдамаках” автор творчо інтерпретує процес навчання церковнослов’янською мовою: “*Тма, мна знаю, / А оксію не втну таки й досі*” [10, 133] (“тма”, “мна” – трілітерні склади в церковнослов’янській мові, “оксія” – надрядковий значок, що означає наголос над складом. – О. Б.). Укладаючи “Буквар”, Шевченко творчо продовжує традицію використання церковно-релігійної літератури в освітньому сегменті, про що свідчать численні молитви та поетові переспіви “*Давидових псалмів*”, оскільки у духовному житті українського народу власне Псалтир з найдавніших часів відіграв виняткову роль. Як важлива складова християнської літургії, він належав до тих богонатхненних книг, з яких в Україні починалося знайомство з Біблією. Разом з тим вплив Псалтиря виходив далеко за релігійно-духовні межі, сягаючи най-

сокровенніших сфер народного побуту. О. Осадча, досліджуючи особливості християнських засад Шевченкового “Букваря южнорусского”, зауважує, що книга була розрахована не тільки на дітей, але й на дорослого читача та мала унікальне морально-етичне і виховне значення, бо була спрямована на зміцнення засадничих чеснот християнина [6, 248–249].

Упадає у вічі художньо-естетична рецепція книги в Шевченкових творах. Наприклад, згадка про “книжку з кунштикам”, що прихопив з собою малий Тарас, як щось найдорожче, утікаючи від дяківської науки [13, 191]. Оскільки Шевченко не залишив ніякої інформації про її назву чи зміст, Д. Антонович припускає, що цієї книгою могло бути “якесь із дешевих видань, друкованих старими черенками, з друкованими ілюстраціями, заставками, кінцівками, а може й заголовними літерами, словом, – книжку старого українського “куншту” [1, 34]. Можливо, саме про цю книгу з “кунштиками” йдеться в Шевченковій поемі “Княжна”, героїня якої “*книжечок з кунштиками / В Ромні накупила / <...> / І азбуку по кунштиках / Заходилась вчитти*” [11, 29]. Якщо азбуку тоді вивчали за Псалтирем чи Часословом, то вірогідним видається припущення, що саме одне з цих видань, прикрашене “кунштом” – старовинною гравюрою – й стало випадковою здобиччю школяра-утікача.

Наслідком захоплень бароковим кунштом у дяківській школі стало й те, що почерк Т. Шевченка в подальшому зберіг деякі прикметні риси українського скоропису XVIII ст. Д. Антонович вважає, що у поета “зосталось на все життя естетичне сприйняття рисунку літер старих українських книжок. Шевченко завжди і, здається, до кінця життя рисував у стилі заголовних літер наших стародруків. Пізніше любив великими заголовними літерами рисувати написи на перших листах своїх альбомів або всередині альбомів вирисовувати заголовки окремих віршів, і завжди літери

цих написів рисував так, як з дитинства ці літери, ще за часів науки у дяків, усталилися в його дитячій зоровій пам'яті і якими zostалися в його уяві до кінця життя” [1, 36]. Про це свідчить і Шевченкова рецепція орнаментування книги. Для прикладу наведемо рядки з поезії ”А. О. Козачковському”: “... куплю / Паперу аркуш і зроблю / Маленьку книжечку; хрестами / Та візерунками з квітками / Кругом листочка обведу” [11, 58]. Дослідники стародруків зазначають, що такий орнамент характерний для рукописних книг XVI–XVII ст., а наявність геометричних фігур хрестів вказувала на духовно-релігійний зміст книги. Саме тому у свою рукописну “книжечку” ліричний герой поета записував щось із Сковороди та колядки. Таким чином, старе традиційне мистецтво орнаментування книги у рецептивному осмисленні поета стає істотним атрибутом, що супроводжує образ книги в уяві індивіда. І цей образ, найімовірніше, співпадав з образом книги середньовічних християнських кодексів, в яких, на переконання дослідників, символічна функція превалювала над комунікативною. “Якщо поглянути на сторінку середньовічного кодексу з позицій сучасності, – вважає В. Маркова, – вона буде взагалі нечитабельною: яскравий декор художнього оздоблення сторінки не дозволяє зосередити увагу на тексті. Але середньовічна людина жила у світі символічної реальності. Будь-яка річ сприймалася не тільки як річ сама по собі, а й як указівка на інші речі. А тому будь-яка книга була не лише книгою символічного змісту, а й відображенням Єдиної Книги християнського світу – Біблії” [5, 102]. Імовірно, у тих відголосках символічної реальності, книга у Шевченковій рецепції теж несе первісний сакральний зміст християнської картини світу, принесений на українські землі візантійською культурою.

Важливим є духовно-емоційне забарвлення, що супроводжує образ книги у творах Т. Шевченка. Епізоди, у яких

домінує палітра почуттів адорації книги, присутні в листах, у щоденникових записах. Із захопленням, майже з благоговінням описано примірник Біблії у повісті “Варнак”, йдеться про “*большую книгу*”, “*вроде Четьи Минеи, в красном сафьяном переплете, с золотыми вытиснутыми и почерневшими от времени украшениями. Это была Библия (как я после узнал) – изящное киевское издание 1743 [года], с высокопарным посвящением гетьману Разумовскому*” [12, 124]. Намагаючись дослідити, яке з видань Біблії стало прообразом цього опису, ми звернули увагу на Шевченкове зображення титульного аркушу. Таке оформлення притаманне українській друкованій книзі XVII–XVIII ст., що продовжувала традиції, закладені львівською, острозькою, київською друкарнями ще в попередній період. “Неодмінні атрибути титульної сторінки, – відмічає Я. Ісаєвич, – назва книжки, набрана великими літерами, і вихідні дані, обрамлені дереворитною оздобною рамкою – “фортою”, яка в ранніх виданнях має вигляд архітектурного порталу. З часом до чисто архітектурних колон стали додавати оздобний рослинний орнамент, – інколи бічні колони обплетені виноградною лозою. Архітектурна рамка доповнюється клеймами із зображеннями святих або свят, алегоричних композицій. Новим елементом у розвитку титульного аркуша були рамки без фронтона, замість нього центральну частину сторінки оточувала складна композиція, в якій численні клейма з’єднувалися бароковими гірляндами з листям, квітами, плодами. В деяких виданнях Києво-Печерської лаври в нижній частині титульної арки вміщували зображення головного лаврського храму Успенського собору. Трапляються форти, які своєю структурою нагадують іконостас: відповідним чином розміщені гравюри з орнаментальним обрамленням, що відповідало іконостасній різьбі. Втім, в середині XVIII ст. до ряду гарно оформлених літургійних ви-

дань повертається класична архітектурна рамка-портал” [4, 324]. Видається, що опис біблійного видання у повісті Шевченка чітко передає графічні закони оформлення, притаманні для тієї культурно-історичної доби.

Дещо викликають сумніви присвята та рік видання, вказаний Шевченком: “*изящное киевское издание 1743 [года], с высокопарным посвящением гетьману Разумовскому*” [12, 125]. Відомо, що у реєстрі друкарні Києво-Печерської Лаври немає Біблії з такою датою, а в найближчому виданні за 1758 рік немає зазначеної присвяти [3, 107]. Я. Ісаєвич пише, що Біблія 1758 р. повторювала опрацьовану українськими книжниками Єлизаветинську Біблію 1751 р., в основі якої лежала Московська Біблія 1663 р., а та вже, як підкреслювалося в її передмові, була лише передруком “с готового перевода князя Константина Острожскаго печати неизменно, кроме орфографии и некоторых в мале имен и речений” [4, 320].

З огляду на роки життя Кирила Розумовського (1728–1803) виходить, що йому присвятили вказану Біблію у п’ятнадцятирічному віці, коли той був ще далеко не гетьман. Однак, зважаючи на “глибинні символічні коди” (Г. Грабович) Шевченкової творчості, припустімо, що поет так натякає на якесь забуте чи неіснуюче видання Біблії. Вважаємо за можливе, що таким виданням могла б бути спроба Петра Могили вшанувати 70-ліття виходу першої друкованої Острозької Біблії. Вірогідно, що це мала б бути Київська Біблія за 1651 р. [9]. Відомо, що митрополит навіть доручив ченцю-граверу Іллі виготовити близько 500 ілюстрацій. Значна частина проекту була опрацьована в першій половині 40-х років XVII століття. Нажаль, дві непередбачені обставини перешкодили завершенню повного видання Біблії в Києві: на початку січня 1647 р., у 50-літньому віці, після короткочасної хвороби Петро Могила помер, а через рік почалася війна проти Польщі. У

зв’язку зі смертю Петра Могили проект Київської Біблії так і залишився нереалізованим. Від задуму митрополита залишилося понад 130 гравюр на біблійні теми – ілюстрації до перших книг Старого Завіту. Гравер Ілля припинив ілюстрування Святого Письма на Книгах Царів. Ці гравюри збереглися до наших днів, нині їх вивчають богослови та мистецтвознавці [2, 28].

Досліджуючи задум Київської Біблії Петра Могили, Д. Степовик зауважує, що митрополит не бажав звичайного повторення Біблії виданої в Острозі 1581 р.: “Мав би бути інший шрифт, зручний для читання. Напевне, лаврські палітурники зробили б чудову шкіряну оправу із золотими тисненими літерами заголовка. Сам митрополит написав би передмову. І найважливіше: нове київське видання Біблії було проілюстроване кількома сотнями гравюр, бо митрополит Петро любив підготовляти великі фундаментальні книги і друкувати їх на високому мистецькому рівні” [9, 144]. Невідомо, де зберігалися ці гравюри під час Шевченкового перебування у Києві і чи він міг їх бачити. Але, знаючи його зацікавлення гравюрою, перебування у Лаврі на етюдах, можна припустити, що саме ілюстрації Іллі до нездійсненого проекту Петра Могили надихнули Шевченка до опису невідомого загалу примірника Біблії у повісті “Варнак”.

Богослужбова література численними згадками проходить у багатьох творах Шевченка. Так, у “Москалевій криниці” головний герой “*На крилосі / Стане, та й співає / За дяком таки, та возьме / Та ще й прочитає / Апостола серед церкви*” [11, 240], або “*А в неділю, / Або в яке свято, / Бере святий Псалтир в руки / Та й іде читати / У садочок*” [11, 241]. Відомо, що церковно-релігійна література, як-от Біблія, Євангеліє, Псалтир, апокрифи, агіографічні джерела були частиною духовної традиції українців. Поряд з церковно-релігійною літературою важливою складовою

життя народу був церковний календар. На користь церковно-календарного часового виміру Шевченкових творів, свідчить те, що “фіксація Шевченком свят, під час яких відбувається сюжетна дія, дозволяє або точно вказати ту чи іншу дату дії, або вирахувати її з великою ймовірністю” [7, 119]. Наприклад, у поемі “Слепая” головна героїня запам’ятала фатальний день зустрічі з молодим паничем, і саме з цього дня її життя назавжди змінюється: *“А летом дидыч молодой / В село приехал. Злые чары / Он из Московщины с собой / Привез красавец для меня; / И я веселье разлюбила, / И Маковеевого дня / Я не забуду до могилы”* [10, 217]. Отже, зустріч відбувається 14 серпня на Маковія, коли згідно з церковним календарем згадують сім мучеників Маккавеїв (Авім, Антонін, Гурій, Єлезар, Євсевон, Алім й Маркелл), їхню матір Соломонію (Соломію) та учителя Єлезара. Усі вони постраждали за відмову прийняти язичництво і в 166 році до н. е. прийняли мученицьку смерть. У цей день також вшановують Хреста Господнього. У святковій богослужіння були введені обряди винесення хреста, ходіння з ним по вулицях та урочистого водосвяття. В Україні свято дістало ще одну назву – Медовий Спас. Це свято збігається в часі з другим вирізанням стільників із вуликів. На свято Медового Спаса святити свіжовикачаний мед і пригощали ним усю родину. З цього дня у віруючих розпочинається Успенський піст, який передує одному з найбільших релігійних свят – Успінню Пресвятої Богородиці. Піст триває два тижні. На нашу думку, Шевченко цією датою закодував ключову інформацію, у якій концентрується наступний перебіг сюжету.

Відтак, ми можемо передбачити ім’я головної героїні, про яке автор не згадує. Ймовірно, її звали Соломія, адже саме у цей день, як згадано вище, вшановують святу Соломію (Соломонію). Ймовірно, тому героїня перебуває у центрі святкування: *“Подруги пели и пля-*

сали, / А я с распущенной косой, / В венке из жита и пшеницы / Вела перед, была царица” [10, 217], хоча тут переконливішим буде аргумент щодо обряду обжинків. Досліджуючи імена літературних героїв Шевченкових творів, Л. Плющ приходять до висновку, що з’являються вони згідно глибокого авторського аналізу значення цього імені в церковному календарі. Зокрема, вчений стверджує, що “сенса” імені чи його народна інтерпретація, а також інтерпретація поета може не збігатися ні з первісним сенсом імені, ні з його народним розшифруванням, але відповідати сенсові календарної його функції [7, 136]. Таке твердження дає нам можливість припустити, що головну героїню поеми “Слепая” звати Соломія.

Саме на Маковія починаються любовні стосунки героїні з паничем, однак таке кохання наперед означене печаттю гріха, адже саме цього дня розпочинається піст, коли церква радить утримуватися не тільки від споживання певних продуктів, але й від плотських утіх. Показовим є й те, що саме у цей час суворо забороняється споживати виноград і яблука, які, за церковними канонами освячують 19 серпня на свято Преображення Господнього. Для українців за кліматичними показниками ближчими є саме яблука, тому саме з ними пов’язана низка переказів та легенд із заборонаю споживання яблук до їх освячення.

Яблуко як біблійний чи міфологічний символ також має чимало тлумачень, серед яких і “символ цілісності, земних бажань; попередження шкідливості перебільшення матеріальних бажань; символ початку всіх речей, плідності; безсмертя та вічної молодості; таїни гріхопадіння діви Марії; людини; спокуси; дерева пізнання добра і зла; смерті і зла, розбрату і чвар; витримки, самопожертви в ім’я народу” [8]. Якщо розглядати біблійний сенс цього символу, то мимоволі напрошується анало-

гія з гріхопадінням героїні поеми “Слепая”, яка, скуштувавши заборонений плід любові, виявляється спокушеною, і, як первісний Адам, вигнаною з раю, тобто залишеною багатієм-коханцем, приреченою на страждання та зневагу оточення.

Іншого забарвлення має згадка про цю дату у поемі “Гайдамаки”: саме “*проти ночі Маковія*” [10, 148] освячуються гайдамацькі ножі. У контексті ритуального дійства ця дата вибрана не випадково, адже, брати Маккавеї очолювали боротьбу юдеїв проти національно-релігійного поневолення Ізраїлю могутньою елліністичною державою Селевкідів у II ст. до н. е. Тому, як впливає з цитованих прикладів у поемах “Гайдамаки” та “Слепая”, ніби випадкова згадка про дату свята Маковея стає своєрідним носієм художньо-естетичної інформації, кодом, що вбирає в себе широкий діапазон текстуальних посилань та відмінних смислових тлумачень.

У “Невольнику” головна героїня після довгого очікування коханого з Січі вирішує стати черницею, однак “...коло неї / Падає, благає / Старий батько, хоч літечко, / Хоч **Петра** діждати, / Хоч **Зеленої неділі**...” [11, 297]. Виглядає на те, що літо тут також асоціюється з релігійними святами, адже св. Петра святкують 12 липня, а Зелена неділя свято рухоме, яке настає на п’ятдесятій день після Великодня. Зазвичай Трійця, або Зелені свята, припадають на початок літа, тобто автор таким чином інформує про певні часові рамки, іншими словами, батько благає доньку зачекати до початку чи середини літа.

Висновки

Отже, для означення часових рамок Шевченко використовує церковно-релігійний календар, веде обчислення часу чи зазначає дати, відштовхуючись від релігійно-обрядової темпоральної структури, про що знаходимо підтвердження у багатьох Шевченкових творах, як-от у “Відьмі”: “*Коло осіннього Ми-*

коли, / Обідрані, трохи не голі, / Бендерським шляхом уночі / Ішли цигане” [11, 265], у поемі “Хустина”: “*Неборак як голуб з нею, / З безталанною своєю, / Од зіроньки до зіроньки / Сидять собі у вдівоньки. / Сидять собі, розмовляють, / Пречистої дождидують. / Дождалися...*” [11, 56], у “Москалевій криниці”: “*Уже, либонь, після **Покрови** / Вертався з Дону я ...*” [11, 236], “*До Зеленої неділі / В байраках білили / Сніги білі*” [11, 239]. З цього приводу Л. Плющ зазначав: “Суттєвіше значення, ніж астрономічний код, у Шевченковій творчості має календарний код. Це зв’язане не тільки з тим, що календарний міт і календарно-аграрна обрядовість центральна в мітології українського народу, а й з тим, що дитинство Шевченка великою мірою пройшло в родині дяків та священників і регулювалося церковним календарем (підкреслення наше. – О. Б.) ще більше, ніж життя звичайних селянських дітей” [7, 119].

Релігійна література залишалась предметом Шевченкової рецепції протягом усього життя. У своїх творах поет переважно вдається до церковно-календарного часового виміру. Часові рамки церковного календаря у художньому світі Шевченкова зумовлені автобіографічними мотивами, особистісно-містичним перебігом подій у житті літературних героїв, потребою означення автором лінійного часопростору. Відтак, церковний календар у творчості Шевченка набирає ознак семантично-парадигматичного поля, що відображає культурно-історичний контекст та слугує поліфункціональним тлумачним кодом.

Література

1. Антонович Д. В. Шевченко – маляр : монографія. Київ : Україна, 2004.
2. Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. Київ : УБТ, 2003.
3. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні : у 2 х кн. Кн. 2. Ч. 1. Львів : Вид-во ЛДУ, 1984.

4. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002.
5. Маркова В. А. Мистецтво книги: комунікативний аспект. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2009. Вип. 28. С. 100–106.
6. Осадча О. Християнські засади “Букваря южнорусского” Шевченка. *Шевченкознавство: ретроспективи і перспективи* : зб. праць Всеукраїнської (36-ї) наукової шевченківської конференції / відп. ред. В. А. Смілянська. Черкаси : Брама-Україна, 2007. С. 245–249.
7. Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: Навколо “Москалевої криниці”: Дванадцять статтів. Київ : Факт, 2001.
8. Словник символів / за заг. ред. О. І. Потапенка та М. К. Дмитренка. URL: http://www.ukrlife.org/main/evshan/symbol_ua.htm.
9. Степовик Д. В. Київська Біблія XVII ст. Дослідження нездійсненого біблійного проекту Петра Могили : монографія. Київ : УБТ, 2001.
10. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 2001.
11. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Т. 2. Київ : Наукова думка, 2001.
12. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Т. 3. Київ : Наукова думка, 2001.
13. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Т. 5. Київ : Наукова думка, 2001.
14. Яковина О. Благовіщення та образ Богородиці в церковній традиції і в поемі Тараса Шевченка. *Слово і Час*. 2010. №3. С. 39–46.
15. Яременко В. “Суєслови, лицеміри, Господом прокляті” (проблема обрядовості і народної побожності в контексті творчої спадщини Тараса Шевченка). *Слово і Час*. 2009. № 5. С. 84–92.

1. .

ЮРІЙ СТЕФАНИК – СИН ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА: ПАТРІОТ І ПАСІОНАРІЙ НА ЕМІГРАЦІЇ

Без уточнення окремих фактів життєпису Василя Стефаника неможливо окреслити біографії його трьох синів, яким у різні моменти довелося випити власну дозу цикути. Свого старшого сина Василь Стефаник назвав на честь власного батька Семеном, що спростовує надумані умовиводи радянських літературознавців про взаємну ненависть між батьком-куркулем і сином-демократом. Середущий син отримав ім'я священика Кирила Гаморака, а наймолодший – ім'я сина першої дипломованої жінки-лікарки в Західній Україні Софії Окуневської-Морачевської та її чоловіка Вацлава Морачевського – Юрія. Виховання дітей було етнопедагогічним і патріотичним, вони повинні були отримати добру освіту як передумову їхньої самодостатності в зрілі роки. Умовою ставало виховання пасіонаріїв, майбутнього цвіту соборної Української держави. Семена Стефаника неодноразово обирали до Верховної Ради СРСР, він обіймав посаду заступника голови Ради Міністрів УРСР, був багаторічним головою Львівської обласної ради, а в останні роки життя працював директором Львівського меморіального музею Івана Франка. Кирило Васильович незмінно працював директором Літературно-меморіального музею Василя Стефаника. Юрій Стефаник – найталановитіший і найбільш патріотично свідомий син Василя Стефаника.

Ключові слова: Василь Стефаник, Семен Стефаник, Кирило Стефаник, Юрій Стефаник, патріот, пасіонарій, еміграція.

Without clarifying some facts from the biography of Vasyl Stefanyk, it is impossible to outline the biographies of his three sons, who at various times had to drink their own dose of hemlock. Vasyl Stefanyk named his eldest son Semyon after his own father, which refutes the far-fetched conclusions of Soviet literary critics about the mutual hatred between the kulak father and the Democrat son. The middle son was named after the priest Kirill Hamorak, and the youngest was named after the son of the first certified female doctor in Western Ukraine, Sofia Okunevskaya-Morachevskaya, and her husband, Vaclav Morachevsky, Yuri. The upbringing of children was ethnopedagogical and patriotic, they had to get a good education as a prerequisite for their self-sufficiency in adulthood. The condition was the education of passionaries, the future color of the conciliar Ukrainian state. Semeny Stefanyk was repeatedly elected to the Verkhovna Rada of the USSR. Kyrylo Vasyliovych always worked as the director of the Vasyl Stefanyk Literary Memorial Museum. Yuriy Stefanyk is the most talented and most patriotic son of Vasyl Stefanyk.

Keywords: Vasyl Stefanyk, Semen Stefanyk, Kyrylo Stefanyk, Yuriy Stefanyk, patriot, passionary, emigration.

Вступ

Генетичний код, місце народження й становлення як особистості, умови виховання й оточення конкретної людини завжди мають виняткове значення. Доля дітей видатних людей складається непросто, адже авторитет батька (рідше – матері) однозначно зумовлює стійку опінію суспільства, іноді відвертий скептицизм і навіть жовчну недовіру насамперед у тій площині обсервації, чи конкретний нащадок зможе дорівнятися, а тим більше – перевершити своїх найближчих предків в обраній сфері мистецтва, науки або політики. До речі, Василь Стефаник особисто дуже боявся, щоб його рідні діти не зловживали

ім'ям батька і його письменницькими набутками У праці “Трагедія і триумф роду Стефаників” Ю. Стефаник дослівно навлдить заповіт батька: “Хлопці! Ніколи не користайтеся моєю славою, доброю чи злою. Бо нема в світі нічого більш жалюгідного, ніж діти, що ціле своє життя чіпляються за поли своїх батьків” [7, 87], що свідчило про повне усвідомлення письменником того, що жоден із його нащадків апріорі не зможе зреалізувати себе на літературній ниві. В окремих випадках такий здогад навіть набирав батьківського жалю й відвертого співчуття, про що згадував Юрій у біографічному нарисі “Роздуми про батька”: “Нещасні ви! Ціле своє життя

будете в моїй тіні, ціле життя будете моїми синами” [7, 74].

Далекоглядність Василя Стефаника виявилася пророчою, причому не тільки тому, що в його рідному краї настали радянські часи, які викручували не тільки руки, а й мізки громадянам. Далеко не позитивний відбиток мало й нібито патріотичне, але насправді егоїстично-зверхне оточення у випадку закордонного перебування, наприклад, Юрія Стефаника. Саме наймолодший син Василя Стефаника Юрій без жодних купюр писав про свої постійні конфлікти з такими ортодоксами в Канаді: “Докінчую опис мого виступу серед української інтелігенції. Всіх провідників як би хто тріснув по писку. Я думав, що вони не дадуть мені скінчити, особливо по таким уступі “В справі хаосу”, який є смертельним ворогом Канадійської України, я переговорив з багатьма українськими провідниками. Вони всі згідно визнають, що стан української політики в Канаді жалюгідний, але багато з них, заломлюючи руки, стверджують, що цей стан неможливо усунути” [7, 182]. Закономірно, в таких умовах правдолюбіві важко було відстоювати власну рацію, друкуватися і видавати не тільки батькові, а згодом і свої власні книжки.

Результати дослідження

Справжньою причиною першого етапу еміграції Юрія Стефаника з рідного краю була батькова матеріальна скрута й непосильні борги. Не секрет, що Василь Стефаник ніколи не вмів бути ощадним у поведженні з грішми, в молодості не намагався повертати зичене й навіть уважав, що йому як талановитій людині їх кредитори повинні милосердно дарувати. До речі, подібну лінію поведінки сповідував і Тарас Мельничук у значно пізніший час: “Живуть же ті, в кого я брав гроші, не вмирають із голоду, то чому ж я маю віддавати їм гроші” [5, 155]. Така досить легковажна поведінка у Василя Семено-

вича прослідковувалася тільки замолоду. Коли ж у тяжкі повоенні роки матеріальної скрути й недороду на ланах після Першої світової прийшлося вчити Семена та Юрка в університеті у Львові й женити Кирила, письменник-новеліст тяжко заплутався у банківських позиках і не зміг сплачувати навіть відсотки за кредит. Василь Семенович продав частину власного родючого поля, постійно бідкаючись перед синами, що тепер йому за таке марнотратство скаже на тім світі батько Семен Лукич.

Проте розпоряджатися усіма земельними наділами й розпродувати їх до решти лише тому, що дуже було треба грошей, Василь Стефаник не наважувався, адже три його сини мали повне право претендувати на свою частку спадщини, а земля для них в уявленні заможного селянина з діда-прадіда значила дуже багато. Стефаникові поручителі в інші, кращі й легші часи, з поваги до талановитого письменника самі сплатили б його позики банкам, але в затяжких економічних умовах, які склалися й ще не швидко могли змінитися на краще, не ризикували брати на свої плечі чужий тягар. Рано одружений Кирило мусив дбати про власну сім'ю, тому взагалі не міг матеріально допомагати батькові. Найстарший син, Семен, виношував далекоглядні плани на своє проживання у Львові (в рідне село Семен не збирався повертатися), а проживання у великому місті також вимагало неабияких грошей.

На свого наймолодшого сина старий письменник покладав надії не тільки як на людину, яка в скорому часі здатна заробити певні кошти за кордоном й сплатити батькові борги, а й як на повного сил українського патріота, адже був свідомим слів Івана Франка: “Сором українській інтелігенції, сором особливо молодому поколінню, коли воно не відчує тої великої потреби, не віднайде шляху до народу, не покладе основи до того, щоб Україну зробити політичною силою” [4, 56]. Власні бор-

ги видавалися Василеві Стефанику безпосередньою причиною еміграції Юрія: таку мету окреслював уже смертельно хворий і загнаний у безвихідь Василь Стефаник у листі до Миколи Шухевича: “Мій Юрко за який місяць виїде до Канади, і тоді я буду годен поплатити мої довги...” [6, 423]. Для самого емігранта це була тільки другорядна, а не основна ціль життя. Інша річ, що близькій родині й рухівським односельцям зрозумілішою виявилася еміграція Юрія як заробітчанство. В. Костащук однозначно резюмував, що під кінець життєвого шляху Стефаникові довелося пережити ще одне горе, бо його син Юрко вирішив поїхати до Канади, щоб допомогти батькові в його скруті. Як це було властиво в Галичині (прикладом чого є епізод із “Камінного хреста” В. Стефаника, коли перед еміграцією старого Дідуха в його хаті теж гоститься мало не все село) перед самим виїздом Юрія Василь Стефаник у травні 1936 року затіяв пишну гостину в своїй шестикімнатній хаті (“білому палаціку”). Здавалось би, зійшлися тільки найближчі і близькі родичі, але їх виявилось досить багато, адже серед багатьох інших завітав навіть “Іван з поля” (Іван Ахтеміччук), з якого як прототипа (за однією із версій) Василь Стефаник списав свого Івана Дідуха з “Камінного хреста”. Під час прощальної гостини Василь Стефаник був дуже сумний і аж розплакався, коли взяв слово: “До чого ми дійшли, що я свого сина, мені дорогого, мушу висилати в світ!” [2, 180]. Уже невиліковно хворий письменник розумів, що його серце не витримає прощання Юрка з рідною хатою і селом, а тому заздалегідь із середущим сином Кирилом поїхав до Львова, щоб там у сина-первістка Семена чекати на Юрка. У ті дні й наймолодший син, і смертельно хворий батько прекрасно усвідомлювали, що більше ніколи їм зустрітися вже не пощастить.

Отже, тільки з крайньої безвиході Василь Стефаник зробив ставку на

Юрія, сподіваючись, що на еміграції, в середовищі українських переселенців Канади, синові-юристові вдасться швидко стати на ноги й фінансово допомогти батькові погасити борги, а також розповсюдити Стефаникові книги новел, на які мав би бути попит на еміграції, де працювало перше покоління західних українців із Галичини, яким не були чужими життєві проблеми героїв В. Стефаника. Врешті, Василь Семенович прекрасно усвідомлював ще й те, що галицькі емігранти в Канаді потребують юридичного захисту, й мати свого адвоката в особі Юрія Стефаника їм було би дуже вигідно. До речі, В. Стефаник і Марко Черемшина аж ніяк не схвалювали галицьку еміграцію в Канаду. Юрій Стефаник пізніше писав: “Безмежні прерії з диких, покритих лісом і чагарниками, цілинних пустирів... перемінилися в лани золотої пшениці, маленькі форти стали великими метрополіями – містами, а цілий континент міцними шнурами обвили залізничні рейки... Немає сумніву, що в цій метаморфозі Західної Канади велику роль відіграли працюючі руки і безмежне завзяття українських піонерів” [1]. Та й у прозі письменника-емігранта Мирослава Ірчана зустрічаємо описи великої трагедії галицьких переселенців.

Проте влаштуватися юристом Юрієві Стефанику виявилось можливим тільки після перескладання основних іспитів із юриспруденції за університет, здобуття достеменного знання англійської мови і кількарічної практики під керівництвом місцевого адвоката чи судді. Закономірно, що ці непосильні для реалізації вимоги звели нанівець благі мрії сина-юриста й старого батька-письменника. Тож у листах Юрій вже однозначно пише батькові, що заробити грошей юриспруденцією йому не вдасться ніколи, навіть більше – виникає крайня необхідність узагалі повертатися додому: “В короткім часі, найдалше до лютого, рішиться справа мого побуту в Канаді. Д-р Меккол, принципал Алберта

Коледж, зажадав від Василя всіх грошей за мій цілорічний полбут в цім закладі. Василь заплатив 505 дол. Тепер д-р Меккол має вистарати побут сталий для мене. Оскільки це йому не вдається, він повертає Василеві гроші, а я в лютому чи марті сідаю на “шіфу” і їду додому. Василь – найкращий і найліпший – каже, що воліє допомогти мені стати адвокатом у старім краю, ніж тут тримати мене на непевнім” [7, 177–178]. Інакше кажучи, син уже давно “сидить на валізах” перед неминучим безрезультатним поверненням додому, але для цього треба й великої суми грошей на квиток на корабель й досить довгий час у небезпечній морській дорозі. Тим часом Василь Семенович Стефаник доживає свої останні дні (помер 7 грудня 1936 року). Сина Юрія він чекає до самої смерті. Коли до вмираючого привезли Стефаниковими кіньми лікаря Івана Подюка, письменник полегшено зітхнув: “Рятуй, як ще можеш. Юркові скажи, що я на нього ждав...” А біограф Стефаника-новеліста Василь Косташук подає інформацію, що навіть в агонії В. Стефаник “з потрісканими від гарячки губами шептав: “Синку мій! Синку!” [2, 187].

Отже, як і його батько, Юрій спочатку щиро сподівався, що в Канаді багато західноукраїнських переселенців, яким близька тематика Стефаникових новел, але згодом повністю розчарувався у можливості заробітків завдяки продажу щойно виданих книг В. Стефаника. Чому? Виявляється, що емігранти з Галичини думають лише про заробітки, які дають їм можливість стати “на твердій землі” (Улас Самчук) на ноги й уже не повертатися назад, в окуповану поляками Україну. Провідники емігрантів купуються у фальшивій славі, раз-по-раз хвальковито заявляючи нібито про побудову нової України в Канаді. Ця ідея-фікс була в корені фальшива й недолуга, але її подають як єдину панацею, спокушаючи малограмотних емігрантів з Галичини відчувати свою об-

раність і власним коштом утримувати таких провідників. Критика подібних вождів обертається для Юрія великими неприємностями. До брата Кирила в Русів він пише, уже не втаюючи негараздів, яких навіть і не сподівався: “Я дуже й дуже жалую, що так мало пишу, але дійсно тепер маю страшну масу клопотів на голові. Передо всім справа мого побуту в Канаді дуже захитана, ані єпископ, ані ніхто інший не годен допомогти, і я, правдоподібно, цієї осені виїду додому <...> Я стараюсь тепер дістати побут на рік тому, щоби, по-перше, видати Татові твори, по-друге, ще краще опанувати мову англійську. З виданням Татових творів справа тяжка” [7, 178]. У велику матеріальну скруту потрапив і сам Юрій Стефаник.

Об’єктивно не можна випускати з уваги й той факт, що через два роки після смерті Василя Стефаника його наймолодший син, розчарований і аж ніяк не розбагатілий, повертається в Західну Україну, так і не покривши батькових боргів. З приходом радянської влади Юрій Васильович потрапляє в немилість до більшовиків. Олесь Гончар про це писав однозначно: “Талановитий син великого батька Юрій Стефаник – це була “людина європейських знань”. У лихі часи він лише випадково уник Колими, обравши собі інший, хай тернистий, шлях батьківської непоступливості, шлях, де йому до останніх днів світила зоря України і свободи” [1]. Від вересня 1940 до травня 1941 року Юрій Стефаник відбував реальне ув’язнення у радянській тюрмі. Цілком ймовірно, що був заарештований за приналежність до ОУН, в чому його звинувачували під час арешту працівниками НКВС. Наймолодшого сина В. Стефаника тоді врятувало тільки активне заступництво Кирила Студинтського та сина Івана Франка – Петра. Надалі Ю. Стефаник починає працювати у львівських редакціях журналів “Життя і знання”, “Новітній робітник”. З часом його критичні літературні огляди переростають у суто літературо-

знавчі дослідження наукового штибу, особливо коли Ю. Стефаник започаткував свої дослідження на ниві стефанікознавства, перебуваючи в штаті Інституту літератури імені Т. Шевченка АН України. Також у цей час Ю. Стефаник викладав українську мову та літературу у Львівському зооветеринарному інституті, де професором працював Вацлав Марачевський, котрий постійно заохочував Ю. Стефаніка займатися спадщиною батька, що надалі й стало справою життя Юрія. Молодший син заопікувався епістолярієм Василя Стефаніка. За радянської окупації Галичини Юрій Стефаник відбувається як перспективний учений, адже у 1939–1941 рр. працював науковим співробітником Інституту літератури АН УРСР у Львові, готував повне видання творів батька, передав АН УРСР архів Василя Семеновича Стефаніка.

Проте Друга світова війна вносить свої корективи. Напад гітлерівської Німеччини й три з половиною річна окупація Західної України фашистами для Юрія Стефаніка виявилася періодом тяжких випробувань. Врешті, навіть під час війни Юрій Стефаник у вкрай нестерпних умовах прагне досліджувати творчість свого батька, а також Леся Мартовича, до того ж працювати над їх творчою спадщиною було смертельно ризикованою справою. У львівському “Українському видавництві” виходить книга Василя Стефаніка (“Твори”, Львів, 1942) і повне зібрання спадщини Леся Мартовича (“Твори: у 3 т., Львів, 1943). Отже, як засвідчують факти, наймолодший син В. Стефаніка свято сповідував батьківську настанову бути патріотично налаштованим дослідником. Як дійсний учасник Похідних груп ОУН у Східну Україну Юрій Стефанік був заарештований гестапо, в 1942 році перебував у фашистській катівні, із лабет якої йому дивом пощастило вирватися.

Остерігаючись ув’язнення і фізичного знищення з боку радянської тоталі-

тарної системи, у період відступу фашистів і з наближенням радянських військ до Львова в 1944 році Юрій Стефанік емігрує з Галичини вже назавжди, спочатку в Німеччину, а згодом – у Канаду. До кінця своїх днів він проживає в місті Едмонтоні, де й завершує власний науковий доробок літературознавчих робіт. Одночасно Юрій Стефанік стає одним із керівників письменницької організації “Слово”, а 1948 року працює у Міністерстві юстиції канадської провінції Альберта. Матеріально цей період еміграції Ю. Стефаніка значно легший від першого, тим більше, що справа із залишками батькових боргів уже вирішилася сама собою остаточно: радянська влада націоналізувала польські банки й приватну власність на землю, отже, й кредити позичальників автоматично “згоріли”.

Попри справді титанічний труд і свою багатолітню літературознавчу діяльність, Юрій Васильович так і не зміг написати справді знакової книги про свого геніального батька-новеліста, хоч залишив цікаві спогади й дав розвінчальну стосовно радянських літературних догм оцінку Стефанікового таланту. Проте писав літературні розвідки Ю. Стефанік не тільки про батька, досить вправними виявилися такі його критичні огляди, як “Великий мир Олени Теліги”, надрукований під псевдонімом Ю. Клинового в журналі “Сучасність” (1979. № 10, 43–55) чи стаття під власним прізвищем (Стефанік Ю.) “Де-що про життя і “зорепадну” творчість Миколи Понеділка” (“Сучасність”, 1976, № 6).

Врешті, літературознавча діяльність Юрія Стефаніка у царині стефанікознавства таки має свою ціну. Тим більше, що навіть своєрідно переписувати біографію Василя Стефаніка Юрієві Васильовичу виявилось набагато важче в умовах більшовицької цензури, ніж радянським дослідникам зі застосуванням горезвісного радянського методу класового підходу в літературознавстві,

перекручуванням багатьох життєвих фактів, фальшуванням оцінки складних перехресть сімейного життя письменника. Та й самого Юрія Стефаніка в Радянській Україні фактично повністю усунули із трактування життєпису батька, адже навіть мимохідь згадати про цього “буржуазного націоналіста” (Юрія Стефаніка) ніхто з радянських критиків чи літературознавців не наважувався. Тож його ім’я та прізвище зумисно викреслили з літературознавчого обігу й піддали забуттю на довгий час. Тож Микола Кравців небезпідставно наголошував, що імені наймолодшого Стефанікового улюбленого сина Юрія ніде не зустрічалося, наче в письменника було тільки двоє синів: Семен і Кирило. Надрукована Юрієм Стефаніком (під псевдонімом Юрій Гаморак) біографія батька у львівському виданні творів Василя Стефаніка 1943 року і передрукована 1948 року у Регенсбурзі, в якій саме Ю. Стефаніком уперше було правдиво висвітлено постать Василя Стефаніка і з’ясовано його справжні взаємини з літературними діячами з Великої України, також ані разу впродовж десятиліть обачно не згадувалася радянськими літературознавцями першої половини ХХ ст. До речі, відповідні видання Ю. Стефаніка також не ввійшли у складений О. П. Куцем і виданий у Києві бібліографічний перелік публікацій критичних і літературознавчих праць про письменника-новеліста і його творчість “Василь Стефанік” (1961 рік). Під час помпезних ушанувань ювілеїв Василя Стефаніка з причини першої “круглої дати” цього митця про наймолодшого сина новеліста Юрія практично не згадували, хоча вже деякі його книги знаходилися у фондах музею В. Стефаніка в рідному селі. Закономірно, що Юрій Васильович за життя так і не зміг приїхати у Русів, але, щоб таки фізично повернутися хоч після смерті, наказав своє тіло після смерті піддати кремації і урну з прахом привезти в Русів для поховання на сільському цвинтарі.

Вперше офіційно про Юрія Стефаніка в другій половині ХХ ст. лаконочно згадав Василь Костащук у першому виданні власної біографічної книги “Володар дум селянських” (Ужгород, 1959), у цій публікації автор більш-менш належно розповідав лише про дитячі та юнацькі роки Юрія і зовсім не згадував, що пізніше сталося з наймолодшим сином Василя Стефаніка. А тим часом не знати очевидних фактів В. Костащук не міг, бо й значно раніше сам особисто публікував цікаву інформацію про сина Василя Стефаніка Юрія, наприклад, у статтях 1937 року у “Віснику” Д. Донцова у Львові. Василь Костащук достеменно відав і про арешти Стефанікових синів Кирила та Юрка, і про виїзд наймолодшого сина Василя Стефаніка в Канаду.

Ще один письменник, пізніше діаспорний, Богдан Кравців також був утаємничений у багато подій у сім’ї Василя Стефаніка. Він особисто зустрічався з Василем Семеновичем навесні 1928 року. Саме тоді Богдан Кравців головував у Союзі Української Націоналістичної Молоді й у львівській Студентській Громаді, але побачився з геніальним новелістом цілком випадково. Зустріч розпочалася майже зі сварки: “Одного вечора в каварні Народної Гостинниці мене представили легендарному в той час для молоді авторіві “Дороги” і “Кленових листків” Василеві Стефанікові. Зразу ж після привітання, не стримуючи твердих слів і свого болю, мало що не з прокльонами, почав мені В. Стефанік докоряти: “Ви мені синів забрали! Забрали мені синів...” Уже засівши поруч за столом, провадив далі примирливо, як дід Максим із його ж “Синів”: “Молоді ви, дурні! Але я люблю вас, бо у вас ще бодай трохи крові!” [3]. Болюча згадка про “забраних синів” була не випадковою: йшлося якраз про арешт Кирила та Юрка як свідомих українських націоналістів 20 вересня 1927 року за належність до націоналістичного гуртка. У радянські часи про цю подію в біографії

В. Стефаніка згадувалося, але з пере-
крученням, мовляв, заарештували за те,
що нібито виношували плани возз'єд-
нати Малополющу (Галичину) з Радян-
ською Україною. Факти свідчать, що з
Юрієм Стефаніком Богдан Кравців був
особисто знайомий, як і з Семеном Сте-
фаніком.

Ю. Стефанік добре розумів, на-
стільки радянська система нищить прав-
ду як щодо біографій митців, так і щодо
їхніх творів: “Українська наука у віль-
ному світі мусить заперечувати всі не-
правди, які друкуються під російською
займанщиною про українські справи,
хоч авторами цих фальшивок часто бу-
вають і українці, що по волі чи по нево-
лі... стараються приподобатися Москві”
[7, 100]. У доповіді, виголошеній з при-
чини святкування столітнього ювілею
Василя Стефаніка, Юрій зумів афорис-
тично пояснити свій психологічний стан
і власне пожиттєве намагання воскре-
шати батька бодай у пам'яті його чи-
тачів: “Тінь Василя Стефаніка паде сьо-
годні на цю залу, паде вона зокрема й
на мене, наймолодшого із його трьох,
немолодих уже синів... Велике синівст-
во таки частенько прикрій тягар. Проте
воно, оте синівство. Аж ніяк не затьма-
рило могутнього почуття, яке ми, його
сини, мали до свого батька, яке ми
маємо до його пам'яті й досі... Я скажу
тільки. Що коли 13 грудня 1936 року я,
перебуваючи тоді в Едмонтоні (Канада)
одержав телеграму про його смерть,
мені здавалося, що між мною і небом не
залишилося нічого, тільки холодна
порожнява <...> Час – найбільший на
світі лікар, пекучий біль по втраті най-
ближчих людей він притуплює, гоїть,
немилосердно спихає любі постаті в
рамки фотознімків, що висять на наших
стінах <...> Час справді великий лікар,
але водночас він великий убивця, мо-
гутній характерник, що змінює людей і
події, викривляє їх, надає їм інших ви-
мірів, страє їх гострі кути, формує їх
заново по своїй уподобі” [7, 74–75]. Він
бачив у найріднішій людині велета й

носія найвищої правди, тому навіть у
листуванні з батьком не соромився при-
знаватися Василеві Семеновичу в щирій
синівській любові: “Ви не ходили до
церкви, ані не били поклонів, але Ви
ніколи не були жодним фарисеєм <...>
Через те Ви не потребували шукати Бо-
га в церкві, бо він був у Вас самих, у
Вашім серці <...> Ви зробили стільки
добра для свого народу і для своїх
близьких, що Бог і вічність для Вас не
страшні... Ви зробили все, що могли,
аби провести життя найбільше справед-
ливого і доброго Тата для нас, Ваших
синів” [7, 176]. Значно пізніше з найпо-
таємнішими спогадами Ю. Стефанік у
листах звіряється з братом Кирилом,
усвідомлюючи, що той також пережи-
ває подібне: “Згадую святого Василя у
нас, коли ще Тато жили. Всі ми були до-
ма, а дім ще був нашим домом, єдиним
на світі місцем, де ми знали, що ми вдо-
ма. А тепер такого місця вже нема і не
буде”. Єдиною втіхою, якою Юрій ді-
литься з Кирилом, стає увіковічнення
таланту батька, адже вийшла друком
монографія доктора Данила Струка,
професора Торонтського університету:
“A Study by Vasyl Stefanyk”, прекрасна
200-сторінкова книга в твердій оправі з
перекладеними англійською мовою ав-
тором монографії трьох Стефанікових
новел. А підзаголовок монографії фено-
менально розкриває суть сказаного Ва-
силем Стефаніком у підтексті фактично
кожного його твору: “Страждання – ос-
нова людського життя” [7, 179].

Багато публікацій сина Василя
Стефаніка Юрія про батька та манеру
його творчості несли потужний заряд
розкодування прихованих смислів про-
зи Василя Стефаніка: “Моїм сином,
моїм приятелем”, “Франко і Стефанік”,
“Трагедія і тріумф роду Стефаніків”,
“Стефанік – яким він був насправді”,
“Герої Стефаніка в дійсності”, “Непоп-
таним шляхом”, “Роздуми про батька”.
В образно названу “велику мужицьку
скриню” української літератури, в яку
Василь Стефанік “складав страждання

свого народу і свого серця”, Юрій Стефанік зумів докласти чимало власних дорогоцінностей.

Висновки

Усе життя Юрій Стефанік був українським патріотом. У 1970 році, коли у місті Торонто відбувався перший з’їзд колишніх снітинців, котрі проживають за межами України, Юрій Стефанік передав їм низький уклін, найсердечніше вітання та побажання прийняти коротеньку відозву до земляків у материковій Снітинщині, щоб вони зберегли рідну українську мову – мову Шевченка, Франка, Стефаніка і Черемшини. Починаючи з 1971 році Юрій Стефанік очолював канадське об’єднання українських письменників “Слово”, а також був співредактором літературної антології з такою ж назвою. 1975 року загальні збори Спілки українсько-канадських письменників “Слово” знову обрали своїм керманичем Юрія Стефаніка.

Література

1. Двадцять четвертого липня – 105 років від дня народження Ю. В. Стефаніка, українського критика, літературознавця, письменника. URL: http://gymnasium65.edu.kh.ua/school/color-theme-2_5/img/page_bg.gif.
2. Косташук В. Володар дум селянських Львів, 1959.
3. Кравців Б. Юрій Стефанік – біограф “поета твердої душі” передача на радіо “Свобода” від 15 лютого 1969.
4. Лавріненко Ю. Українська соціал-демократія (група УСД) і її лідер Леся Українка (II). Сучасність. 1971. Червень. Ч. 6 (126). С. 56–71.
5. Пушик С. З останніх десятиліть: Щоденники Степана Пушика : у 3 т. Івано-Франківськ, 2022. Т. 2. Кн. 1 : 1993–2000.
6. Стефанік В. Зібрання творів : у 3 т.; 4 кн. Т. 1. Кн. 2 / редкол. С. І. Хороб (голова) та ін. Листи / ред. і упор. тому Є. Баран. Івано-Франківськ, 2020.
7. Стефанік Ю. Спогади про батька: Статті про Василя Стефаніка. Листи в Україну; упор., вступна стаття, коментарі Ф. Погребенника. Івано-Франківськ.

Мова і нація

СВІТ КАУЗАЦІЙ І ПЕРЕМІН КРИЗЬ ЗАГОЛОВНЕ СЛОВО В СОНЕТНИХ ТЕКСТАХ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

У статті проаналізовано динаміку сонетного вірша Емми Андієвської у зв'язку зі структурно-смыслову організацією заголовка. Характерними особливостями поетичної мови Емми Андієвської є словесний еліпсис і семантичні алогізми, які з'являються в результаті психологічних "зсувів" і "автоматичності" письма, крім того, символізація словесних одиниць, занурення у сюрреалістичні пошуки.

Ключові слова: текст, заголовок, сонет, семантична причинно-наслідковий зв'язок, динаміка зображення

The article analyzes the dynamics of the text structure of the sonnets by Emma Andijewska through the headwords. The features of the poetic language of the author – with numerous verbal passes, semantic alogisms, which appear on the basis of psychological automaticity of writing, symbolization of the word, immersion into the sphere of boundary surrealist searches, are characterized.

Observations over the headwords of the sonnets by Emma Andijewska show that the dynamism of units of a different syntactic structure is based on certain causations and semantic modifications in the sentence-name system, where the actual markers of such units can be lexical elements, for example, with a sign new, another, next, as in the verses Новий терен, Новий кут, Ще один кут буття, Ще інші споглядання, Інший бік медалі, Інший схід сонця etc.

In many works the dialectic of change, appearing in the headwords, develops in the general system of verse and accentuates in a repeating line, often in the final. Numerous movements, displacements-shifts, initiated in the headwords of sonnets by Emma Andijewska, often turn into a concretization of paradoxical concluding line. Let's compare: Зсув, – й всевітми, – невпізнані, – в руці і Зсув, – й всевітми, – як горобці, – в руці (2016, 36).

The headwords of sonnets by Emma Andijewska are dynamic, there is a phase component of those phenomena (Ранкове, Пізня година, Весна etc.), which implies further associative development of the narrative, introducing the reader into the world of the most varied transformations – from the most personal, as in the sonnet Ранкове (Й вуста, що мали – геть давно – звуліти, – Із пухирців і слини – в стан крилатих) – to global shifts and modifications: Світ заважавсь – і в інший бік – посунувсь (І однак – весна); as well as a component with an informatively insufficient word (Деякі аспекти відхилення, Деякі аспекти світла, Деякі фасети ночі etc.), where, for example, facet splitting of the night in the last sonnet becomes a deployed correction to this, some of which are presented in a number of parallelistic constructions that acquire a kind of cyclicity, on the basis of which a holistic poetic structure is built up. Thus, the headwords of sonnets by Emma Andijewska, with all the destructive poetics of their creation, becomes an important factor, a peculiar primary cause of the dynamic deployment of the events on the way to the general understanding of the artistic fabric of the composition.

Keywords: text, title, sonnet, semantic causation, image dynamics

Вступ

Своєрідність поетичної мови Емми Андієвської – від своєрідності бачення світу у всіх його вимірах, реальних, ір-реальних, екзистенційних, що відповідно знаходить відображення в художньому дискурсі поетеси, особливостях побудови текстової структури з численними дієслівними пропусками, смисловими алогізмами, які постають на основі психологічного автоматизму письма, символізації слова, занурення у сферу межових сюрреалістичних пошуків.

Сюрреалізм Емми Андієвської дослідники називають "особливим", ос-

кільки така кутасть, парадоксальність її письма, що давно стала знаковою для всієї творчості поетеси, вибудовує системну організацію тексту, своєрідно "виструнчує художньо-образний світ її творів, зводячи його до якоїсь внутрішньопросторової логіки, осягнути яку можна, лише сповна занурившись у той її стереоскопічний світ і віднайшовши всі явні й приховані просторово-часові й культурологічно-мовні взаємозв'язки" [12, 151].

М. Ревакович, говорячи про герметичність поезії Емми Андієвської, що, зрештою, спонукує до різних інтерпре-

тацій її творчості, зауважує при цьому: “Нелегкість сприйняття її творів спричинена іншим підходом до поетичної мови. В Андіївській вона набирає радше автономно-творчої, ніж нова дійсність” [10, 109]. Такою “новою дійсністю” в усіх аспектах став сонетний вірш поетеси, представлений майже в кожній з її збірок; виключно сонетні твори містять книги *Спокуси святого Антонія* (1985), *Архітектурні ансамблі* (1989), *Межиріччя* (1998), *Вілли над морем* (2000), *Півкулі і конуси* (2006), *Погляд з кручі* (2006), *Фульгурити* (2008), *Ідилії* (2009), *Міражі* (2009), *Мутанти* (2010), *Шухлядні красюди* (2015), *Маратонський біг* (2016) та ін. Особливості сонетарію Емми Андіївської можна спостерегти на всіх рівнях, де класичний канон часто порушено щодо рими і метрики, строфічної організації, повторів як окремих слів, так і цілих рядків. Проте такі порушення значною мірою і визначають загальну поетику її вірша, в якій дисонансна рима в кінці рядків зовсім не стає на заваді звуковій стихії внутрішньорядкових римувань, а алогізм тих чи тих словосполук – багатству образних асоціацій на основі їх. Недарма ж П. Сорока, характеризуючи українську літературу ХХ ст., якимось зауважив, що вона поділяється на діаспорну, материкову і... андіївську.

Результати дослідження

Дослідники сонетного вірша Емми Андіївської (як літературознавці, так і лінгвісти) неодноразово звертали увагу не лише на жанрову специфіку її текстів, а й на особливості формування в них антиномійно-часової, антиномійно-просторової парадигми мовної картини світу, яка ґрунтується значною мірою на “багатомірності слова, спроможі слова організувати синкретичний, поліфункціональний контекст” [8, 132]. Отож динамізм сонетного вірша у творах Андіївської можна простежити не тільки в межах традиційної тріади теза – антитеза – синтеза, оскільки бінарні

опозиції, вибудовані на основі багатомірного, синкретичного слова, вже самі по собі у відповідних контекстах набувають синтезувальної семантики [7, 54–55; 13, 36]. Такі синкретичні єдності, утворені на основі каузальних, зіставно-протиставних відношень, можуть виступати компонентами окремої строфи, окремого рядка, окремого заголовка. Якщо зважити на те, що “заголовки мають своє власне життя, незалежне від їхніх текстів” [6, 22], тобто є такими ж текстами, як і ті, які вони означають, то і в своїй структурно-смісловій організації вони нічим не мають відрізнятися від останніх.

Спостереження над заголовковими текстами сонетів Е. Андіївської показують, що динамізм одиниць різної синтаксичної будови ґрунтується на засадах певних каузацій і смислових видозмін у системі речення-назви, де актуалізаційними маркерами таких одиниць можуть виступати ті чи ті лексичні елементи, наприклад, з ознакою ‘новий’, ‘інший’, ‘наступний’, пор. у віршах *Новий терен*, *Новий кут*, *Ще один кут буття*, *Ще один нурт*, *Світ інших бачень*, *Ще інше споглядання*, *Інший бік медалі*, *Інший схід сонця* тощо.

У багатьох творах діалектика перемін, що постає з заголовної назви, знаходить розвиток у загальній системі вірша і набуває своєрідної акцентованості в повторюваному рядку, найчастіше заключному. Так, у сонеті *Що – смерть, коли – й вона – Буття! – Буття!* теза про минущість сутнього, що звучить із вуст персонажа (*Дідок – з веранди – в кріслі: Як мина Те, – що, – здавалося, – на всі – віки!*), отримує своєрідний злам із введенням у текст згаданих лексичних і відповідних синтаксичних маркерів видозмін-оновлення: *Та сонце – знову й знов: “Новий Ікар!”*. І нарешті – у прикінцевих рядках – масмо своєрідне утвердження заголовкової ідеї:

Й навкілля стогне, луска, мерехтить:

“Що – смерть, коли – й вона – Буття! – Буття!”*.

Зрештою, діалектика життя і смерті у багатьох творах українських авторів знаходить реалізацію на основі ціннісних домінант, які в кінцевому результаті дозволяють представити корелят *життя – смерть* як взаємозалежну тождність. Згадаймо у В. Стуса: “...в смерті обернуся до життя...”. Порівняймо такі назви сонетів Е. Андіївської: *На мить – буття: минуще – не вмира* (2016, 47) *Й живим, і мертвим – шлях – один: іти!* (2016, 28). З іншого боку, в ряді заголовків творів Е. Андіївської виразно постає межевість сутностей, постійна чи проминальна, що характерне для екзистенційної поетики загалом, і зокрема, культивованої авторкою розгляданих сонетів (пор.: *Було – буття – й кудись – його – змело, 229; Погойдуючись, – світ – щезає – десь, 2016, 241; Єдине – стале – те, що – промина, 2016, 24*). І все ж, екзистенційна семантика віршів поетеси в жодному разі не нівелює ціннісного поступу, неперервності ідеї трансформації світу в напрямку духовного оновлення. Так, у сонеті *І тлін – двигун*, де йдеться про нетривкість реального світу (*Де прірва – пащу, де Вітрильник, який – ледь-ледь – смужку – молу, де Лиш – в пам’яті – атол – нетлінний – сяє*) через символіку *новітніх паростків* досягається визначального, коли *оте тлін – двигун* стає, по суті, характеристичним чинником незнищенності світу:

І паросткам – нову й нову – властивість,
Ввімкнувши – в тятці – око. Й тлін –
двигун,
Що – в надсвіті – іти – допомога
(2013, 116).

Назва сонета *Майбутнє – як – новий – палеоліт?* (2016, 207) зі знаком питання наприкінці не просто означає вагання ліричної героїні (коли ставиться на шальки існування різних світів:

* Тут і далі в дужках подано рік і сторінка цитованих видань Е. Андіївської.

Й наземне – рівновагу – і підземне, коли поціновується екзистенція миттєвого: *Мить, що – триває – довше, ніж віки*, коли навіть *хитається навкілля і зника*), а й оприявлює надію, бо *тільки серце, й щезнувши, – пала*, що, зрештою, привносить нову акцентованість заголовковій фразі, яка тепер заключає віршовий текст. Так само у вірші *Світло в темні* джерелом неперервного (наперекір *ніщо – ніде*) лишається *пам’ять, Яка ще – світ – на мармуровій таці* і світло, котре означає дорогу, де *обрій – весь зі снахлів – гостинець... Єдине в п’тьмі – світло-гондольєр* (2002, 29). Світло як світ і як корелят світу постає в сонетах *Й щезає – світ* і *Згорнулось світло*, де в першому зникомий світ лишає по собі *лиш – неба – хомути і двигтючу світла самоту* (2016, 79) і відповідно в другому: *згорнулось світло – і світ – в чергову яму – запада* (2013, 123).

Численні рухомості, зміщення-зсуви, започатковані заголовковою координатою в поетиці вірша Е. Андіївської, нерідко перетворюються в конкретику не менш парадоксального заключного рядка, зіставмо: *Зсув, – й всесвіти, – невпізнані, – в руці і Зсув, – й всесвіти, – як горобці, – в руці* (2016, 36). Хоч динамізм таких перетворень можна спостерегти як на прикладі самої заголовкової структури (*Світ зовнішній згорнувся, як тканина*), так і в типологічно прозорих текстових утвореннях окремих рядків у сонетах з іншими назвами, порівн.: *Й згорнулось небо, як старий очіпок (Сторожка ледь заснула на мосту); Весь світ зібгавсь на туркусову вазу (Перші ознаки весни)* (2002, 23). Амплітуда світу – від макрокосмічного його вияву до того, який оприявлено в назві *Світотворення – мале*, – якнайліпше знаходить вираження в такій асоціативній паралелі:

Згорнувся – світ. Та продзижчала муха –
І урухомила – змертвілу – магму (2016, 63).

Заголовки на зразок *Пульсація простору, Згортання й – розгортання простору, Розгортання краєвиду мовби*

віддзеркалюють динамічну природу внутрішніх образів, що надзвичайно виразно передають оту заголовкову пульсацію вірша, де так зримо постають і *Карк річища, що вглиб росте – Щоб з хаосу – мелодію просту* (2002, 57), і дійсність, яка то *мінє шкіру, то як давній гість, – Який – на берегах століть – пригас* (2013, 135).

Можна навести ще цілий ланцюг образних заголовкових утворень, на зразок *Краєвид у сплющеному ракурсі* (2013, 137), що мовби продовжують тему “пульсації” і передбачають назву, котра б “заокруглювала” її, як-от: *Циклічність краєвидів* –

Не краєвид, а шило – із мішка,
Заки з низин – процеси визрівання
З озерами, що – залишки ревіння
Корів, яких – ще на зорі – мушкет.
Заплави тиші, де гайок-тишко –
З площин суміжних – затонулі дзвони.
Мости, що їх – пташині теревені,
Щоб крізь полуду відсвітів тяжку.
Сплеск, й видно, як росте коріння.
Природа щедро виступи коронні
І для найменших, щоб – ні гнів, ні – закид, –
Щораз – нові тарелі сипле з ока,
Хоч скалка – невимовного бар’єр. –
Сутність струмка, який – глибокий яр
(2002, 62).

Тут можна спостерегти своєрідне часопросторове накладання площин у динаміці, започаткованій світланковим, майже антоничівським, пробудженням природи, з процесами визрівання днини, заплавами тиші, гайком-тишком і відлуннями коров’ячого ревіння (згадаймо обрамлювальні рядки хрестоматійного вірша Б.-І. Антонича: *Корови моляться до сонця...*

Вливається день до долини, мов свіже молоко до миски) [5, 119]. Хоч уже образ *шила із мішка* надто контрастує з Антоничевою поетикою, набуває контрверсійної семантики й оте ревіння корів, *яких – ще на зорі – мушкет*. Зрештою, на відміну від Антоничевого образу (*корови моляться до сонця*), у вірші Андіївської – лише *залишки ревіння*, та й замість образу сонця, що по-

лум’яним сходить маком у Антоничевому вірші, тут сонцепромені ще мають пробиватися крізь *полуду відсвітів тяжку* наступного краєвиду, що вивисується над низини і затонулі дзвони, де мости з пташиними теревенями. І потрібен лише один *сплеск*, щоб відкрився новий краєвид – і вже бачимо, як *росте коріння*, як природа *Щораз – нові тарелі сипле з ока*. Образ ока, треба думати, ока-сонця чи деміургічного ока, за космологічними уявленнями давніх українців [9, 39] відкриває площину краєвиду, оновленого сонячними дзвоними-тарелями, хоч як і в більшості подібних випадків у творах Е. Андіївської, маємо зважати навіть на *скалку*, яка є *невимовного бар’єром*, через який не так легко вздріти асоціативну паралель струмка, суть якого – глибокий яр. І ця остання образна площина, певне, здатна започаткувати нову циклічність краєвидів, яка знову знатиме процеси визрівання і проростання – від найнижчих низин із затонуваними дзвонами тиші до високосних сонячних тарелей із пташиними теревенями.

Потенційним динамізмом відзначаються сонетні заголовки, у структурі яких наявний фазовий компонент тих чи тих явищ (*Ранкове, Початок дня, Пізня година, Весна, Однак – весна* тощо), які відповідно передбачають подальше асоціативне розгортання оповіді, вводячи читача у світ найрізноманітніших перетворень – від найособистішого, як бачимо у сонеті *Ранкове (Й вуста, що мали – геть давно – звугліти, – Із пухирців і слини – в стан крилатих*, 2002, 47) до глобальних, позасвітніх зсувів і видозмін: *Світ завагавсь – і в інший бік – посунувсь (Однак – весна*, 2006, 161), *Щоденне – пересунуло містки – В світи, що – досі – за межею мірок (Пізня година*, 2006, 120). У подібній функції в заголовкових структурах виступає компонент із інформативно недостатнім словом (*Деякі аспекти відхилення, Деякі аспекти світла, Деякі аспекти нічної тиші, Деякі фасети ночі* тощо) де, на-

приклад, фасетна розлінованість ночі в останньому сонеті стає розгорненим кореферентом до отого деякі, оприявленним у таких паралелізмах, як *Ніч. Падають вже яблука доспілі. На мить природа підняла ковпак. Ніч. Морок, який досі закапелок...Ніч. По орбіті ходять динго й лосі... Й знов порожньо. Лиш – ген – ірже гривань* (2002, 87).

Висновки

Таким чином, заголовне слово в сонетних текстах Е. Андіївської, зі всією деструктивною поетикою їхнього творення, стає важливим чинником, своєрідною першопричиною динамічного розгортання події на шляху до загальної осмисленості художньої тканини твору. Слово в сонетарії поетеси набуває своєрідної циклічності, на основі якої вибудовується цілісна організація віршової структури.

Література

1. **Андіївська Е.** Хвилі. Київ, 2002.
2. **Андіївська Е.** Погляд з кручі. Київ, 2006.
3. **Андіївська Е.** Бездизгарний час. Київ, 2013.
4. **Андіївська Е.** Маратонський біг. Київ, 2016.
5. **Антонич Б.-І.** Поезії. Київ, 1989.
6. **Gerigk H. J.** Titeltraume. Eine Meditation über den literarischen Titel im Anschluß an Werner Bergengruen, Leo H. Hoek und Arnold Rothe. Titel, Text, Kontext: Randbezirke des Textes: Festschrift für Arnold Rothe zum 65. Geburtstag / Hrsg. A. Rothe, J. Mecke, S. Heiler. Berlin, 2000. S. 21–28.
7. **Лебанидзе Л.** “Сонеты к Орфею” Рильке и проблема полноты теории сонета. Гармония противоположностей. Аспект теории и истории сонета, Тбилиси 1985. С. 52–59.
8. **Мойсієнко А.** Мова як світ світів. Поетика текстових структур, Київ ; Умань, 2008.
9. **Плачинда С.** Словник давньоукраїнської міфології. Київ, 1993.
10. **Ревакович М.** Дещо про Нью-Йоркську групу. *Світовид* : літ.-мистец. журн. Київ ; Нью-Йорк, 1996. № 2 (23). С. 102–110.
11. **Стус В.** Твори : у 4 т., 6 кн. Т. 2. Львів, 1995.
12. **Тарнашинська Л.** Гіпертекст Емми Андіївської як індивідуалізований світовий. *Всесвіт*. Київ, 2006. № 5–6. С. 149–154.
13. **Шаф О.** Сонет Емми Андіївської в західноєвропейському контексті. Дніпропетровськ, 2008.

ОБРЯДОВА ВЕСІЛЬНА ЛЕКСИКА В СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА ТА ФРАЗЕМІКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”

Стаття присвячена гуцульській обрядовій весільній лексиці, лексикографічно опрацьованій у словнику “Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові”. Встановлено, що слова, пов’язані з гуцульським весільним обрядодійством, різних тематичних груп досить повно відбито в словнику. Вони, як засвідчують матеріали словникових статей, забезпечують художню переконливість та етнографічну достовірність зображуваного, виконують номінативно-пізнавальну та експресивну функції, слугують надійним засобом образотворення.

Ключові слова: гуцульська діалектна лексика, обрядова весільна лексика, назва етапів весільного обряду, назви учасників весілля, назви атрибутів весілля, художній текст, діалектизм, словник.

The article considers Hutsul ceremonial wedding vocabulary, lexicographically developed in the dictionary “Hutsul dialect vocabulary and phraseology in the Ukrainian artistic language”. It is established that this vocabulary is quite fully reflected in the dictionary, which indicates the demand for words related to wedding ceremonies, to meet the needs of literary understanding of the Hutsul world. It was found that the studied words represent all thematic groups of Hutsul ceremonial wedding vocabulary, including the names of stages of the wedding ceremony, the names of wedding participants, the names of integral components of wedding clothes, the names of various mandatory attributes of the wedding ceremony. Hutsul dialect ritual wedding vocabulary in literary texts provides persuasiveness and ethnographic authenticity of the depicted, performs nominative-cognitive and expressive functions, and serves as a reliable means of education.

The dictionary of articles on Hutsul ceremonial wedding vocabulary allows establishing the corpus of authors of literary texts in which this vocabulary is used and to identify the frequency and specifics of using words of wedding issues, as well as forming a connotative component of the semantics of literary text.

Keywords: Hutsul dialect vocabulary, ceremonial wedding vocabulary, name of wedding ceremony stages, names of wedding participants, names of wedding attributes, artistic text, dialecticism, dictionary.

Вступ

Обрядова лексика є одним із найбільш етнолінгвістично й лінгвокультурологічно значущих пластів, оскільки вона безпосередньо відбиває звичаєву культуру, обряди народу, закодує в словесних формах особливості й специфіку його світобачення й світосприймання. Лінгвокультурологічний корпус, помітну частину якого становить обрядова лексика, ґрунтується на двох стовпах – загальнонаціональному та регіональному. Віталій Кононенко слушно зауважив: “Визначення українського лінгвокультурологічного корпусу на літературній основі доповнює діалектне, соціально-територіальне й інше розширення в межах єдиного культурного простору; функціонування літературного стандарту за умов включення різного роду регіоналізмів, етнографізмів,

екзотизмів і под. не лише не руйнує спільне національне підґрунтя, а й розширює його обрії” [4, 27].

Обрядова весільна лексика з різних регіонів України здавна привертає увагу мовознавців [1; 2; 5; 6–9]. Нещодавно опублікований словник “Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові” [3] дає змогу під іншим кутом зору поглянути на проблему гуцульської обрядової лексики: як, в який спосіб і який обсяг цієї лексики освоєно мовою української художньої літератури.

Результати дослідження

Матеріали словника “Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові” засвідчують, що в ньому гуцульська діалектна обрядова весільна лексика лексикографічно опра-

цьована досить повно. Досліджувані слова репрезентують усі тематичні групи гуцульської обрядової весільної лексики. Серед слів, пов'язаних із гуцульським весільним обрядодійством і опрацьованих у словнику, найбільшу кількість становлять назви етапів весільного обряду, в яких хронологічно згруповані: 1) номінації передвесільних обрядових дій; 2) номінації власне весільних обрядових дій; 3) номінації післявесільних обрядових дій.

Гуцульські передвесільні обрядові дії відображено в низці словникових статей із виразною внутрішньою формою: **перевідки обряд**. Етап весільного обряду, на якому відповідні посланці вивідувають можливість одруження на певній особі або можливу кандидатуру на одруження. *Ни дали їй довго дівочити, бо навіть сам ватажко пушкарів – Юріштан із Стебних присилав у **перевідки** до Иванчіка своїх пислів, ци він би ни дав свою доньку за його сина* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 144); *Костюк упросив Иванчікову жінку, Єлену, аби пишла Риздвених светків у **перевідки** на Жеб'є до церкви, перевідати мижи людьми книгині з таздівського роду для його сина, а для него у дім поредної газдині* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 212); **обзорини тільки у мн., обряд**. Етап весільного обряду, на якому візуально знайомляться з майбутньою нареченою чи нареченим, її (його) житлом, господарством. [Василь:] *А я на збитки сюди, у Заставну, пішов нібито на **обзорини**: може би, хоть тут яке диво запопасти – богдай з од-ним оком* (Ю. Федькович. Як козам роги виправляють, 431); *А на Видорші, то шє до днини пислав Костюк свого сина з Иванчіком на Жеб'є до церкви в **обзорини** на Ботівску дівку* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 213); *Давно бувало бесіда за бесідов, ходить парубок до дівки довго, потому **обзорини**, заповіді тягнутья три неділі, зчинки, нітвісти – що, що було коли надуматися і роздуматися, могло ся і розбити ве-*

сіле... (М. Павлик. Вихора, 245); *Я на Петрунька записав хату, ек той ші до школи ходив. Витак Петрунько пишов у армію, а видти привіз собі молдаванку. Привіз, але ші наразі так, на **обзорини**. Йой, я так збурился: раз не хотів, аби Петрунько з нев женился (В. Шкурган. Майте на увазі, 178); *Батьки його готувалися, бо котроїсь неділі прийдуть свати на **обзорини*** (С. Пушик. Перо Золотого Птаха, 249); **старощення обряд**. Етап весільного обряду, на якому відбувається зустріч родини молодої зі старостами від молодого. *Як ми пригостили до Ілаша, як він нас там красно приймав, як ми рушили в Яблоницю на **старощення** – не буду уповідати, бо багато розказувати б, а мало що слухати, а я й так багато дечого понаплітав, без чого могло б було ретельно обійтися* (Ю. Федькович. Люба – згуба, 260); *А гостей, гостей! І в хаті, і в хоромах, і на дворі, і в сутках, навіть і на гостинці стояли деякі, що не мали де поміститися на обійстю, – бо кожного, знаєте, кортіло подивитися, яке **старощення** справить стара Слижсиха своїй дочці* (Ю. Федькович. Люба – згуба, 262); **запросини тільки у мн., обряд**. Етап весільного обряду, під час якого молоді запрошують на своє весілля. *Як там того вечора в нас далі діялося, не маю що розказувати, бо самі здорові знаєте, як на **запросинах** діється: п'ють, гуляють, говорять, жартують, фіглі роблять – що більше й робили б?* (Ю. Федькович. Люба – згуба, 259).*

Власне весільні обрядові дії, їхню послідовність і зміст висвітлюють словникові статті: **зачинанє, зачінанє обряд**. Етап весільного обряду – день (або дні) напередодні весілля; вінкоплетення. *“Абисте були ласкаві приходити сьогодні на **зачинанє**, увечері на заводини, у суботу на весіле, а в неділю на пропій”* (В. Гжицький. Опришки, 231); *“Просив вас дєдє з мамов тай я вас прошу, абесте були ласкави до нас на весіле прийти в понедівнок увечєр на **зачінанє**, а у вівторок на весіле”, – тай*

тогда цулувавси з усіма тими, шо їх кликав собі на весіле (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 218); *Єк уже було убране книзеве деревце, то у вівторок тай у середу сходиласи далша родія тай запрошені гості вже з колачями на зачінанє весіля. А у четвер рано сходилиси вже на весіле тай на виреду книзеви решта гостей* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 220); **заводини** тільки у мн., обряд. Етап весільного обряду – вечір напередодні весілля, вінкоплетення. – *Добре, – каже, – що-м тя здибала! Я мала, любко, повертати до тебе, але мені би, Юстинко, бічи деревце рядити – без мене би там не обійшлося! – бо й є: ти підеш на заводини* (М. Павлик. Вихора, 165); *Ой, баді, а чи то в мене весільні заводини сьогонді, а чи то мій Юра легеням-побратимам храм парубоцький справляє?* (П. Козланюк. Похорон, 126); *І прийшов з нев раз теж на весіле – на заводини* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 185); **вінки** тільки у мн., обряд. Етап весільного обряду, під час якого плетуть вінки та відпроводжають наречену в село просити гостей. *З дівичвечора, з “вінків”, з “короваю” чи “корогви” починається весільне свято, яке нерідко триває цілий тиждень* (С. Пушик. Перо Золотого Птаха, 251); **Відгравати на пригіст** обряд. етап весільного обряду або храмового свята, на якому музики вітають гостей, а господарі наливають їм по чарці, частують. *Музика там стоїть з одним післанцем, а друга з другим, – бо ми, бувало, усігди по дві музиці кличемо, – зачинають відгравати на пригіст; а жид, що стоїть з двома непочатими барилками при братові, то лиш усміхається, клятий, бо знає, що так і з порожніми бербеницями верне домів!* (Ю. Федькович. Люба – згуба, 243); **прошші** обряд. Елемент весільного обряду, на якому під час благословення на одруження староста просить батьків і родину простити молодого. *Книзь уклек до прошші на вовнєний ліжник, склав руки на стів тай склонив голов на хліб оперед дерев-*

ця (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 221); **весіле, вісіле** обряд. Весілля. *Я то єк вішиював – протививси весілю, але...* (В. Шкурган. Майте на увазі, 177); *І прийшов з нев раз теж на весіле – на заводини* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 185); *Я би був і не подивився, але то нещастє моє, боже мя прости, з отим фулеєм, з Гафієв, що де лиш яке весіле, туди вна мусить потєчися, аби пре-м знала, що її смерть* (М. Павлик. Вихора, 258); – *Єкби ви, шмарькавки, так, єк ми, хлопці, ші з малих міхи з муков на плечах д’горі тратали, зимами ризували смеречі потоками, грузили ночами шпали на машини, а в суботу й неділю тоже не мали віддиху, бо тра’ два дні й дві ночі піряд не спати, грати вісіле, то я би хотів це видіти* (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 152); // у замовл. *Єк лиш я причек, то видразу уздрів у дриворубі криз шпару у стіні, шо там голі дві дівці при слабєнькім світлі лоєного каганця шош так сієли руками по дриворубі тай голосно примов’єли: “Андрію! / Я колонні сію. / Шкорожу їх своїми мориїньми, / Шоби шкородив мене чьоловіччок своїми грудьми. / Допоможи ми й так зроби / Шоби цих мнєсниц було би весіле”* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 61); **вирєда** обряд. 1. Етап весільного обряду, за якого наречених проводжають до вінчання. *А у четвер рано сходилиси вже на весіле тай на виреду книзеви решта гостей* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 220); **выводини** тільки у мн., обряд. Весільний обряд забирання молодої до молодого. *Уже підходила пора княгиню мою забирати в свою господу. Вже пора проці казати, з вітцівщиною прощатися, а мої музики чомусь затнулися, не грають на виводини* (П. Федюк. Самотня зірниця, 63); **проводини** тільки у мн., обряд. Етап весільного обряду, на якому молоду проводжають до нареченого. *Настали проводи. Узав старий Мафтей деревце доньчине, а мачуха Юркове, почалося цілуванє перед виходом – се ж молода навєк лишає батькову хату!* (Г. Хот-

кевич. Камінна душа, 122); **завивати** обряд. В'язати хустину на голову молодій як компонент весільного обряду, який символізує набуття статусу одруженої жінки. *Пізно вже вночі матка з дружками тай книзь з дружбами повели у кліть завивати книгиню, молодичіти її. А за ними набилася повна кліть челіди, бо всіх кортіло завивати новачку тай видіти, єк їй буде єлити завитій* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 246); **молодичіти** обряд. Весільний обряд зав'язування молодої в хустину. *Пізно вже вночі матка з дружками тай книзь з дружбами повели у кліть завивати книгиню, молодичіти її* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 246); **повниця, повниця** *етн., обряд*. 1. Етап весільного обряду, на якому обдаровують молодих. *Костюк, міркуючи, що вже делінь було час заводити повницю, додавав питя, аби ціле весіле було п'єне, бо п'єні побірише метали у повницю* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 242); *А коли у Павуна повниця пилає і люди єго дарами дарували, то увела у широку тисову, турецькими коверцями оббиту світлицю прекрасна, прехороша дівчина уже сивого, як голуб, ліварника, уклонилає низенько “князеві” і запитала покірно щебетливим голосочком, чи би не можна єї вітцеві заспівати* (Ю. Федькович. Жовнярка, 333); – *Михайле! Скажіть хай уже повницю починають, – сказав Томашевський до Власійчука* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 64); *Перед повницею щезла кудись його Марічка з їхнього весілля* (П. Федюк. Звір над хатою, 9); **вінувати** обряд. Наділяти, обдаровувати **віном**. – *Легко сказати – розраховуйся. Донька на виданні. Чим меш її вінувати, коли я лишу роботу* (М. Яновський. Штрихар, 81); **плєсати дружку** обряд. етап весільного обряду, на якому дружба танцює (“плєше”) для дружки. *Цікаво тут “плєшуть” дружку. Стоїть собі дівчина на кріслі, має біля себе дві літри горілки, а поруч – староста з повницею для грошей. Вимахуючи над головою ка-*

лачем, дружка п'є до дружби. Він перед нею танцює “козака”. І доти танцюватиме, поки не заплатить належної суми грошей за косицю (С. Пушик. Перо Золотого Птаха, 257).

Післявесільний етап гуцульського весільного обрядодійства фіксує назва **пропій** обряд. Етап весільного обряду, на якому наречений викупує наречену в домі її батьків, а гості обдаровують молодят. *“Абисте були ласкаві приходити сегодні на зачинанє, увечері на заводини, у суботу на весіле, а в неділю на пропій”* (В. Гжицький. Опришки, 231).

Досить повно словник фіксує й назви учасників весільного обряду. Це передовсім номінації головних героїв весільного обрядодійства – молодого та молодої та їхніх найближчих товаришів і товаришок: **книзь, князь** Наречений. **Книзь**, *убраний до вінченя – в білу гулю, засів за стів на задній лавици, під образами, разом з своїми дружбами тай матками, а наокола стола посідали тоти гості, шо йшли з ним до вінченя, та й у боєрах за книжнев* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 262); *Спустивши в землю голову, як усі князі, Продан ішов кудись з зажмуреними очима, сподіваючись, що гей-гей Бог дасть якось* (М. Павлик. Вихора, 225); *Вона завжди уявляла собі, як то Анниця – пишна княгиня, сидітиме зі своїм князем – Юрою, на покутті, а вона, Доцька – дружка, з Иваном – дружбою, сидітиме біля них* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 176); *Користали одні і другі, але все-таки кожний хотів бачити князя, княгиню, хотів подивитися, як багачі бавлятьє і тому під хатою такий натовп* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 27); *За нею князь на сивому огері, що перебирає гонорно ногами, як дівка в танку* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 21); – *Тимко справді став її князем* (Р. Федорів. Карби, 152); *Кладе до примірки ногу, кладе на копито білу ніжку його княгиня, але нічого дівчина не говорить, бо за чоботи буде платити не князь, а її батько* (С. Пушик. Перо

Золотого Птаха, 89); *Ради щастя / я тебе придумую / – стелю в ноги килимом Карпати... / неймовірно / хочу князем / стати / лиш для тебе* (В. Шкурган. *Ради щастя я тебе придумую...*, 120); // у порівн. *Вона у білій гуглі, а він у новій-новісінькій довгій манті – наче правдиві князь із княгинею* (М. Остромира. *Над бистрим Черемошем*, 156); // образн. – *Мій князю, моя ти дружино! Я в хаті з туги в'яла, з жалю никла, з горя сохла, таяла, а ти не забував про мене ні на хвилинку* (А. Крушельницький. *Рубають ліс*, 382); // образн., у голосін. – *Йой, синку мій, синку, куди ти си вибираєш, такий молоденький?! Яке ж я тобі сумне весілля справляю? <...> Який же з тебе князь сумний! <...> Йой, хто ж то мені тепер полекіість дасть?* (Б. Загорулько. *Чорногора*, кн. 1, 45); **кнегиня, книгиня, княгиня** Жін. до **книзь**; наречена. *Шо котрий куда си поверне, то так на нім то усе звонит і цоркотит ек на кони, шо до вінчення кнегиню веде* (О. Манчук. *Француз*, 34); *Книзета сіли за стів; книзь на передну, а книгиня на задну лавицю, на зав'езках лавиц, аби си їм ціле житє в'езав у дому гаразд, дотек тай діточки* (П. Шекерик-Доників. *Дідо Иванчік*, 262); *Та кобих так хоть знала ци любить она его?.. Бо щось спустила в землю очі і невесела сиділа під образами... Ну, та то звичайне, як усі княгині!..* (М. Павлик. *Вихора*, 178); *Вона завжди уявляла собі, як то Анниця – пишна княгиня, сидітиме зі своїм князем-Юрою, на покутті, а вона, Доцька – дружка, з Ивановом – дружбаю, сидітиме біля них* (М. Остромира. *Над бистрим Черемошем*, 176); *За скрипшиниками княгиня, на білому коні, у білій гуглі, в золотих запасах, з блискучим чільцем на голові* (М. Козоріс. *Чорногора говорить*, 21); – *Лишень у нас така установа: кождий легінь перед шлюбом мусить з торби хліба з'їсти, з каменя води спити. – А як це?.. – Опришком обібратись! Бордюг червоних княгині принести. А ні – то по шлюбі!* (Б. Загорулько. *Чорногора*, кн. 1,

69); *Користали одні і другі, але все-таки кождий хотів бачити князя, княгиню, хотів подивитися, як багачі бавляться і тому під хатою такий натовп* (Г. Смольський. *Олекса Довбуш*, 27); *У горах живе віковична традиція: коли ти, легіню, жєнишся, то князь, княгиня, й дружби з дружками повинні їхати до шлюбу хоч на позичених, та на конях* (С. Пушик. *Перо Золотого Птаха*, 171); *Вона не сестра Василеві. Вона його дружиною стане. <...> – Марічко, моя люба княгине, чічко моя пишна...* (А. Крушельницький. *Рубають ліс*, 384); // у порівн. *Полонинка так закосичиласи, ек кнегиня до шлюбу* (Р. Яримович. *Гостина на Чивчинській полонині*, 73); // у порівн. *Вона у білій гуглі, а він у новій-новісінькій довгій манті – наче правдиві князь із княгинею* (М. Остромира. *Над бистрим Черемошем*, 156); // у порівн. *Приїхав-сьмо... А що це в нас, чи празник екий нині, Євдохе? Бачу, й ти ось кнегинею... – Я?.. – зняковіла, оглянула себе <...>* (О. Кундзіч. *Верховинець*, 273); // ірон. – *Та най пази себе, сука. Чоловіка загнуждачіла. <...> Навіть післядь того, ек смєрека впала єму, біді, на ногу й чуть не видирвала, та книгиня ни пошкодувала єго* (Л.-П. Стринадюк. *У нас, гуцулів*, 161); **дружба** обряд. Один із основних учасників весільного обряду – товариш молодого, що бере участь у весільному обряді. *Можливо, і Иван Федюків там буде за дружбу, бо живе у сусідстві з Соколюком* (М. Дзюба. *Укриті небом*, 28); – *От журюся! Ви вже маєте кождий свою дружбу, а я ще не маю. Та й не знаю, кого би то собі взяти?* (Ю. Федькович. *Три як рідні брати*, 317); // у колом. *“Изгоріла старостая, урваласи кужба, / Пролиласи киселиця, ни мет їсти дружба”* (П. Шекерик-Доників. *Дідо Иванчік*, 239); **дружка** обряд. Одна з основних учасниць весільного обряду – товаришка нареченої, що бере участь у весільному обряді. *Зараз після Петра взяла вона шлюб з Василем. Брала, як годиться удові, у будній день, скромно*

убрана, без **дружок** і **бояр** (Ірина Вільде. Сестри Річинські, кн.2, 173); // образн. *На свят-вечір я виходив, і звав, і прохав, і клявся тобі, градовий володарю, з твоїми боярами, **дружками**, **світівками**, з твоїми внуками, сватами, дудульниками і скрипичниками, щоб і з тобою в злагоді жити, в мирності набуватися* (Р. Єндик. Звідки беруться мольфарі, 103); **світівка** етн., обряд. Дружка (дівчинка з родини нареченого), яка під час різних етапів весілля тримає над нареченими свічку. *Єк завели книзет за стів, то вни сіли за столом на задній лавици під образами, напротів книгинного деревця, а ззаду, їм за плечіма, на лавици стала їх **світівка** – молоденька дівченка, пишно зібрана та заплетена в бовтиці, закитичені весільними бервінковими позолоченими китицями, перев'язана через плече білим полотном з колачем* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 239); *На свят-вечір я виходив, і звав, і прохав, і клявся тобі, градовий володарю, з твоїми боярами, **дружками**, **світівками**, з твоїми внуками, сватами, дудульниками і скрипичниками, щоб із тобою в злагоді жити, в мирності набуватися* (Р. Єндик. Звідки беруться мольфарі, 103); *А пустить-ко мене, мамо, з Юстинов на заводини! Най бих хоть виділа, котрі там у **світівках** і які муть мати хусточки?* (М. Павлик. Вихора, 169). До цієї тематичної групи гуцульської обрядової весільної лексики відносяться діалектні лексеми головних розпорядників весілля: **батько** обряд. Чоловік, який виконує на весіллі роль господаря; староста. *А проте скорилась і пішла в село шукати собі на весілля “**батька**”, а Степан “**матку**”* (В. Гжицький. Опришки, 230); **матка** обряд. Весільна мати. *А проте скорилась і пішла в село шукати собі на весілля “**батька**”, а Степан “**матку**”* (В. Гжицький. Опришки, 230); *Лише на весілля кладуть батьків і маток ближче до молодих* (М. Матіос. Нація, 246).

Інші учасники весілля лексикографічно інтерпретовано у словникових

статтях: **берека** обряд. Головний співак на весіллі, який несе **деревце**. *А проте скорилась і пішла в село шукати собі на весілля “**батька**”, а Степан “**матку**”. Вибрали і “**береку**” – чоловіка, який знає усякі весільні пісні...* (В. Гжицький. Опришки, 230); **боєри**, **бояри** тільки у мн., обряд. Весільні гості молодого – чоловіки (**легіні** та **газди**), які разом із ним ідуть по молоду. *Книзь, убраний до вінчення – в білу гуглю, засів за стів на задній лавици, під образами, разом з своїми дружбами тай матками, а наокола стола посідали тоти гості, шо йшли з ним до вінчення, тай у **боєрах** за книгинев* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 220); *І нині **бояри** таки прив'язали коня до замаїних смеречинням і закосичених паперовими биндами дубових слупів, та це не був Юстинин весільний кінь* (Р. Федорів. Весільні ворота, 255); *Зараз після Петра взяла вона шлюб з Василем. Брала, як годиться удові, у будній день, скромно убрана, без **дружок** і **бояр*** (Ірина Вільде. Сестри Річинські, кн. 2, 173); *Ще неодмінно робили туристи фотографії весілля: молоду і **дружок** – із вінцями на головах, у запасках, чобітках; молодого й **боярів** – у крисанях, з чересами, топірцями; весільного свата – з дrevком в руках* (С. Складенко. Карпати, кн. 1, 69); *Колись у молоді була одна-дві **дружки**, а тепер до десяти бере, щоб **бояри** пари мали, а подруги не ображалися* (С. Пушик. Перо Золотого Птаха, 250); // образн. *На свят-вечір я виходив, і звав, і прохав, і кланявся тобі, градовий володарю, з твоїми **боярами**, **дружками**, **світівками**, з твоїми внуками, сватами, дудульниками і скрипичниками, щоб і тобою в злагоді жити, в мирності набуватися* (Р. Єндик. Звідки беруться мольфарі, 103); **дружина** 1. Одружений чоловік у стосунку до своєї жінки. – ***Дружино** моя дорога! – мовить лагідно Марічка, смирна, вся віддана йому* (А. Крушельницький. Рубають ліс, 384). 2. обряд. Весільні гості нареченого. *Рипів на весь рот мов півень з прижмуреними очима.*

А позаду ціла весільна **дружина**. Стариня і гості у нових петеках, в крисанях і перах, у черлених гачах, а жінки в шовкових хустках, в цяцькованих киптарах, в золотих та срібних запасках та в черлених постолах з делікатно викрученими носиками (М. Козоріс. Черногора говорить, 22); **пропієць** обряд. Весільний гість, який обдаровує наречених під час **пропою**. Всі **пропійце**, буйна мушшіннота, екби вибраковані, хлоп у хлопна, укрили Костюкову царинку на конех, ек трошиця (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 248).

Невід'ємні компоненти весільного одягу молодих відображають гуцульські діалектні слова: **чільце** етн., обряд. Весільний головний убір молодої. Дивилася крадьми попід **чільце** на головску й річкову челідь, угадуючі, шо вни про ню гадают тай шо їй важєт (П.Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 241); – Лісних за дружок візьму, аби коси мені файно розплели, **чільце** наложили... – Бери! – А Чугайстра весільним сватом... (Б. Загорулько. Черногора, кн.1, 69); Він витирався вишиваною хустинкою так, ніби хотів відгорнути **чільце** з Анниного личка (М. Матіос. Нація, 200); А під їхній ритм хитаються важкі від трунку голови. За скрипишниками княгиня, на білому коні, у білій гуглі, в золотих запасках, з блискучим **чільцем** на голові (М. Козоріс. Черногора говорить, 21); На голові Орисиній – розкішний віночок, а її чоло прикривало срібне **чільце** (П. Федюк. Гуцульська мадонна у весільній сорочці, 67); Катерина поправляла волічку в Аннициних бовтицях, підняла де що вище **чільце**, бо – казала – надто зісунулось на очі (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 17); **гугля**, **гугля** етн. Верхній безрукавний одяг нареченої або нареченого із домотканого білого сукна. Книзь, убраний до вінчєня – в білу **гуглю**, засів за стів на задній лавици, під образами, разом з своїми дружбами тай матками, а наокола стола посідали тоти гості, шо йшли з ним до вінчєня, та й у боєрах за книж-

нев (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 262); За три дні весілля! В коморі хліби, колачі, коровай; нові хустки, киптар, сердак, **гугля** нова; вже й музики грають (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 77); Вона у білій **гуглі**, а він у новій-новісінькій довгій манті – наче правдиві князь із княгинєю (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 156); Не говорять сережки леліткові / Мерехтінням на віях / На дармовисах погляд застиг, / На **гуглі** чужої дівчини (Віра Вовк. Баляда про опришкову любку, 206); За скрипишниками княгиня, на білому коні, у білій **гуглі**, в золотих запасках, з блискучим **чільцем** на голові (М. Козоріс. Черногора говорить, 21); Витягалось найкраще лудіння (одежда), нові крашениці, писані кептарі, череси і табівки, багато набивані цвяхом, дротяні запаски, черлені хустки шовкові і навіть пишина та білосніжна **гугля**, яку мати обережно несла за ціпку через плече (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 182); На Гуцульщині молодого одягали до шлюбу у вовняну манту, а молоду у **гуглю** (С. Пушик. Перо Золотого Птаха, 256); А лудинє: киптарі вишивані, старі й нові, жіноча **гугля**, чоловічі кресані, шапки, гачі... всяке домашнє багатство (А. Крушельницький. Рубають ліс, 195); З-під білої **гуглі** виглядали шиті золотом ризи (В. Сичевський. Вернись, Ружено, 155); // у порівн. Смерекові ліси убралисє в білий иней, ек молодєта до вінчєня у білі **гуглі** (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 72); // образн. Боже, Боже, Що це з нею? / Мавко, Мавко, на кирєю / Вітер **гуглю** принєсе (О. Олєсь. На зелєних горах, т.1, 225); // образн. Дєнь вбравєся у білу-білу **гуглю** (М. Яновський. Зозулєчка, 52); // образн. Зелєні гори, убравишиє у білі **гуглі**, прислухалиє чуйно, як дзвеніло на небі золото зір, мороз блискав срібним мечєм, потинаючи згуки в повітрі, а Иван протягав руку у сю скуту зимою безлюдність і кликав на тайну вечєрю до себе всіх чорнокнижників, мольфарів, планетників всяких, вовків лісових та ведмедів

(М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 207); **манта** Верхній весільний одяг молодого з домотканого сукна, оздоблений вишивкою. *Молодий теж був одягнений наверху в довгу манту з сірого сукна, вишивану різнокольоровою волічкою* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 56); *На Гуцульщині молодого одягали до шлюбу у вовняну манту, а молоду у гуглю* (С. Пушик. Перо Золотог Птаха, 256).

Низка словникових статей характеризують різномірні обов'язкові атрибути гуцульського весільного обряду, зокрема: **повниця**, **повниця** 2. Тарілка (разом з чаркою), у яку складають гроші при обдаровуванні молодих. *Джюнда, то все умів так нустрити, що всі, випераючися одні на протів одних, метали по багато гроший у повницю* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 245); *Застільники на місці, з подарунками й повницею, капела музикантів найнята, от-от треба буде з ними розрахуватися за гранє* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 94); *Є посуд, яким лиш раз користуються. Це повниця – велика тарілка з чаркою і ложкою, на якій два персні з дерева. Після обіду молода набиратиме ложкою у чарку горілку. Випиваючи її, гості кидають у повницю гроші – дарують молоду* (С. Пушик. Перо Золотог Птаха, 257); // *образн. Народне мистецтво – це така ж повниця. Воно не терпить найменшої фальші, подробиці під нього. З келиха його ми п'ємо насолоду* (С. Пушик. Перо Золотог Птаха, 183); **деревице** *етн., обряд.* Прикрашена верхівка смерічки – атрибут весільного обряду. *Близка родія тай сусіде, то вже в понедівнок увечер разом з музикантами поприходили на вбиранє книзевого деревиця* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 220); – *Добре – каже, що-м здибала! Я мала любко, повертати до тебе, але мені би Юстинко, бічи деревице рядити – без мене би там не обійшлося* (М. Павлик. Вихора, 165); *Увіткнуте у весільний калач смерекове деревице замаяне теж, як на*

весілля – різнобарвними повісемцями вовни і вовняними волічками та білим гусячим пухом (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 45); *Паперовими квітами та стрічками завітчують їх [вершки смерічок] – одне деревице прибують на ворота, а менше поїде з короваєм* (С. Пушик. Перо Золотог Птаха, 254); **древко** *етн., обряд.* Те саме, що **деревице**. *Ще неодмінно робили туристи фотографії весілля: молоду і дружок – із вінцями на головах, у запасах, чобітках; молодого й боярів – у крисанях, з чересами, топірцями; весільного свата – з древом в руках* (С. Скляренко. Карпати, кн.1, 69); **корогва** *обряд.* Весільна хоругва з п'яти чи десяти барвистих хусток, які пришивають до **древка**. *У гірських селах Прикарпаття та Закарпаття першого вечора роблять молодому або старості корогву – весільний прапор з п'яти чи десяти барвистих хусток, які пришивають до древка. Весь час корогву носить дружба або староста. Коли сідають за столи, то вона висить над головами молодих* (С. Пушик. Перо Золотог Птаха, 254); **віно** *обряд.* Придане, посаг нареченої. *Коби ще хоть грунтик який-такий, а то дали віно грішми, гроші протринькалися, корчмар вже собі поставив хати за людську працю, а ти бідуї, та й то не знати, коли вже раз кінець буде тій біді?!* (М. Павлик. Ребенщуківа Тетяна, 30); *Оселя дихала чистотою, скромністю. Все було на місці, до ладу. Стіл, різьблена скриня, у якій колись привезли сюди її віно* (М. Яновський. Гірське серце, 170); – *Хоть беріт 'го [Петрика] у пазуху, а хоть у торбину, я вам не бороню. Віна мені не дали-сте, чим їх нагодую?* (Марко Черемшина. Карби, т. 1, 32); *Він взяв собі другу жінку, а за мою доньку не хоче віно віддавати* (Л. Качковський. Довбушева пісня, 230); *Та розважєли, ци він узєв її через красу, ци через велике віно?* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 240); *Мадонна незайманості, покровителька лелії, / тої, що саме обдарована сьомим*

квітом. / Край перелазу лузає соняшник безслів'я, / а могла вечорами лічити **віно** (І. Калинець. Мадонна незайманості, 58); – Дякую на добрім слові, синку. Я зі скаргою прийшла. На Штефана Дзвінчука. Віддала йому дитину рідну, кровинку свою. Не зберіг. Замучив. Передчасно в домовину поклав. Та ще й **віно** не хоче вертати (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 235); – Порада тобі готова: ти любиш Калину, а Калина любить тебе; **віно** – хочь би в моїх сестер таке! (Ю. Федькович. Люба – згуба, 252); Яб-ка солодкі, та стали ви kwasно-винні... / Не треба, ненько, мені твого **віна** (Т. Мельничук. Віно, 67); І що ти думаєш, дочко? Калиночка годованці чужі – крадені – сорочки у **віно** дала, думала, що люди забули, чії то сорочки (М. Матіос. Солодка Даруся, 169); І вже ніби от ік зважив си: багацька дівка, самаодна; дає стариня добре **віно**, бере хлопця до себе на грунт; та й дівка сама файна, здорова, робітна (Г. Хоткевич. Камінна душа, 100); – ...Тий я дала малим старе желіско з поду, а то мамине, шо у **віно** мені перейшло, шо вуглім грілосо (В. Шкурган. Барабулі, 76); І лише після обзорин молодят заручали. Але найперше лунало запитання: “Яке **віно** даєте за молодою?” (С. Пушик. Перо Золотого Птаха, 249); // у порівн. Лиш часом торунуть серце низькі, теплі звуки / Якогось знаного старого мадригалу, / Що в'яже наші спогади. / Я сховала їх, мов **віно**, на дні скрині, А ти розігнав їх далеко морськими птахами (Віра Вовк. Туга, 99); // образн. Видіте, кленочки, / Скільки маю **віна** – / Вся моя багата / Пишна Буковина! (В. Зубар. Багата наречена, 9); // образн. Батько вмирав і скаржився винно, / Що землю забрав колгосп. / А земля йому готувала **віно** – / Хрест серед цвинтарних рос (Т. Мельничук. Балада про лосів, 21); // образн. На усіх й Господне **віно** – / первовічності краса. / Кожда хата / око-мінком / нагріває небеса (В. Шкурган. Тихо проситси до слова теплий сніг..., 23); **стула** обряд. Рушник або стрічка,

якими священник під час вінчання зв'язує руки молодим. Тетяні потемніло в очах і постуденіло на серці. Їй нагадалася тота мертва **стула**, що піп їм зв'язав був у церкві руки, і тот зів'ялий вінок, що клав їм на голову (М. Павлик. Ребенщукі Тетяна, 38); **крученик** обряд. Весільний калач, випечений із крученого й переплетеного тіста. Проходили молоді у хату під **кручеником**, під рушниками вишиваними (В. Сичевський. Чаклунка Синього Виру, 10); **ладканка** обряд. Обрядова весільна пісня. Він хотів мати **ладканки** – весільні пісні (С. Пушик. Перо Золотого Птаха, 251).

Висновки

Таким чином, у словнику “Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові” лексикографічно опрацьовано помітний пласт діалектної обрядової весільної лексики. Її використання в художніх текстах зумовлено потребами художнього осмислення гуцульського світу в його багатогранності й неповторності. Діалектизми, пов'язані з весільним обрядодійством, забезпечують художню переконливість та етнографічну достовірність зображуваного, виконують номінативно-пізнавальну та експресивну функції, слугують надійним засобом образотворення. Водночас словникові статті уможливають встановлення корпусу авторів художніх текстів, у яких вжито гуцульську діалектну обрядову весільну лексику, виявлення частотності та специфіки її використання. Аналізовані словникові статті містять важливу інформацію про використання гуцульської обрядової весільної лексики у формуванні конотативного компонента семантики художнього тексту.

Література

1. Бігусяк М. В. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 1997. 20 с.
2. Грозівська Н. Н. Термінологія весільного обряду середньонадніпряньського регіону (Київська, Полтавська, Черкаська області) :

- автореф. дис. ... канд. філол. наук. Запоріжжя, 1998. 17 с.
3. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник : у 2 т. / Відповідальний редактор Василь Грещук. Івано-Франківськ, 2019. Т. 1. 584 с; 2020. Т. 2. 468 с.
  4. **Кононенко В.** Мова у контексті культури. Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2008. 309 с.
  5. **Магрицька І.** Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область). Луганськ, 2003. 172 с.
  6. **Магрицька І. В.** Весільна лексика українських східнословобожанських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Запоріжжя, 2000. 23 с.
  7. **Миголінець О.** Назви на означення учасників весілля в українських закарпатських говірках. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія.* 2019. № 2 (42). С. 62–67.
  8. **Романюк П. Ф.** Лексика некалендарних обрядов правобережного Полесья (на матеріалі свадобного обряду) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1984. 23 с.
  9. **Хібеба Н. В.** Структурно-семантична організація весільної лексики бойківських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2007. 29 с.

Психологія особистості

АБСУРД ЯК СЕМАНТИЧНА ДЕСТРУКЦІЯ: МОДЕРНІСТСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ ДИСКУРС

У статті розглянуто проблематику вживання в художньому дискурсі абсурдних висловлень як вияву семантичної деструкції. За онтологічним підходом поняття абсурду кваліфіковано як категорію алогічного мислення, ірраціонального сприймання дійсності, що припускає раціональне тлумачення. Протиставлення абсурду смислу не є релевантним; його смисл суперечить здоровому глузду, однак є семантично вагомим, відбиває новий смисл. У художньому дискурсі абсурдні твердження постають як мовностилістичний засіб, що відображає художню реальність і є втіленням авторських інтенцій. Організація виправданого абсурдного судження ґрунтується на засадах т. зв. "перевтіленої форми", що передбачає здійснювану в тексті заміну одних значенневих відношень іншими.

У текстах представників українського постмодерну абсурдні висловлення виконують функції не лише "збудження" уваги читача, розраховане на одержання мовно-естетичного ефекту, а й кодування оновленого бачення художньої дійсності. Фрагменти тексту з абсурдними твердженнями зазвичай формують логіко-семантичну рамку, що включає предтекст, алогічне висловлення й коментар до нього: глибинний смисл постає із дискурс-аналізу уривка в цілому. Вияви абсурдних смислів спостерігаємо в системі формування тропейних прийомів як складників одержання перенесеного смислу, зокрема, у вигляді ускладнених образним умістом метафор, алогічних об'єктів порівняння, асоціативних епітетів тощо. Абсурдний складник тексту може виявляти свої смисли в межах текстів різної конфігурації й змісту, у графічно деформованому поданні, системі пунктуаційних знаків тощо. Водночас як неабсурдні сприймаються тексти, що відтворюють фантасмагорійний, уявний світ і де діють мовностильові закономірності художньої реальності.

Ключові слова: абсурд, абсурдне твердження, здоровий глузд, смисл, художній засіб, постмодерністський художній дискурс, ідіостиль, ідіолект.

The article considers the issue of using absurd expressions in artistic discourse as a manifestation of semantic destruction. According to the ontological approach, the concept of the absurd is qualified as a category of illogical thinking, irrational perception of reality, which involves a rational interpretation. Contrasting the absurd with meaning is not relevant; its meaning contradicts common sense, but is semantically significant, reflects a new meaning. In artistic discourse, absurd statements appear as a linguistic and stylistic means that reflects artistic reality and is the embodiment of the author's intentions. The organization of a justified absurd judgment is based on the principles of the so-called. "Reincarnated form", which involves the replacement of some meaningful relations in the text by others. The boundaries of the interaction of the absurd with another text can expand, covering a large amount of language space. The appearance of the absurd in the text is due to cognitive, mental factors and involves recourse to presuppositions, national and cultural code.

In the texts of the representatives of the Ukrainian postmodern absurd statements perform the functions not only of "excitation" of the reader's imagination, designed to obtain a linguistic and aesthetic effect, but also coding a renewed vision of artistic reality. Fragments of a text with absurd statements usually form a logical-semantic framework that includes a pretext, an illogical statement, and a commentary on it: a deep meaning emerges from the discourse analysis of the passage as a whole. Manifestations of absurd meanings are observed in the system of formation of tropical techniques as components of obtaining the transferred meaning, in particular, in the form of metaphors complicated by figurative content, illogical objects of comparison, associative epithets, etc. The absurd component of the text can reveal its meanings within the texts of different configuration and content, in a graphically distorted representation, a system of punctuation marks, and so on. At the same time, texts that reproduce the phantasmagoric, imaginary world and where the linguistic and stylistic regularities of artistic reality operate are perceived as absurd.

Keywords: absurdity, absurd statement, common sense, meaning, artistic means, postmodernist artistic discourse, idiostyle, idiolect.

Вступ

В онтологічному розумінні поняття абсурд кваліфіковано як категорію алогічного мислення, ірраціонального

сприймання дійсності на противагу іншому підходу, що припускає раціональне осмислення абсурдного твердження в межах іншої системи [див.: 8, 2]. Визна-

чення абсурду в дослідженнях представників філософських, психологічних, філологічних наук суттєво різняться й відкриває можливості його тлумачення в неоднорідних аспектах, зокрема в функційно-семантичному сенсі, що ґрунтується на співвідношеннях “семантичне-асемантичне” [див.: 2, 42–143].

З цих позицій протиставлення абсурду смислу не є релевантним, оскільки абсурд має свій смисл – смисл абсурду. Постає проблема співвідношення різних смислів – *здорового глузду* й абсурду, що дає змогу кваліфікувати їх у парадигмі смислових трансформацій, глибинної семантики. У цьому сенсі перспективним є підхід до абсурдного за змістом тексту як вияву семантичної деструкції, якщо під останньою розуміти “мовностилістичний прийом, пов’язаний із внутрішньотекстовими суперечностями свідомого характеру, тобто такими, що одночасно відповідають авторським інтенціям й орієнтовані на реципієнта” [3, 87].

У тлумаченні абсурду як концептного поняття сучасна філософська думка спирається на визначення “перевтіленої форми”, що передбачає заміну одних значеннєвих відношень іншими, які набувають самодостатнього існування; такі трансформації здійснюються свідомо, з метою створення відношень нової дійсності [4,7]. Процедури перевтілень абсурдних словесних формул, внаслідок прихованого авторського задуму, стають чинником організації нового смислу, фіксації фактів, подій, явищ художньої дійсності. Нова форма у вигляді абсурду відокремлюється, набуває ознак сутності, “справжності” [див.: 1]. Положення щодо свідомого включення компонентів семантичної деструкції в художній дискурс дає змогу розглядати абсурдні твердження як художній засіб, застосування якого сприяє досягненню мовно-естетичного ефекту, отже, є не лише припустимим, а й облігаторно зумовленим, таким, що є складником утворення “вертикального контексту”.

Поза художнім текстом абсурдні твердження виконують семантичні функції як теоретичні припущення, свого роду парадокси (“суперечні міркування”), що виявляють себе як свідчення нестереотипного мовомислення на ґрунті пошуку рішень “від зворотного”. Такий підхід до зовні абсурдних висловлень може бути застосований, зокрема, до тлумачень як істинних тверджень, що включають вербатииви на кшталт *знати, стверджувати, розуміти* і под. Якщо звернутися, скажімо, до відомої сентенції *Я знаю, що я нічого не знаю*, то з позицій *здорового глузду* це безглузде твердження: якщо *я нічого не знаю*, то не маю можливості стверджувати *я знаю*, однак на рівні глибинного смислу такий вислів розцінений як реально припустимий, протилежний хибному *я знаю все*. Дослідники посилаються за таких обставин на “істини”, які не піддаються логічному тлумаченню. Як нерозв’язувану розумом істину, “знання, тільки в своєрідній формі”, сприймав *віру* Гегель [4, 98]; відоме твердження “вірю тому, що абсурдно”, є істинним, одержаним “внутрішнім переконанням”, а в логіко-семантичній теорії “те, що стверджено”.

Відмовившись від розуміння абсурду як безглуздя, нісенітничі, гуманітаристика шукає пояснень доцільності абсурдних тверджень, їх місця в системі осмислення дійсності, в житті соціуму, творців і носіїв абсурдного. Окремою проблемою постає в цих міркуваннях окреслення функційності абсурду як складника художнього тексту, у взаємодії “алогічного смислу” з іншими зображально-виражальними засобами. Межі взаємодії абсурдного з неабсурдним текстом можуть розширюватись, охоплювати значний за обсягом мовний простір; функції абсурдного стають наближеними до образотвірних; його поява зумовлюється пресупозиціями, когнітивними чинниками, які готують читача до включення абсурду. Складаються мовленнєві ситуації, що знахо-

дять утілення в доволі поширених текстових фрагментах. Як наслідок утворюється ситуативно-мовленнєва рамка: перша її частина – “експозиція”, передумова появи абсурдного твердження, друга є вираженням абсурдного положення, третя, заключна, зазвичай є логічно вмотивованим коментуванням абсурдного.

Результати дослідження

Визначення етнопсихологічних заasad абсурдного за умов функціонування в мовному просторі опосередковано концепним осмисленням *здорового глузду*, якщо його розглядати як “масив світоглядного знання, який утримується свідомістю як щось само собою зрозуміле, дорефлексивне й позакритичне” [8, 223]. *Здоровий глузд* як ментальне явище, когнітивний, аксіологічний і етнокультурний чинник [6, 463] відкриває перспективи бачення абсурдного як семантичного компонента, що акумулює культурний код. Відтак абсурд належить до категорії ментально-психологічного сенсу й має кваліфікуватися в етномовному вимірі логічного / алогічного, раціонального / ірраціонального. Прикметні у цьому сенсі вияви реального / нереального як категорій, дотичних абсурду/логічній вправності в тексті представника раннього модернізму в українському письменстві В. Домонтовича:

– *А ти, дядю Комахо, людина? <...> Усерйоз людина, чи ти тільки кажеш? Зовсім чи тільки настільки? Вона показала кінець пальця.*

– *Усерйоз, Ірцю! Цілком усерйоз. Така ж людина, як і ти, як і твої тато й мама! (В. Домонтович).*

Алогічність мислення п’ятирічної дитини викликана її усвідомленням прізвиська *Комаха* як позначення реальної мурашки, а не людини; спростування алогічності ґрунтується на зверненні до *здорового глузду* – ментальному сприйманні оточення (*як і ти, як і твої тато й мама*).

У текстах сучасних українських постмодерністів абсурдні твердження виконують функцію “збудження” уваги читача, виклику *здоровому глузду*, розраховану і на мовно-естетичний ефект; це кодування загадки, шифр прихованого смислу. Такі висловлення у постмодерні стають стилетвірним засобом, відбивають свідоме прагнення епатажу, навіть роздратування з боку пересічного адресата. Введенням абсурдних тверджень досягається активація доволі широкого контексту, що включає (або не включає) додаткові коментарі до виходу зі смислової заангажованості, ситуації безглуздя. Розглянемо текст:

А НАФІГ УЗАГАЛІ МЕНІ ЧОЛОВІК. Однаково якесь примарне чисте кохання залишилось жити у п’ятому класі чи, в кращому випадку, на першому курсі універу, а зараз працює “в конторі сраним інженером”. А коханця – чи й коханку – знайти не проблема <...> А поки:

– *Виходи за мене. Будь моєю. Все зроблю для тебе. Давай утечемо далеко-далеко... В тебе буде все.*

Тобто обіцяє стати, гм... Коротше,

ІДЕАЛЬНИЙ ЧОЛОВІК – ЦЕ ГІБРИД БАНКОМАТУ І ПОСУДОМИЙНОЇ МАШИНИ.

Я не хочу, аби таке ставалося з Аскольдом. Я ж його типу люблю (І. Карпа).

Фрагмент тексту включає, по-перше, твердження самовпевненої молоді особи (*а нафіг мені чоловік; чисте кохання залишилося у п’ятому класі*), по-друге, висловлення закоханого чоловіка (*виходи за мене і т. д.*), по-третє, доволі цинічне оцінювання у вигляді абсурдного міркування (*ідеальний чоловік – це гібрид банкомату і посудомийної машини*), по-четверте, парадоксальний висновок (*не хочу, щоб таке сталося з Аскольдом*). Витлумачення абсурду (*це гібрид банкомату і посудомийної машини*) включає натяк на чоловіка-багатія і забезпечене безбідне проживання. Попередній текст, включно з абсурдним,

складає, однак, підґрунтя до “сакраментального” висновку: виявляється, все мовлене суперечить дійсному стану справ: героїня не хоче бачити в ролі “ідеального” свого коханого. Фрагмент тексту з вставленим абсурдним висловленням набув повноти смислу. В уривкові відстежено прихована мовна гра навколо ключових слів – *чоловік, коханець, інженер*.

Мовна гра стає апробованим прийомом організації художнього тла оповіді у постмодерністському дискурсі. Як відомо, “мовні ігри уможливають створення експериментальних текстів не лише на формальному, а й на семантичному рівні”; абсурдні висловлення як явища семантичного виміру “містять внутрішню логічну суперечливість, зумовлену створенням ігрової реальності” [3, 65–66]. Пройняті суб’єктивацією мовомислення сучасні художні тексти з абсурдними включеннями зазвичай позначені відчуттям умовності, запрограмованості відхилень від логічного світорозуміння. Ігрова реальність стає відправною передумовою “загадковості” смислу.

Порівняймо текст: *І тиха-претиха тиша осіннього лісу почала падати на її [героїні] лисячий хвіст і вуха купою золотого листя. Листя сипалося і сипалося, аж поки не засипало її всю, сховавши від світу. Лисиця лежала під жмутками теплого листя і думала: “Тепер я нарешті врятована...”* (І. Роздобудько). Текст набув “форми перевтілення”: жінка в квартирі чужого чоловіка, де немає ніякого осіннього лісу, лисячого хвосту, золотого листя, лисиці, жмутків теплого листя; це ігрова ситуація, що межує з абсурдом; художня дійсність зайняла місце дійсності реальної, екзистенційної. Водночас виявили себе конотації негативного оцінювання, підступності, хитрування. Гра досягла мовно-естетичного ефекту.

Елементи карнавалізації, свідомого загравання з читачем із уведенням абсурдних тверджень можуть не вини-

кати, алогічність стає компонентом мовомислення, виявом авторських інтенцій. Не виключено, що в такий спосіб автор реалізує бачення картини світу, шукає форми вираження глибинного смислу, отже, “не грає”, а знаходить алогічні форми вираження мовомислення. Порівняймо:

Дорога – наркотик.

Безум.

Безлад (І. Роздобудько),

де авторські позначення *дороги* викликані не бажанням “сказати красиво”, а потребою передати відчуття підвищеної емоційності, прагненням пригод, незвичних зустрічей; такі “абсурдні” асоціації розкривають свій сенс у подальшому викладі: *вирішили... ніколи не повертатися до міста* (вияв захоплення від нових вражень); *це все робить дорога, рух і гарні друзі, що сидять поруч* (дорога забезпечує присутність друзів і т. д.). Навіть окремо взяте відхилення від логічного в метафоричних висловах стає визначальним чинником формування контексту. Логіко-прагматичне витлумачення тексту, зрештою, знімає суперечність абсурдного *здоровому глузду*; наявність алогічних компонентів у метафорі, зрештою, забезпечує когнітивні вимоги до художнього дискурсу.

Абсурдні з логічного боку фрагменти тексту сприймаються як семантично невправні, деформовані у співвідношенні з життєвими реаліями, узвичаєною референцією; за такими ареальними картинками нерідко постає образна ситуація, закодований підтекст. У тій чи тій варіації абсурд різною мірою – з більшою чи меншою силою ілюкції – метафоризує текст; поширені алогізми виступають однією з ознак постмодерністського стилетворення. Транспозиція алогічності як засобу організації полікодовості, амбівалентності поняттєво-смислового поля відбиває специфіку семантично деформованого дискурсу як протипази класичній літературній парадигмі. Розглянемо приклад:

*Стоїть і дивиться на себе.
Крізь себе.
Крізь себе – на мене.
Крізь мене – кудись далеко-далеко,
куди не можна дійти ногами.
А лише так: по канату місячного
сяйва (І. Роздобудько. “Одного разу...”).*

З точки зору *здорового* глузду, кожне представлене в тексті висловлення прагматично безглузде (не можна *дивитися на себе, крізь себе, крізь себе на когось, крізь когось далеко-далеко*), як фантазмагорійне уявлення сприймається бачення *по канату місячного саява*, тобто поза реальності.

Додаткових інтерпретацій вимагають асоціативні дескриптиви, закодований смисл яких активований у сучасному верлібрі. Семантична деструкція таких представлень наближує поетичний текст до абсурдів. “Вгадування” сенсу подібних глибинних метафор, вочевидь, не передбачена авторськими інтенціями, отож текст починає існувати як самодостатня даність, загадка для розгадування; такий “потік свідомості” усвідомлюється як перевтілення, неприродний мовний матеріал. Порівняйте:

*У квітці
по білому небу вишневого молока
літають золоті птиці.
Золоті птиці дахів.
Вони політають-політають
і, як голуби, знову сідають на хати
(В. Голобородько)*

(бачення літаючих птахів-дахів відповідає піднесеному настрою, незвичні асоціати сприймаємо, не входячи в “закутки” чужого мовомислення).

Використання абсурдних висловлень як структурних компонентів художнього дискурсу має супроводжуватися взаємодією з іншими складниками тексту, в межах якого алогізм набуває тих чи тих образних чи безобразних ознак. Організація тексту з елементами абсурдного смислу формалізована через різні типи повідомлюваного, зокрема у вигляді структурованих зворотів, які

входять у художнє тло як носії незвичного, креативного змісту, що призводить до оновленого смислу фрагмента. Неоднозначні відношення абсурдного і власне логічного смислів реалізуються, зокрема, у складі конструкцій на позначення уподібнення одних предметних понять іншим; перевтілювальною формою за участю алогізмів постають різного роду порівняльні звороти з “безглуздими” об’єктами.

Потенційні можливості введення алогічного виявляють себе, зокрема, в т. зв. орудному порівняння. На думку О. О. Потебні, різниця між орудними порівняння й перевтілення не граматична, а сутнісна, й може бути визначена в кожному конкретному випадку лише за допомогою найширшого кола думки [7, 501–502]. Відтак висловлення *Я став як вовк і Я став вовком* кваліфіковано як такі, які зберігають потенціал можливого позначення перевтілення людини в звіра (згадаймо фантомні трансформи героя в вовкулаку в романі В. Дрозда “Вовкулака”). Поява асемантичного абсурдного об’єкта як форми перевтілення змінює глибинний смисл висловлення, вимагає мисленнєвої операції витлумачення алогічності. В умовах когнітивно ускладненого контексту абсурдне уподібнення не викликає додаткового витлумачення; у постмодерністському дискурсі зазвичай можна констатувати віддалену асоціативну співвіднесеність предмета й об’єкта порівняння, що відкриває шлях до абсурдних включень.

Створення незвичних за словесним наповненням порівнянь стає своєрідним мовностилістичним прийомом, що відбиває прагнення вразити незвичним словом; пошуки “свіжих” уподібнень дають неоднакові результати, часом нагадуючи ту ж таки мовну гру, штучну карнавалізацію. Порівняймо, скажімо, оригінальні, наближені до абсурдних уподібнення, представлені в сучасному поетичному тексті: *це марш нагрітих тіл, жагучих, як коран* (Ю. Андрухович) (важко логічно пояснити, чим

жагучі тіла нагадують коран); у прозовому тексті: *шиби будинків, наче вибрані птахами очі покійників, свистіли у порожнечу площ* (О. Ульяненко) (асоціацію *шиб будинків із очима покійників, вибраних птахами*, можна віднести до уявлень трагедійної свідомості).

Образотворення за участю “безглузлого” смислу засвідчує можливості сприйняття абсурдного завдяки включенню не суцільно алогічних текстів, а їхніх окремих компонентів, що активують виклад, впливають на словесне оточення, вносячи в нього художньо виправданий алогізм. Функцію таких “порушень” смислової послідовності повідомлюваного можуть виконувати асоціативні епітети; в подібних умовах атрибут набуває ознак ключового слова, нерідко перетягуючи на себе значення предиката. Скажімо, у поетичному тексті *Запах Сходу – як крові:/солодкий, тягучий і млосний* (О. Забужко) епітети *солодкий, тягучий, млосний* пов’язані зі стрижневим *запах Сходу* через поняття *як крові*, однак вони не втрачають прямого тлумачення того ж таки *запаху*; як наслідок створено абсурдне за здоровим глуздом твердження: *Схід* схарактеризований через запахи.

В іншому поетичному фрагменті саме сполучення “несполучуваного” з субстантивом “абсурдного” атрибута веде до виникнення естетичного ефекту: *Незряче насіння/немудре насіння/щоразу росте як йому заманеться* (О. Жупанський) (насіння апріорі не може бути *незрячим* чи *немудрим*, подібні “бездумні” означення відкривають шлях до створення ще одного абсурдного твердження: *росте як йому заманеться*). Уживання “абсурдних” епітетів стає наслідком “прирощення нових смислів”, виявом зашифрованої глибинної образності, прагнення нестереотипної метафоризації [див.: 5, 138–141].

Не виключено, однак, текстування, яке в більш-менш широким межах фрагмента то наближається до абсурдного, то віддаляється від нього, являючи тим

самим синтез художньо сконструйованого дискурсу зі своєрідною оберненістю художніх засобів, що дає підстави сприймати такий текст як когнітивну метафору. Згадаймо, скажімо, фрагмент роману О. Забужко: *<...> він темнів на виду так, ніби замість крові в лиця вдаряло чорнило, нахилився їй до вуха: “Перестань мене під...!” – відьма, пускаючи дим, реготалася зсередини неї, вперше за довший час хоч чимось задоволеної: “Гой-го, серце, – де твоє почуття гумору?” – “Я його на тій квартирі залишив”, – бовкав він: з тої квартири вони, Богу дякувати, виїхали, і найліпше було б її по них запечатати бодай на півроку, заки звітриться чумний дух <...>* (О. Забужко) (порівняйте такі “алогічні” вислови *замість крові в лиця вдаряло чорнило; відьма реготалася зсередини неї; я його (гумор) на тій квартирі залишив; запечатати, заки звітриться чумний дух*).

Формування абсурдних висловлень у художньому тексті передбачає створення контекстних умов, моделювання ситуацій, які призводять до зовні безглузких тверджень. Появі абсурдних висловлень зазвичай передують фіксовані потенції текстотворення, синергетичні передумови виникнення алогічного. Можна відстежити перехід від доволі віддалених від абсурдних ключових слів до відрізків тексту, які “вибухають” абсурдним твердженням. Скажімо, якщо сприймаємо назву роману С. Жадана “Ворошиловград” як образ-символ старої епохи, виклик сучасному світобаченню, тоді природним постає структурування висловлень, що засвідчують штучні розміркування на тему “я” і “Ворошиловград”: *– Ну як це нічого немає? – не погоджувалася Ольга. – Ось ти ж є, правильно? І я є. – Правильно, – погодився я. – Я є. А Ворошиловграда немає. І з цим потрібно рахуватись* (С. Жадан).

Інший приклад. У підзаголовку роману “Перламутрове порно” І. Карпи “Супермаркет самотності” – вже закла-

дений алогічний контент: супермаркет є місцем зосередження численних покупців, отож людина не може відчувати себе самотньою, однак художня дійсність не лише не відкидає “безглузлого” твердження, але й стверджує його реальність як складника тексту: *Так от. Немає. Нічого. Гіршого. Коли в тебе все показушно зашибісь <...> Коли тобі просто нікому заспівати пісню над кістками, щоби ти ожив, нарешті, щоби твоя кольорова оболонка знову наповнилася твоїм вмістом, а не лише вакуумом, який ти ковтав-ковтав і наковтався* (І. Карпа). Ідея самотності людини, розроблювана в постмодерністському дискурсі, знайшла художнє втілення. Порівняйте назву розділу у тексті І. Роздобудько “Успіх із запахом цибулі”, де “неоковирна” сполука представлена в ході оповіді таким коментарем: *Хоча є і щось кумедно-щемляче в нинішніх “успішних”. Така собі віддушка підсмаженої цибулі* (І. Роздобудько) (посилання на нікчемний, пустопорожній результат, позначений запахом кухні).

Іронічно-глузливе ставлення представників сучасних модерністських і постмодерністських напрямів до цінностей сучасного світу опосередковано позначалось на прийнятті абсурдного як вияву суперечностей і ірраціоналізму самого буття. Абсурдне входить у систему деструктивізму як вияву скептично-розчарувальних настроїв; епатаж, парадоксальність мислення відтворюється в гротескних формах словесного абсурду. Прагнення порушити будь-які закономірності стандартизованого слововжитку має наслідком звернення до абсурдного навіть за умов відсутності мовно-стилістичної потреби, в порушення *здорового глузду*, який стає перешкодою трансформованого мовомислення. Виникають численні ситуації вживання абсурдних тверджень в ім'я подолання застарілого, традиційного, “набридлого”. Вияви такої непередбачуваної абсурдності знаходять різні форми і виміри. Скажімо, в Андрухо-

вичовому тексті багаторазово, зі зміною кількох складників повторюються одні й ті самі, фактично безглузді інфінитивні конструкції:

Слухати регтей, вмирати під небом, вдихати запах трави. Слухати небо, вмирати під регтей, вдихати листя трави. Вдихати регтей, слухати в небі, вмирати під запах трави. Слухати траву, вдихати регтей, вмирати під небом запахів. Вмирати з небом, слухати і вдихати: регтей, траву, запах. Слухати і вдихати, вмирати і слухати: запах регтей, небо трави.

Падати в регтей, вмирати під небом, вдихати запах трави і т. д.

Полюбити рани, покохати море, посіяти зелень для риб і т. д.

Посіяти себе в долину зелені жінки, в долину зелені моря, в п'ятьму долини вершини зелені риб і т. д. (Ю. Андрухович). Авторський коментар до цього протягнутого монологу “трайливо” попереджає: *Читачі, не схильні до кабалистичних екзерсисів, можуть цей розділ безболісно опустити*. Іронічне інтонування, глузлива посмішка, свідомо сконструйований алогічний словесний набір – це свідомий виклик, гра без правил. Суб'єктивно-оцінні авторські інтенції знайшли загострену форму вираження, безглуздя як таке набуло сенсу мовного загравання з читачем.

Представлення компонентів абсурдних тверджень у вигляді уявних знаків, умовних кодів у постмодерністському дискурсі набуває ознак вседозволених рішень; складається враження, що автор шукає неочікуваних позначень, що часом виглядають як ірраціональна реальність. Форми подібного асемантичного маніпулювання нерідко стають унікально-авторськими, ідіостилюваними, їхня неповторюваність в інших текстах стає ледве не самоціллю. Розглянемо текст: *моліться – помоліть – десять – дев'ять – вісім – сім – шість – п'ять – три – яких там три – чотири – аж тепер три – два – їден – амінь – ось так – відстрілявся – а ви –*

ви – ви – думали що я – ну й ну – то ви думали про мене що я – що я вистрелю і т. д. (Ю. Андрухович). Текст можна було б сприймати як “внутрішній монолог” героя, однак цьому заважає помітна заангажованість у доборі слів, ігрові “кокетування”, що й зумовлює сприймання тексту як штучно сконструйованого.

Формалізованим виявом абсурдного в тексті може поставати використання звукової какофонії, звукового безглуздя, умовних позначень, однак і за такого вживання відбуваються приховані семантичні зрушення, досягається естетичний ефект. Свідоме введення зовні “неправильних” знаків опосередковано наповнюється глибинним смислом. Абсурдними постають, зокрема, фрагменти тексту, за якими вгадується “тип мовчання”, позначений як “мовчання мовця” [2, 205]. Семантико-прагматичні можливості фіксації таких “абсурдних ситуацій” розкриваються через подання невимовленого, скажімо, за рахунок серії крапок. Закладений у такий спосіб смисл підлягає необмеженим інтерпретаціям, умисне замовчування наповнюється своїм – свідомо нечітким, неокресленим змістом, який вимагає активації читачьких потягів.

Порівняймо: “?????????” – *запитав Перфецький*. “...” – *була відповідь* (Ю. Андрухович). Зміст запитань і відповідей, за задумом автора, був настільки несуттєвим, невиразним, що й наводити його було необов’язково, однак навіть у абсурдній формі засвідчено самий факт словесно нереалізованого мовлення. Мовчання як невисловлений крик, безголоса незгода, внутрішній протест знаходить, до прикладу, втілення в поетичних рядках: *часи безчасся крики вселенського мовчання / мовчання вселенського крику* (В. Цибулько), *де мовчання крику – фактично абсурдне твердження – стає ключовою сполукою, що реалізує конотації відчаю, тривоги, невисловленого болю*.

Вияви абсурдного слововживання вимагають включення в контекст логі-

ко-семантичного спрямування, яке створює передумови для сприймання алогічного, забезпечує відтворення фонових знань, реальних ситуацій. В разі внесення алогічних з позицій *здорового глузду* висловлень, які внаслідок стильової спрямованості порушують закономірності реальної художньої дійсності, абсурдне твердження підпадає під загальний нестереотипний жанровий вимір оповіді, входить у поняттєво-сміслову поле повідомлюваного й утрачає ознаки абсурдного. Якщо, скажімо, у текстах з відображенням фантасмагорійних, химерних картин діють персонажі-фантоми, відбито міфотвірні сюжети, нереальні за змістом події, факти, явища, абсурдне вибудовано як логічне для контексту й, власне, відповідає когнітивним зв’язкам у межах конкретного мовленнєвого оточення, отожд перестав бути абсурдом. Порівняйте, до прикладу, оповідь про дії постатей зі світу фантазій, казок, легенд тощо: *Тієї ночі домовик довго плівся за відьмами, аж доки дійшли вони до просторої галявини <...> Домовик уліз у ліщиновий куц, притулився до теплої вогкої землі й почав стежити за відьмами* (В. Шевчук. “Дім на горі”). Текст кваліфіковано як відтворення реального в світі фантасмагорій, а тому семантично вправний, логічний. Відомо, що, “міф говорить тільки про те, що відбулося *реально*, про те, що себе повною мірою виявило” [9, 16]. Суворі межі абсурдного й логічного втрачають маркованість, референтна співвіднесеність з дійсністю потрапляє в сферу припустимого.

Висновки

Абсурдні, семантично деструктивні компоненти художнього дискурсу постають як закономірне явище слововжитку у пошуку новостилію, нестереотипних зображально-виражальних функцій тексту. Абсурдні твердження зазвичай суперечать *здоровому глузду*, однак не є ознакою нісенітної поняттєвості; вони передають своєрідний смисл, що

виявляє себе на глибинному рівні, нерідко через підсвідоме мислення. Звернення до абсурдних висловлень і текстів у ідіолектній манері представників постмодерністського письма відповідає тенденціям відмови від класичної літературної парадигми, узвичаєного мовомислення. Вияви ідіостильового письма, авторських інтенцій через включення в текст алогічних висловлень не набувають системного характеру, однак являють синергетичні можливості сучасного слововжитку. Як ознака постмодерністського ідіолекту абсурдні висловлення органічно входять у сучасний контекст українського письменства, збагачуючи прагматично-комунікативний потенціал художнього мислення.

Література

1. **Бацевич Ф. С.** Елементи комунікативного абсурду в п'єсах Миколи Куліша. *Slavia Orientalis*. 2015. Т. LXIV. № 3. S. 551–565.
2. **Бацевич Ф. С.** Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів, 2010.
3. **Кондратенко Н. В.** Синтаксис українського модерністського і постмодерністського дискурсу : монографія. Київ, 2012.
4. **Кононенко В. І.** Концепти українського дискурсу : монографія. Київ ; Івано-Франківськ, 2004.
5. **Кононенко В. І.** Лінгвоестетичні етюди: монографія. Київ ; Івано-Франківськ, 2018.
6. **Кононенко В. І.** Логоепістема *здоровий глузд*: лінгвокогнітивний вимір. *Słowo i Słowian. Wpływ języków sąsiadujących na rozwój języka ukraińskiego* / red. A. Budziak, W. Hojsak. Kraków, 2016. S. 463–475.
7. **Потебня А. А.** Из записок по русской грамматике. Харьков, 1888. Т. 1–2.
8. Філософський енциклопедичний словник / гол. редкол. В. І. Шинкарук. Київ, 2002.
9. **Элиаде М.** Аспекты мифа / пер. с фр. 4-е изд. Москва : Академический Проект, 2010.

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАРКЕРІВ ІРРЕАЛЬНОСТІ У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

У статті розглядається структура, семантичні типи та граматичні контексти модальності ірреальності на матеріалі конкретних репрезентативних маркерів ніби, напевно, невже, хіба. У сучасних дослідженнях модальність визначається як категорія, що виявляється в усіх типах речень, є організаційним елементом комунікації та має поліаспектно досліджуватись як у структурно-семантичній, так і в комунікативно-прагматичній площині. Категорія ірреальності є складовою базової опозиції "реальність / ірреальність", на якій ґрунтується більшість типів модальності (емотивна, епістемічна, деонтична), що призводить до широкого трактування її інтегральних ознак і конкретних маркерів та семантичних підтипів. В дослідженні проводиться аналіз функціонування репрезентативних часток модальності ірреальності та її семантичних підтипів, зумовлених особливим семантико-граматичним контекстом, в яких виявлені дані маркери.

Ключові слова: модальність, категорія ірреальності/реальності, маркери модальності, семантика деривації.

The structure, semantic types and grammatical contexts of the modality of irreality on the example of specific representative markers ніби, напевно, невже, хіба are observed in the article. In modern research, modality is defined as a category that manifests itself in almost all types of sentences, is an organizational element of communication, and should be multifaceted to work out both in the structural-semantic and communicative-pragmatic areas. The category of irreality is a part of the basic opposition "reality / irreality", which is based on most types of modality (emotional, epistemic, deontic), which leads to a broad interpretation of both its integral features and specific markers and semantic subtypes. The research analyzes the functioning of representative particles of the irreal modality and their semantic subtypes, due to the special semantic-grammatical context in which these markers are identified.

Keywords: modality, category of irreality / reality, markers of modality, semantics of derivation.

Вступ

Модальність у сучасній науковій парадигмі визначається з двох позицій, що зумовлено відмінністю лінгвістичних напрямків у визначенні її обсягу та змісту. Останні праці вітчизняних дослідників (Т. А. Нестеренко, Н. Й. Вус, І. Р. Вихованець, Ф. С. Бацевич) зазначають, що кожен комунікативний вираз містить модальний компонент, який визначає категорію модальності як смислотвірну для речення і може репрезентуватись за допомогою конкретних мовних одиниць та лінгвопрагматичних маркерів тієї чи тієї модальності.

Семантичний напрямок розглядає модальність як виражене за допомогою мовних маркерів ставлення мовця до комунікативного виразу або до інформації, що міститься в комунікативному виразі, у її співвідношенні до дійсності. Згідно з лінгвопрагматичним напрямком

дослідження модальності, вона пов'язана з декількома наступними аспектами: а) стосунків між учасниками комунікації щодо один одного (з особливими характеристиками в монологічному мовленні); б) ставленням комунікантів до інформації, що лежить в основі конкретних комунікативних актів; в) співвідношенням комунікативних інтенцій учасників комунікації, репрезентованими за допомогою синтаксичних одиниць у структурі мовних актів.

Лінгвопрагматичний напрямок розглядає модальність у ширшій площині, оскільки в діалогічній ітерації використання маркерів тієї чи тієї модальності може стосуватись не стільки екстралінгвістичної ситуації, яка складає ядро обговорення, але, як буде далі показано в дослідженні, випередження, декодування чи заперечення імпліцитних інтенцій з боку опонента. Маючи довгу лінгвіс-

тичну історію вивчення, проблема модальності, її категоризації та наявності конкретних мовних маркерів неоднозначно вирішується в сучасному мовознавстві. Дослідження функційно-семантичних аспектів конкретних маркерів *напевно, хіба, ніби, невже* дозволяє виявити ядро-периферійну структуру модальності ірреальності та виокремити її з-поміж інших визначених типів модальності в українській мові, що обґрунтовує актуальність дослідження.

Таким чином, у дослідженні модальність визначається як лінгвопрагматична категорія, що виявляє ставлення мовця або мовців до екстралінгвістичної ситуації, що лежить в основі комунікації, а також до самого комунікативного акту, що репрезентований за допомогою мовних одиниць-маркерів того чи того типу модальності. У сучасній лінгвістичних працях типи модальності окреслюються по-різному, що пов'язано, по-перше, з розбіжностями в трактуванні в вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, а також з фрагментованістю досліджень у цьому напрямку. Натомість можливо визначити такі типи модальності: епістемічна модальність [2], деонтична модальність [4], модальність реальності/ірреальності [7], евіденційна модальність, емотивна модальність, модальність невизначеності [6] тощо.

Тож з-поміж зазначених видів модальності реальності / ірреальності посідає центральне місце, оскільки визначає ступінь та особливості зв'язку з онтологічною ситуацією, яка репрезентується за допомогою комунікативної системи та підлягає трансформації під впливом комунікантів [2, 132].

Мета дослідження – виявити семантичну варіативність та особливості функціонування маркерів ірреальності *напевно, ніби, хіба, невже* в синтаксичних одиницях. Фокусування на окремих аспектуальних характеристиках модальної категорії ірреальності дозволяє ґрунтовно описати її модель та класифікувати мовні маркери-репрезентанти,

виходячи з принципів їх граматичного функціонування та семантичних парадигмів у структурі речення.

Предмет дослідження – модальність ірреальності в структурі речення.

Об'єкт дослідження – семантичні та граматичні особливості функціонування маркерів ірреальності *ніби, напевно, невже, хіба*.

Результати дослідження

Опозиція реального / ірреального є інваріантною у визначенні семантичних відношень, які утворюються між комунікантом, комунікативним висловом та дійсністю, що відтворюється за допомогою конкретних мовних одиниць. Модальність “реального” полягає, згідно досліджень, у високому ступені достовірності, точності мовця стосовно дійсності, з мінімальними модальними доповненнями невизначеності, непевності, вірогідності, що виявляється за допомогою конкретних мовних одиниць-маркерів. Категорія “реальності” частотно репрезентується за допомогою граматичної категорії способу і характеризується внутрішньосинтаксичними маркерами, що вказують на ставлення мовця до дійсності [7].

Категорія ірреальності охоплює різні семантичні типи, які пов'язані з граматичними способами її вираження в тексті та комунікативних актах. Інтегральною характеристикою категорії ірреальності постає епістемічна невизначеність мовця щодо ситуації дійсності, яка описує, відповідно, невпевненість мовця в об'єктивних рисах поточної ситуації дійсності та унеможлиблює точний аналіз чи її спрогнозування у подальшому [6, 120]. Виходячи з цих аспектів, дослідники виділяють наступні типи та семантичні контексти категорії ірреальності:

– прогностичності (модальність ймовірності / вірогідності). Цей тип надалі диференціюється згідно з впевненістю / невпевненістю комуніканта у можливості / неможливості реалізації

певної ситуації у дійсності, що позначається відповідними маркерами (*певно, непевно, можливо, хай буде, обов'язково*);

– бажальності, цей тип модальності характеризується емотивно-експресивними маркерами, що вказують на загальний оптативний параметр ситуації та ставлення до неї комуніканта (*хоч би, аби ж то, лишень бо*; майбутнім синтаксичним часом);

– контрфактуальності, визначається рефлексивністю комуніканта щодо вже здійсненої ситуації, що може доповнюватись параметром емотивності: *Невже це вона за кілька хвилин влаштувала тут такий грандіозний погром? Неймовірно* (Н. Гуринська);

– епістемічності, містить указання на невизначеність мовця щодо параметрів дійсності та екстралінгвістичної ситуації (*хіба, невже*);

– деонтичності, містить указання на ставлення комуніканта до дійсності, виходячи з морально-етичного оцінювання. Цей тип модальності характеризується високим ступенем емотивної експресії та особливими аспектами репрезентації у монологіях, нерідко формується за допомогою низки риторичних запитань з еквівалентною синтаксичною структурою з маркером ірреальності на початку: *А зараз? Хіба тепер її репутація бездоганна? Чи, може, вона вже не осоромила родину?* (Н. Гуринська) [1, 57].

Значений перелік може бути розширеним, виходячи безпосередньо з окремих аспектуальних характеристик маркерів ірреальності, які можна виявити на прикладі аналізу емпіричного матеріалу. Наприклад, виходячи з семантичних параметрів типового функціонування частки *ніби* в структурі складнопідрядних речень разом з дієслівними маркерами ірреальності, можна відокремити семантичний тип “уявності” в модальності ірреальності. Наведемо приклади:

Коли була зовсім маленькою, їй здавалося, ніби поверхіві кам'яниці

впираються у самісіньке небо, консолі нагадують казкових створінь <...> (Н. Гурицька). Завдяки посиленню семантики ірреальності за допомогою дієслова, що вказує на епістемічну невизначеність, а також позиційного стану маркера *ніби* як сполучника підрядного речення з семантикою порівняльності, семантичні характеристики пов'язані зі співвіднесенням реальної ситуації уявлення й ірреальної ситуації, яка не має нічого спільного з об'єктивними параметрами світу [5]. Модальність ірреальності в реченні охоплює і семантику деривації (суфікс *-іньк*), що дозволяє визначити маркер *ніби* як центральний, а інші вияви модальності як допоміжні чи підсилювальні. До прикладу:

Дивилася на них старшою і відчувала їх так, ніби вони й справді живі істоти, які не лише мають свою власну долю та життя, але й якимось містичним чином пов'язані з життям та долею людей, котрі в них мешкають (Н. Гурицька). В цьому реченні зберігається стала синтаксична формула репрезентації маркеру ірреальності за допомогою частки *ніби*, що підсилюється дистактними маркерами невизначеності у складі обставини. Це вказує на характеристику ситуації, протилежної вираженню об'єктивної реальності, що відбувається виключно в уяві комуніканта. Проводячи аналіз емпіричного матеріалу, будемо виявляти подальші семантичні підтипи у складі модальності ірреальності, які залежать від контексту, позиції та семантичної варіативності кожного з проаналізованих нами маркерів.

Категорія ірреальності щільно пов'язана не тільки з синтаксичними особливостями функціонування конкретних маркерів, але з усією граматичною структурою речення, оскільки одними з її центральних лінгвістичних репрезентацій є недекларативні мовні акти, серед яких накази, прохання, рекомендації, запитання, оскільки їх семантичним зв'язком із дійсністю є характеристика

чи моделювання майбутньої гіпотетичної ситуації. Крім того, інтегральною граматичною ознакою ірреальності виступає синтаксичний час у реченні, у співвідношенні з яким модальність постає як домінуюча ознака [3, 278]. На периферії мовних маркерів, що позначають таку модальність, знаходяться лексичні одиниці, зокрема частки *напевно, невже, хіба, ніби*, які переважно стосуються предикативного центру речення, що репрезентує певну ситуацію дійсності.

В комунікативно-прагматичному аспекті функціонування категорії ірреальності визначається низкою центральних синтаксичних засобів, за допомогою яких вона репрезентована в комунікативних актах. Слід зазначити, що в структурі ітерації модальність ірреальності пов'язана переважно з запитальними реченнями, а також зі спонукальними, які використовуються задля заперечення попередньої репліки або вираження варіативних імпліцитних інтенцій. Ці особливості визначають граматичні засоби репрезентації ірреальності в дискурсі як синкретичні, оскільки більшість з них неможливо відокремити від семантики конкретних мовленнєвих актів. Наприклад, маркер *хіба*, семантичним ядром якого в структурі модальності ірреальності є “заперечення імовірності гіпотетичної ситуації” в комунікативному акті, може збагачуватись семантикою здивування, недовіри, а саме речення, де *хіба* знаходиться в початковій дейктичній позиції в сталому сполученні з часткою *а*, використовуватись як непряма мова і мовний акт заперечення: – *Ти мені віриш? Вона здивовано підвела на нього очі. – А хіба я коли-небудь вам не вірила?* (Н. Гуринська).

Таким чином, модальність ірреальності є сталим структурно-семантичним мовним явищем, що ґрунтується на фундаментальній опозиції реальне / ірреальне, репрезентованим за допомогою різноманітних мовних одиниць на кож-

ному лінгвістичному рівні, ядром вираження якого є синтаксичний час, значення проспективності, вірогідності, бажальності, а інтегральною семантичною ознакою – епістемічна невпевненість комуніканта в характеристиці об'єктивних параметрів дійсності. Частки *напевно, ніби, хіба, невже* за своїм лексико-граматичним значенням є одними з найбільш репрезентативних одиниць задля вираження цієї модальності, а їх функційно-семантична варіативність та зв'язки з семантичним контекстом в реченні або комунікативному акті доповнюють підкатегорії модальності ірреальності власними характеристиками (наприклад, категорією уявності у цій класифікації).

1. Функційно-граматичні характеристики частки *хіба* в структурі модальності ірреальності.

Центральним семантичним значенням частки *хіба* як маркеру відповідної модальності, є заперечення ситуації, що визначається комунікантом як неймовірна, уявна або неможлива, що підтверджується її функціонуванням в таких моделях реалізації:

а) характеристика ситуації дійсності як неможливої, що підтверджується дієслівними та прикметниковими маркерами ірреальності: *Дзвінка походила з ідеальної української сім'ї, сім'ї настільки ідеально-української, що вона могла бути хіба що вигаданою Юрком Винничуком* (Л. Дереш);

б) вираження заперечення запропонованої ситуації у відповідному комунікативному акті (у сталій сполучі з часткою *а*, що виступає одиницею когерентності в ітерації, а також виконує функцію посилення заперечення) – *А що ви зробите, якщо я відмовлюсь? – А хіба у вас є вибір? – здивувався Ніколаїч* (С. Жадан);

в) у питальних реченнях модальність ірреальності формується у площині дискурсивно-прагматичних особливостей діалогу. *Хіба* виступає як пропозитивне заперечення можливого сумні-

ву опонента, яке виражається або імпліцитно, або відсутнє: *Таких кошенят у нас будь-хто з радістю візьме. Хіба ні?* (Н. Гурницька);

г) у структурі зворотів у складно-підрядних реченнях *хіба* використовується як квалітативний і темпоральний кваліфікант, де гіпотетичне явище уточнює об'єктивну дійсність чи директивне твердження в реченні: *<...> в порожній квартирі, де телефон озивається хіба на те, щоб запропонувати тобі – рідкісна нагода, тільки на цьому тижні! – ко-ло-саль-ну знижку <...>* (О. Забужко); *<...> насправді-бо вони – може, хіба крім зеків та солдатів, пошизилих од абстиненції бідак <...>* (О. Забужко); *<...> жаль за власним, з дня на день марнованим тілом – це почуття, знайоме хіба ГУЛАГівським в'язням* (О. Забужко). На семантичному рівні тут прослідкована предикативна репрезентація реальної ситуації з певними ознаками: порожня квартира, емоції загальної кількості осіб, суб'єктивне психоемоційне ставлення, якому протиставлена ірреальна, гіпертрофована ситуація, що поглиблює ознаки об'єктивної;

д) в структурі предиката з часткою *нема* маркер моделює імпліцитне твердження об'єктивної ситуації за допомогою заперечення ірреальної: *А я й не думала перейматися. Хіба в мене інших справ нема?* (Н. Гурницька); *Жила без нього раніше – житиме і тепер. Хіба у неї хлопця нормального нема* (Н. Гурницька);

е) прогнозування небажаної ситуації, яка характеризується комунікантом негативно: *<...> можу для нього зробити, – хіба вимучувати щоранку безцільними присіданнями* (О. Забужко).

2. Функційно-граматичні характеристики частки *ніби* в структурі модальності ірреальності

Центральним семантичним значенням частки *ніби* в структурі модальності ірреальності є визначення некоректності характеристики об'єктивної ситуації через порівняння, а також мо-

делювання гіпотетичної ситуації за допомогою метафоризації та гіперболізації. В зв'язку з цим логічно визначити часткову та повну ірреальність, оскільки в першому випадку присутня базова опозиція реальність/ірреальність, а в другому характеристики об'єктивної дійсності посилюються за допомогою мовного тропу, що особливо репрезентативно на прикладі художньої літератури. Моделі реалізації:

а) часткова ірреальність із підсиленням параметрів об'єктивної дійсності за допомогою метафоризації та гіперболізації: *<...> зараз обидва вазони мають такий вигляд, ніби ці три тижні їх день у день поливалося сірчаною кислотою* (О. Забужко); *<...> він темнів на виду так, ніби замість крові в лиця вдаряло чорнило, нахилився їй до вуха* (О. Забужко).

Зазначимо, що у випадку, коли предикативна структура речення потребує семантичного доповнення (*мали вигляд*), сурядний зворот із семантикою порівняльності виступає як єдина можлива, ірреальна ситуація: *Рухливий рот і губи, завше такі, ніби я вже три дні, як утопився* (Л. Дереш). У випадку, коли предикативна структура не потребує розширення, порівняння виступає як нереальна опозиція щодо дійсності, підсилюючи її ознаки: *Сидять, так, ніби на горщиках какають, спльовують і попивають водяру із пластмасових горняток* (Л. Дереш);

б) прогностичність, що формується за допомогою майбутнього синтаксичного часу: *Прийде твоя мама і подумас, ніби я тут не знати що з тобою роблю* (Н. Гурницька);

в) контрфактуальність, що формується за допомогою минулого синтаксичного часу в сурядному реченні з підрядним із семантикою ірреальності: *Чому тобі здавалося, ніби ти зможеш витягнути його на собі з тої ями, в яку він, очевидно ж було, так послідовно вглибав?* (О. Забужко). У випадку використання цього маркера в такій синтак-

сичній формулі дієслово з семантикою невизначеності+ніби+минулий час формується особливий тип ірреальності “нездійсненого прогнозування”: *Мені щоразу здавалося, ніби він дивиться на годинник і дратується <...>* (Н. Сняданко);

г) в комунікативно-прагматичному аспекті частка *ніби* характеризує процес декодування комунікантом ситуації у її співвідношенні з параметрами істинності / неістинності, що підтверджується її сталим використанням із дієсловом *вдавати* в структурі сурядного речення: *Анна вдала, ніби нічого довкола себе не помічає* (Н. Гурницька); *Вперто вдає, ніби захопився грою у карти і нічого, окрім цієї своєї гри, не помічає* (Н. Гурницька).

Проте семантичне наповнення істинності / неістинності виникає також в інших граматичних контекстах, складносурядному реченні зі значенням протиставлення, де базова опозиція репрезентується на синтаксичному рівні: *Має пекарню та незлий прибуток від неї, а поводить так, ніби вони тут заледве кінці з кінцями зводять* (Н. Гурницька); як характеристика прислівника, що вказує на реальні темпоральні та інші ознаки дійсності, що створює загальну емотивну модальність недовіри: *Ти копнув мене в носа, – ніби щойно нагадав собі Федя* (Л. Дереш);

д) як синонім до частки *як* моделює ірреальну ситуацію в структурі тропу, який увиразнює окремі аспекти об’єктивної дійсності: *Шар ґрунту колихався, ніби трав’яна ковдра на вітрі* (Л. Дереш); *Сонце, ніби течією, повільно відносило на захід* (С. Жадан); *Жовте, ніби вершкове масло, сонце* (С. Жадан); *Гарненька і зграбна, ніби намальована* (Н. Гурницька). Зазначимо, що широке використання таких маркерів ірреальності для репрезентації художньої експресивності дозволяє виділити контекстну семантичну підгрупу “метафоричної ірреальної модальності”, де ірреальна ситуація частково зближується

за параметрами до об’єктивної дійсності, щоб посилити прагматичну експресію щодо читача чи опонента комунікації;

е) у структурі складного сполучника *ніби не – а*, який є еквівалентом *ніби – а* в складносурядному реченні синтактико-семантичною ознакою є тема-рематична інверсія, відповідно до якої ірреальна ситуація рівнозначно може моделюватись як у темі, так і в ремі: *<...> ніби подивилася не в небо, а зазирнула в темну глибоку яму* (Н. Гурницька); формальне заперечення є експлікацією прямого твердження. В цьому випадку стикаємося з ірреальністю самої психоемоційної оцінки комуніканта щодо власних дій та об’єктивної дійсності;

є) структурування за допомогою синтаксично еквівалентних одиниць ситуацію рівноправної ірреальності низки гіпотетичних ситуацій, жодна з яких не має достовірного підтвердження: *Хтось стверджував, ніби він зістрибнув з моста у воду, хтось бачив, ніби підсів до когось у фуру, а хтось пошепки переконував, що вантажівка рухалась узагалі без водія* (С. Жадан); *Такого, ніби я вже це зробив. Такого, ніби я вже це робив, і, можливо, не раз. Такого тону, ніби я вже це робив, і мені сподобалось <...>* (Л. Дереш). Недостовірність ситуації підтверджена модальністю невизначеності: *хтось, такого тощо*.

3. Функціонування частки *невже* в структурі модальності ірреальності

Частка *невже* як маркер ірреальності послідовно вказує на недовіру комуніканта щодо можливої ситуації, невпевненість, певне небажання. Вона формує протилежне від бажальності значення і лежить у площині деонтичної модальності, яка стосується моральних категорій у характеристиці ірреальної ситуації. Моделі реалізації:

а) характеристика небажаності наявної ситуації, що підкреслюється використанням теперішнього часу та негативною емоційною оцінкою: *О чорт,*

невже я можу мати щось спільного з тією насурмоненою бабою із вугільними очницями?! (О. Забужко); А я от якраз і сумніваюсь, – голос мені чомусь глухне, блін, невже я хвилююсь? (О. Забужко). Ірреальна модальність стосується контрфактуальної рефлексії комуніканта;

б) евіденційна модальність, яка вказує на сумніви та недовіру комуніканта щодо щойно визначеної частки об'єктивної дійсності. Зазначимо, що параметр “раптовості” часто включається в окличні речення та підкреслюється відповідними лексемами-кваліфікантами певних характеристик дійсності: повторами *Господи, Влада! Владуська, невже!.. (О. Забужко),* прислівниками *Йолки-палки, невже справді фарт? (О. Забужко);*

в) частка *невже*, навіть у пропозиції щодо інших одиниць синтагми, може формувати модальність ірреальності вибірково, а не щодо предикативного ядра, завдяки дейктичним одиницям: *Невже він аж так сильно ревнує її? (Н. Гурницька); Невже це вона за кілька хвилин влаштувала тут такий грандіозний погром? (Н. Гурницька); Невже відбувається щось таке, чого він не хоче чи не може контролювати? (Н. Гурницька);*

г) семантичні особливості частки *невже* полягають в її тяжінні до негації щодо більшості проаналізованих контекстів: – *А ти що, щось хотіла взяти собі? – парирував він із похмурих глумом: мовляв, невже ж я залічую себе до бідних? (О. Забужко); Пів на десяту. Чорт, подумав я, невже проспав? (С. Жадан).* Ця семантична особливість пов'язана з темпоральними характеристиками та позицією комуніканта, який вперше і раптово стикається з неприємною ситуацією.

Таким чином, частка *невже* використовується для позначення часткової, неповної ірреальності, і модальність останньої ґрунтується на психоемоційній невідповідності комуніканта до досягнення об'єктивної дійсності, що під-

тверджено сталим використанням емотивної модальності в окличних реченнях та негативною експресією в питальних. На прикладі цього емпіричного матеріалу можна виокремити особливий підтип “небажальності”, оскільки протилежна, оптативна модальність репрезентована власними сталими мовними маркерами.

4. Функціонально-семантичні особливості частки *напевно* в структурі модальності ірреальності

Частка *напевно* найчастіше репрезентована як вставне слово в структурі речення, і її центральною семантичною ознакою є вираження ставлення комуніканта не стільки до дійсності в аспекті її реальності / ірреальності, скільки до самого комунікативного вислову та власної оцінки. Моделі реалізації:

а) характеризує впевненість комуніканта щодо конкретного аспекту гіпотетичної ситуації: *Ні, зате її чоловік, якщо у неї, звичайно, є чоловік, напевно курить (М. Блехман);*

б) моделює іронічну оцінку імпліцитної ознаки об'єктивної дійсності: *Іду дорогою, вимощеною камінням, напевно ще за царя (О. Адилін);*

в) виражає ретроспективно-прогностичну модальність, що утворюється за допомогою минулого синтаксичного часу та умовності: *Її, напевно, засудили б усі (І. Агеєва); Напевно, міг (В. Васильченко).* У випадку використання інфінітива формується проста прогностичність: *Анька, напевно, розпустисть біле хвилясте волосся (О. Луцевська).*

Слід зазначити, що маркер *напевно* є семантично найслабшим з усіх проаналізованих, зустрічається в найменшій кількості емпіричних прикладів формування модальності ірреальності, а також може, залежно від своєї позиції в реченні, вказувати як на реальність, так і на ірреальність ситуації; а його найбільш частотною семантичною функцією є пом'якшення директивного вислову.

Висновки

Таким чином, кожен маркер ірреальності може стосуватися різних семантичних типів цієї модальності, що залежить не тільки від семантичного контексту [3, 320], але й граматичної структури. Проаналізовані маркери найчастотніше виступають у зв'язку з маркерами ірреальності, репрезентованими іншими частинами мови, з синтаксичним часом. Важливою семантичною ознакою вказаних маркерів є створення опозиційної щодо дійсності ірреальної ситуації, а також поширене використання у функції імпліцитного заперечення. Були визначені додаткові щодо наявних в науковому дискурсі семантичні підтипи модальності ірреальності на матеріалі функціонування в певному граматичному контексті часток *ніби, невже, хіба, напевно*.

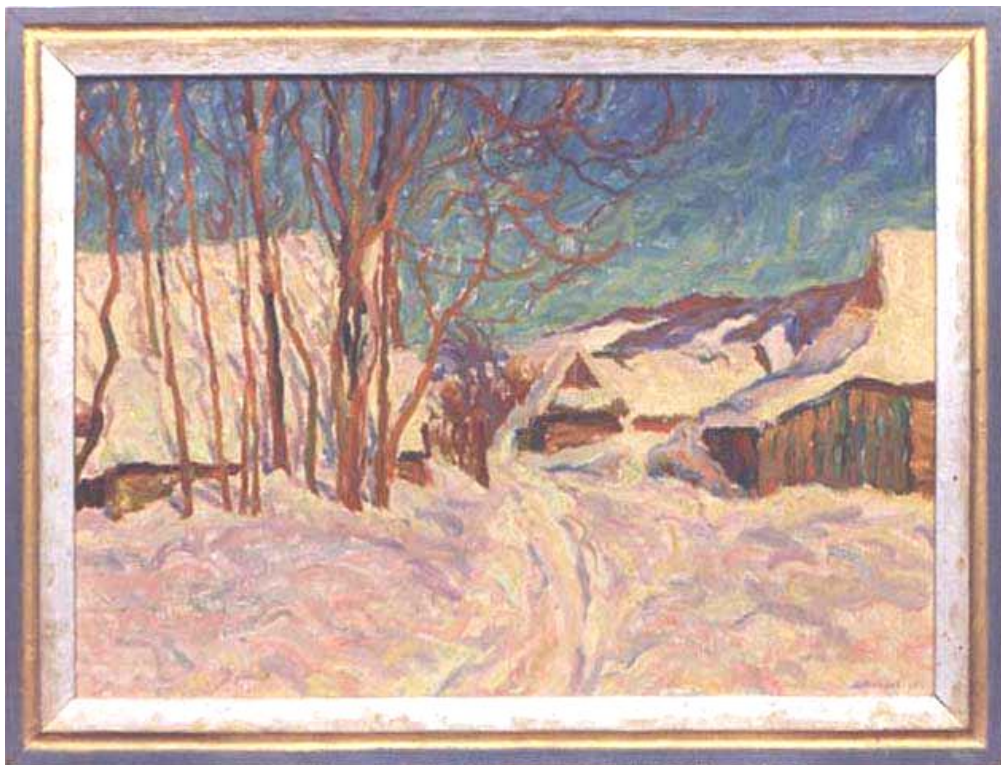
Література:

1. **Elliott, J.** Realis and irrealis: Forms and concepts of the grammaticalisation of reality. *Linguistic Typology*, 4 (1), 2000, pp. 55–90.
2. **Boye K.** The Expression of Epistemic Modality. *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Oxford: Oxford University Press, 2019, pp. 117–140.
3. **Givón, T.** Irrealis and the subjunctive. *Studies in Language*, 18, 1994, pp. 265–337.
4. **Narrog H.** Modality Subjectivity and Semantic Change A Cross-Linguistic Perspective. *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Oxford: Oxford University Press, 2012. pp. 89–116. URL: https://www.researchgate.net/publication/332133490_Modality_Subjectivity_and_Semantic_Change_A_Cross-Linguistic_Perspective_By_Heiko_Narrog_Oxford_University_Press_Oxford_2012_xiii333pp/
5. **Вихованець І., Городенська К.** Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови. Київ, 2004. 398 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000583
6. **Вус Н. Й.** Модальність та її трактування у працях дослідників. *Слов'янський збірник*. Одеса, 2006. Вип. 12. С. 119–121.
7. **Нестеренко Т. А.** Загальнотеоретичні підходи до розгляду ірреальної модальності в слов'янських мовах. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2011. Вип. 6. С. 369–376. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2011_6_55.

Пошуки, відкриття, гіпотези

ЧОРНОМОРСЬКА ДОКТРИНА ЮРІЯ ЛИПИ ТА ЇЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

“Хто ж в першій мірі призначений самим Провидінням і історією до впровадження цієї волі в життя, хто може бути носієм Чорноморської доктрин над чорним морем і в цілому світі? Україна, воля її Народу і вага її краю”.

Юрій Липа

У статті здійснено аналіз геополітичної концепції Ю. Липи, яка відома під назвою “Чорноморська доктрина”. Зроблено спробу інтерпретувати погляди Ю. Липи на роль і місце України в світі, зокрема в контексті інших геополітичних концепцій. Визначаючи пріоритетне місце України в регіоні Чорного моря, її автор на протиположності концепції “Схід – Захід” запропонував пріоритетний розвиток уздовж осі “Північ – Південь”.

Ключові слова: Ю. Липа, “Чорноморська доктрина”, геополітика, вісь “Північ – Південь”.

The article analyzes the geopolitical concept of Yu. Lypa, which is known as the “Black Sea Doctrine”. An attempt is made to interpret Yu. Lypa’s views on the role and place of Ukraine in the world, in particular in the context of other geopolitical concepts. Defining Ukraine’s priority place in the Black Sea region, its author, in contrast to the East-West concept, proposed priority development along the North-South axis.

Thus, Yulia Lypa’s “Black Sea Doctrine” as a political concept envisaged the transformation of Ukraine into an independent subject of geopolitics, despite the influences and pressure from the West and the East. He suggested orienting the country’s interests from North to South and concentrating them around the Black Sea. According to him, all countries that have access to the Black Sea should unite on the basis of a confederation, and leadership in this political and economic union should belong to Ukraine.

Thus, the idea of the Ukrainian Black Sea vector puts Yu. Lypa on the same level with such prominent Ukrainian scientists as S. Rudnytsky, M. Hrushevsky, D. Dontsov and V. Lypynsky. The ideas of Yu. Lypa, set out in his books, need to be rethought in the conditions when Ukraine is again at a turning point in its history and before our eyes is the transformation of the borders and foundations of world geopolitics.

Keywords: Yu. Lypa, Black Sea Doctrine, geopolitics, North-South axis.

Вступ

Юрій Іванович Липа (1900–1944) – видатний український діяч, талановитий письменник, поет, лікар, публіцист та, що найважливіше, один із теоретиків української геополітики та ідеологів українського націоналізму. Його історико-філософські праці, такі як “Геополітичні орієнтири нової України”, “Українська доба” й “Українська раса”, є ґрунтовними розвідками, в яких проаналізовано тогочасні європейські політичні доктрини та вказано ідейні орієнтири для творців української геополітики.

Проте найповніше його політичні погляди розкриті у “Всеукраїнській трилогії”, в яку входять його фундаментальні праці – “Призначення Украї-

ни” (1938), “Чорноморська доктрина” (1940) та “Розподіл Росії” (1941). У них Ю. Липа запропонував оригінальні ідеї щодо сучасної української геополітики. У цій статті головну увагу буде приділено аналізу його праці “Чорноморська доктрина”. Ідеї, які були в ній закладено, на наш час незаслужено забуті й потребують актуалізації.

Перші оцінки праць Ю. Липи були здійснені його сучасниками, зокрема Є. Маланюком, який звернув увагу на його поетичну творчість [19]. Л. Биковський разом з Ю. Липою організував у 1940–1948 рр. у Варшаві та Західній Німеччині Український Чорноморський інститут. Тому його біографія Ю. Липи, окрім зауваг щодо авторського суб’єк-

тивізму є також цінним для нас історичним джерелом [5].

У праці видатного українського історика І. Крип'якевича “Відвічна вісь України” вперше було проаналізовано геополітичні ідеї Ю. Липи. І. Крип'якевич позитивно оцінив новий геополітичний вектор для розвитку української держави, який запропонував Ю. Липа. Однак він розкритикував Ю. Липу за занадто, як на його погляд, “вузькі та сирі доводи на тему природності чорноморської приналежності держави” [13].

Монографії і спогади діячів української діаспори мають особливе значення в дослідженні творчої спадщини Ю. Липи. Одним із центрів збереження його ідейного надбання є відділ Канадсько-Українського бібліотечного центру Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського. Тут, зокрема, представлені праці Л. Биковського, С. Доленги (псевдонім – А. Крижанівського), М. Мухина, І. Огієнка [3; 4; 10; 11; 25; 26].

Геополітичні концепції Ю. Липи викликали зацікавлення істориків діаспори. На таке ставлення вплинула також і заборона його праць у Радянському Союзі, які були визнані “націоналістичною літературою” й зберігалися у спецфондах бібліотек. У радянський період будь-яка згадка про Ю. Липу, а тим паче популяризація його ідей були заборонені. Натомість у діаспорі його праці були збережені й набули неабиякої популярності. Рукописи Ю. Липи були надруковані й багато разів перевидані. В одному із них було озвучено дійсні мотиви видавців: “Щоб було ясно для приятелів (і ворогів) – заявляємо, що перевидаємо цю та інші праці Ю. Липи й інших Авторів, лише тому, щоб зберегти їхню духовну спадщину для майбутніх поколінь” [16].

В умовах відродження незалежної України праці Ю. Липи набули неабиякого визнання й стали предметом вивчення багатьох сучасних дослідників. Концепції ідеолога українського націо-

налізму розглядали В. В. Баран [1], Ф. М. Медвідь [21], А. Бедрій [3], С. Василенко [6], М. Дністрянський [9], О. Кушнір [14]. Їх погляди на ідеї українського мислителя розійшлися серед наукової громадськості. Більша частина з них висловили скептицизм щодо його ідей й нарекли їх романтичними та ілюзорними. Проте знайшлися також ті, хто спробував осучаснити його ідеї [7; 21; 24]. Слід відзначити подальше зростання значного інтересу дослідників до ідейної спадщини Ю. Липи. Однак саме на сучасному етапі Чорноморська доктрина набуває неабиякої актуальності й вимагає переосмислення під кутом зору здобутків вітчизняної та зарубіжної науки.

Результати дослідження

Книга – “Чорноморська доктрина” розкриває геополітичні, етнографічні, мовознавчі та міфотворчі аспекти історичного розвитку України й світу. Ю. Липа розглядає ці проблеми з оперттям на процеси нагромадження досвіду й відображення його в працях відомих українських представників науки. У своїй праці Ю. Липа виступив прихильником нового міждержавного утворення – “Чорноморського простору”. Ключове місце в його доктрині займало Чорне море, яке, на думку автора, виступало “центром” для всіх держав, що були розміщені на його узбережжі [18, 92]. Він порівнює Чорноморський простір із фортецею, до якої є тільки три відвічні “брами”: Західна – “ложе Дунаю”, Східна – “давня Каспійська брама римлян” та Південна – “протока Босфор із Дарданелями” [там само].

У праці “Чорноморська доктрина”, написаній в 1940 році, Ю. Липа запропонував відмінний від усталеного погляд на геополітику України. Геополітичну вісь “Захід – Схід” він уважав “<...> нищенням власного характеру й духовності, що прийшла з півдня” [17, 9]. Ю. Липа змістив акценти на природну, як на нього, вісь “Північ – Південь”, в епіцентрі якої знаходилося Чорне море. Всі ці нові підходи він пояснював

геополітичним розташуванням українських земель. На переконання Ю. Липи, держави, що мали вихід до Чорного моря, мали об'єднатися в єдиний союз на базі політичних, економічних і культурних інтересів. Така формалізація доктрини виглядала найбільш поширеною, прийнятною, однак не вичерпувала і не вмщувала всього того новаторського бачення, що закладав у неї Ю. Липа.

Слід підкреслити, що Ю. Липа був не єдиний і не перший з громадських діячів, хто вбачав майбутнє України в об'єднанні держав, що мають доступ до Чорного моря. У концепції “Балто-Чорноморської вісі”, творцем якої вважають С. Рудницького, подібно як і в Ю. Липи, приділено значну увагу антропологічним, генетичним та етнічним особливостям народів, що стали учасниками політичного, соціально-економічного такого об'єднання держав. На думку С. Рудницького до нього мали увійти: Фінляндія, Латвія, Литва, Естонія, Білорусь та Україна [27, 94].

С. Рудницький вважається основоположником української політичної географії. В першій половині ХХ ст. його праці стали вершиною українського політико-географічного й геополітичного аналізу, а саме: “Україна: земля і народ” (1916), “Огляд національної території України” (Берлін, 1923), “Галичина та соборна Україна” (Відень, 1921) та ін. Прикметним є те, що С. Рудницький у своїй ідеї “Балто-Чорноморського союзу”, як і Ю. Липа у “Чорноморській доктрині”, оминали Польщу [27, 94]. Це пояснювалося польськими великодержавними зазіханнями, зокрема й на українські землі. З цим положенням не погоджувалися українські геополітики, які пропонували особливий для України шлях розвитку державності.

Ідея Чорноморського Союзу прозвучала також у працях М. Міхновського [23], Ю. Бачинського [2] і М. Грушевського [8]. Голова Центральної Ради, зокрема, у своїй праці “На порозі нової України” [8] приділив цій ідеї

особливу увагу. У розділі під назвою “Орієнтація чорноморська” він указав альтернативу “московській” геополітичній орієнтації України, а саме – новий шлях для України на захід та півдні, у федерації “народів Чорного моря”. На думку М. Грушевського, історичні умови життя орієнтували Україну на захід, а географічні – на південь, на Чорне море [8, 16]. Проте єдиний, хто систематизував і вивів як повноцінну геополітичну концепцію цю теоретичну доктрину, був Ю. Липа.

Варто також звернути увагу на польські геополітичні концепції, в яких передбачалося створення політичних союзів на просторі від Балтійського до Чорного морів. Слід наголосити на тому, що у всіх цих концепціях головне місце відводилося Україні, без якої вони втрачали свій геополітичний зміст. Серед них в першу чергу привертає увагу польська концепція прометеїзму, яка була спрямована на розпад Радянського Союзу й побудову на його “руїнах” федерації незалежних держав під егідою Польщі [17, 9]. Концепція “Міжмор'я” (Intermarium) також зародилася в середовищі прихильників східної політики Ю. Пілсудського, але польське віковичне прагнення розширити кордони своєї держави “від моря до моря” тут вже простягалася аж до Адріатики.

Польські геополітичні концепції міжвоєнного періоду знайшли продовження в ідеях Є. Гедройця та Ю. Мєрошевського. Вони відомі як “доктрина Гедройця-Мєрошевського”, яка остаточно сформувалася в 70-х рр. ХХ ст. й передбачала консолідацію Польщі, України, Литви та Білорусі в протидію російському імперіалізму та радянському тоталітаризму [22, 195]. Її головними пунктами стало: визнання Польщею національних рухів України, Литви та Білорусі, спільний політичний та економічний союз, відмова Польщі від імперських амбіцій і відмова від територіальних претензій, зокрема щодо литовського Вільна і українського Львова [28, 31].

Однак Ю. Липа як український учений і патріот не вважав за доцільне підпорядковувати українські державні інтереси польським політичним впливам. На його переконання, Чорноморський союз держав мав започаткувати нову геополітичну конструкцію, в якій, на відміну від польських концепцій прометеїзму чи “Міжмор’я”, утверджувалося домінування України, а не Польщі над іншими державами Центральної і Східної Європи [18, 89]. Ю. Липа у своїй “Чорноморській доктрині” переконливо аргументував, що геополітичне розташування, характер і вольові якості українського народу забезпечать роль України як організатора й арбітра в майбутній союзній державі. У Чорноморському союзі, на переконання Ю. Липи, Україна мала забезпечити насамперед торговельні і культурні зв’язки [там само, 147]. У цьому й полягала її місія, “бо навіть при виразній державі-лідері інші члени союзу не будуть піддаватися нищенню своїх національних ідеалів” [там само, 90].

Ю. Липа переконував у доцільності створення Чорноморсько-Балтійського союзу України, Білорусі, Польщі та Литви, в якій Україні відводилася головна роль. Цей союз мав відбутися на засадах конфедерації, у якій національне законодавство кожної держави зокрема мало пріоритет над верховними законами союзу. Розвиваючи теоретичні постулати своєї концепції, Ю. Липа запропонував головні завдання Чорноморсько-Балтійського союзу. Серед них: незалежність від поза-чорноморського капіталу і створення митного союзу причорноморських держав, який з’єднав би всі народи Причорномор’я в один великий економічний регіон.

Ю. Липа визначив головну роль Чорного моря для усіх країн на його берегах, зокрема України, Грузії, Росії, Румунії, Болгарії, Туреччини. У їх об’єднанні Україна, на думку Ю. Липи, виступає своєрідним “склепінням”, яке простягається із Заходу на Схід, від річ-

ки Прут і Закарпаття, що опираються на Дунай, до Закавказзя й Ірану й мають вихід до Каспійського моря. Саме “склепіння” спирається на Кримський півострів, а ключем до цієї геополітичної конструкції є Білорусь.

Невипадково особливе місце у цьому союзі відводилося Білорусі. Ю. Липа вважав, що без Білорусі як “ключа українського чорноморського склепіння” та Криму – “командного осередку склепіння” безпека України та існування Чорноморського союзу є неможливі. Стосовно Білорусі, то Ю. Липа звертався до давньоруського та козацького періодів, наголошуючи на тому, що Білорусь, як і Молдова, сягають своїм корінням давньоукраїнської культури. Його пророчі слова частково справдилися й у тому, що Білорусь може становити небезпеку для нашої держави й перетворитися у збраряддя в руках сусідів. Водночас він оптимістично стверджував, що залежно від ситуації Білорусь може бути незамінним союзником й “шоломом на голові України” [18, 90]. Тобто за умови побудови добросусідських відносин з Білоруссю, вона відіграє дуже важливу роль у забезпеченні зовнішньої безпеки України.

Крим Ю. Липа називав Тавридою. Цією назвою підкреслювався глибокий історичний зв’язок зі всім суходолом України та її історичні права на Крим. Як він зауважував, цей півострів унаслідок вигідного географічного розташування надає можливість контролювати все Чорне море. Серед переваг Криму Ю. Липа називає такі: близьке розташування відносно гирл найважливіших чорноморських річок, зручність стратегічного розташування флоту (чим користувалися ще римляни) та наявність найбільш родючих земель в Північному Причорномор’ї. Щодо Кримського півострову як найважливішої стратегічної бази на Чорному морі, то думки Ю. Липи співзвучні з аналогічними твердженнями С. Рудницького [18, 90].

Ю. Липа також окреслив майбутні кордони української держави із Заходу на Схід. Вони, на його думку, співпадали з вигідним географічним розташуванням українських етнічних земель у басейнах рік Дністра до Дону і становили органічний природний бар'єр. Поняття західної межі, на його думку, пов'язано з домінуванням у басейні Дністра, яке, в свою чергу, забезпечувало контроль над його притоками Серетом, Тисою і Прутом. Уявлення про східний кордон стало особливо поширеним у козацьку добу, коли берег річки Дон став межею етнічних українських земель. Контроль Дону, на його погляд, забезпечував політичній й економічній впливи на Волзі та в регіоні Каспійського моря, а також охорону торговельних шляхів з України на південь – до Ірану. Рубежі на річці Дон також забезпечували надійну оборону ресурсів Донецького регіону, Приазов'я та Тавриди разом із Кримом. Так Ю. Липа пов'язував західний і східний кордони українських земель із двома стратегічно важливими ріками, які в різні періоди історії були центрами зародження держав і цивілізацій [там само, 17–22].

Туреччині в геополітичній концепції Ю. Липи відводилася особлива роль. У Туреччині він вбачав надійного союзника для України, з яким вона вела дипломатичні відносини ще з 1917 року й особливо активно співпрацювала в період Української держави гетьмана П. Скоропадського [там само].

Ю. Липа акцентував увагу на понятті “Дунайська брама”, а держави на її території він схарактеризував збірним поняттям – Дунайська спільнота. Він звертав увагу на сильний зовнішній вплив, який перешкоджав консолідації цих держав, що негативно впливало на розвиток економіки в цьому регіоні. Створення спільної економічної зони на цій території сприяло б усвідомленню їх політичної єдності та належності до так званої Чорноморської спільноти [18, 62].

Головними проблемами Чорноморського простору Ю. Липа вважав його неорганізованість і трактування іншими політичними центрами (такими як Європа або Росія) територій навколо Чорного моря звичайним сировинним придатком та колоніальними землями. Джерелом цих проблем, на його думку, була надто велика роль іноземного “поза-чорноморського” капіталу та недорозвиненість національних економік, яка б базувалася “на власнім Чорноморським капіталі”. Вирішення економічних проблем в регіоні Чорного моря, на думку Ю. Липи, мало відбутися на базі “солідаристичного капіталізму”, тобто входженням національних держав і їх економік у міжнародні ринкові відносини [7, 118]. У цьому сенні найбільш успішним та послідовним він виділяв турецький націоналізм.

Саме націоналізм, за версією Ю. Липи, виокремив етнічні індивідуальності над Чорним морем й активізував наявні там держави, що відчували на собі зовнішній тиск та економічну експансію. Ю. Липа вважав, що Османська, Російська та Австро-Угорська імперії на століття зупинили та значною мірою негативно вплинули на розвиток чорноморських народів. Особливе місце серед них посідає Росія, яка, за словами Ю. Липи, так і не змогла створити довготривалого національного центру і не дала можливості забезпечення національної ідентичності Україні та кавказьким народам. Цей період він красномовно називає “пропащим часом” й висловлює впевненість, що він уже минув [18, 78].

Для геополітичних концепцій загалом й “Чорноморської доктрини” Ю. Липи, зокрема, характерними є звернення до минулих славетних часів. Історичною основою для союзу чорноморських держав він уважав період із VIII ст. до н. е. до XIII ст., який, на його погляд, був періодом розквіту чорноморської культури й політики. Його він пов'язує з постаттю Мітрідата VI Євпатора, який був правителем Понтійського

царства й об'єднав все узбережжя Чорного моря. Ю. Липа називає його “Царем Азії” і “символом Чорного моря” [18, 147–151]. У праці “Призначення України” (1938) Ю. Липа звернув увагу на спільні риси формування держав чорноморського простору, підкреслюючи роль у них торгівлі, релігії, а також ментальності місцевого населення [там само, 144].

У концепції Ю. Липи застосовано такі поняття як “воля народу” та “спільна воля чорноморського простору”. На відміну від Макса Вебера, який уважав “волю народу” звичайним ідеологічним концептом, Ю. Липа надає цьому терміну філософське значення. Він ототожнює його з силою народу як запорукою державотворення. Наступним об'єднувальним елементом виступає Чорне море як чинник розвитку народів на його узбережжі. Ю. Липа виділяє особливий характер справжніх морських народів, визначними рисами якого вважає витривалість і наявність державотворчого спрямування. Як стверджував Ю. Липа, саме такий характер здатний на творення як держави, так і міждержавних союзів [там само, 92].

Ю. Липа підкреслював велике значення географічних чинників для “етнічної єдності” держав над Чорним морем. Серед них: річки, що впадають у Чорне море (Дніпро, Дунай, Дон, Кубань та ін.), а також гори, які оточують держави чорноморського простору (Карпати, Кавказ, Балкани). Навколо рік ще в первісні часи виростили стародавні міста й поселення. Гори стали місцем зародження прадавніх народів і цивілізацій. Завдяки географічним показникам консервувався моральний та релігійний світогляд цього простору [18, 112].

Останнім елементом в концепції Ю. Липи є так звані “Об'єднувальні залишки”. Він укладає в цей термін наявність рештки звичаїв і цінностей пракультур, які утворилися й існували навколо Чорного моря. Ю. Липа виділяє дві найбільш відомі пракультури цього

регіону – це Трипільська та Хетська. На його думку, в подальшому вони забезпечили органічний зв'язок Кавказу й України, Карпат і Кавказу, Анатолії й Тракії, Тракії й Карпат і т.п. Вони взаємодоповнюють одне одного, а разом створюють відчуття єдності різних етносів і культур. Всі ці об'єднувальні чинники вказують на спорідненість народів та етносів, які формують чорноморський простір. Спільна доля народів і спільні типи людей та держав цього простору підтверджують, на його думку, природність існування Чорноморського союзу [18, 110].

В сучасних реаліях геополітична концепція Ю. Липи під назвою “Чорноморська доктрина” виглядає вже не такою ідеалістичною й ілюзорною, хоча б з огляду на пропозицію англійського прем'єр-міністра Б. Джонсона, яка прозвучала на початку квітня 2022 року, щодо створення Балто-Чорноморської вісі держав за участю Англії, Польщі, України, Латвії, Литви, Естонії, навіть Туреччини [15]. У цьому контексті праця Ю. Липи набуває особливої актуальності й допомагає краще оцінити геополітичне становище України в умовах зовнішньої агресії і глобальних світових трансформацій. Актуальними залишаються його слова: “На те треба бути підготованими, хоч би які неспівмірності й упадки тепер переслідували українців” [18, 91].

Висновки

Таким чином, “Чорноморська доктрина” Ю. Липи як політична концепція передбачала перетворення України в самостійного суб'єкта геополітики, незважаючи на впливи і тиск із Заходу та Сходу. Він запропонував зорієнтувати інтереси країни з Півночі на Південь і зосередити їх навколо Чорного моря. На його думку, всі країни, які мають вихід до Чорного моря, мають об'єднатися на засадах конфедерації, а лідерство в цьому політичному й економічному союзі має належати Україні.

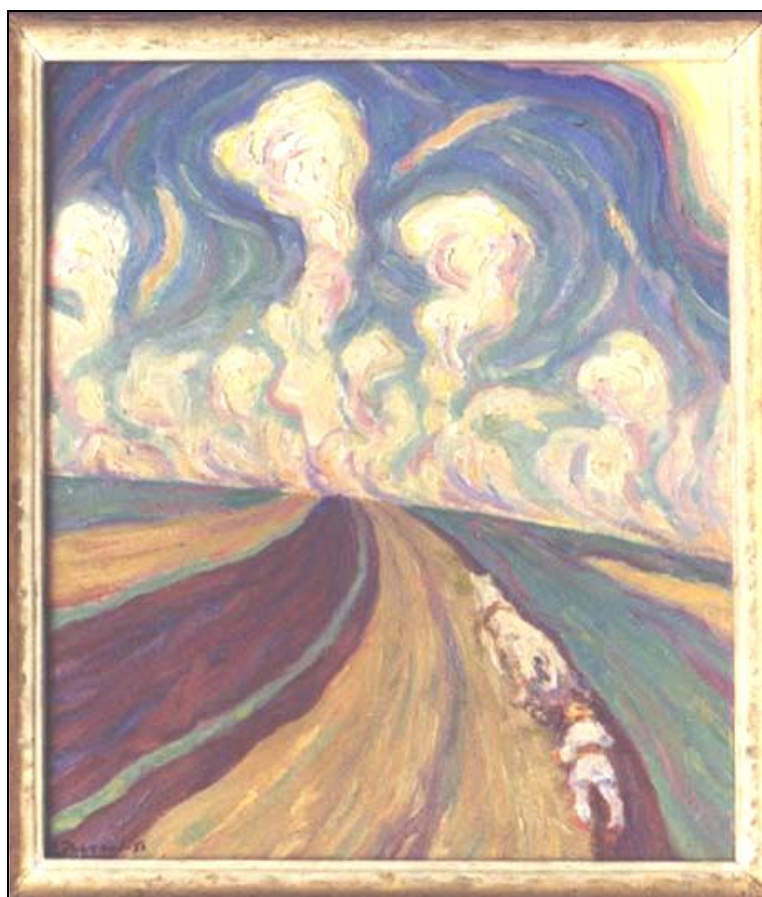
Отже, ідея українського чорноморського вектора ставить Ю. Липу на один рівень із такими видатними українськими вченими, як С. Рудницький, М. Грушевський, Д. Донцов і В. Липинський. Ідеї Ю. Липи, викладені в його працях, вимагають переосмислення в умовах, коли Україна знову опинилася на переломному етапі своєї історії й на наших очах відбувається трансформація кордонів і засад світової геополітики.

Література

1. **Баран В. Юрій** Липа: проект геополітичної модернізації України. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 6 (56). URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/baran_urii.pdf (дата звернення: 19.05.2022).
2. **Бачинський Ю.** Україна irredenta / передм. В. Дорошенка. 3-є вид. Берлін : Вид-во укр. молоді, 1924.
3. **Бедрій А. Юрій** Липа – ідеолог і політичний теоретик. *Визвольний шлях*. 1995. В. 4. С. 502–510.
4. **Биковський Л.** Апостол новітнього Українства (Юрій Липа). 2-є вид. Женева : Український Морський Інститут, 1946. Ч. 42.
5. **Биковський Л.** Юрій Іванович Липа (1900–1944) : біографія. *Український історик*. 1964. № 2/3. С. 35–40.
6. **Василенко С.** “Чорноморська доктрина” України та її сучасні виміри. *Людина і політика*. 2002. № 4. С. 11–17.
7. **Гринів О.** Передбачення глобального масштабу. *Липа Ю. Розподіл Росії*. Львів, 1995. С. 111–120.
8. **Грушевський М. С.** На порозі нової України: гадки і мрії. Київ : Друк. акц. т-ва “Петро Барський у Києві”, 1918.
9. **Дністрянський М.** Праці С. Рудницького і Ю. Липи в контексті європейської політико-географічної думки. *Історія української географії*. Тернопіль, 2000. Вип. 2. С. 73–77.
10. **Доленга С.** Рецензія на кн.: Бій за українську літературу. *Ми*. 1935. С. 172–175.
11. **Доленга С.** Рецензія на працю : Юрій Липа. Українська доба. *Ми*. 1936. С. 191–201.
12. **Комар В. Л.** Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011.
13. **Крип’якевич І.** “Відвічна вісь України”. *Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві*. Львів, 2001. С. 255–260.
14. **Кушнір О.** Ідеї визволення України в публіцистиці Юрія Липи. *Наукові записки інституту журналістики*. 2007. Т. 26. С. 113–117.
15. **Липа Ю.** Бій за українську літературу. Варшава, 1935.
16. **Липа Ю. І.** Ліки під ногами! : про лікування рослинами. 3-є незмінене вид. Нью-Йорк, 1962.
17. **Липа Ю.** Призначення України. Львів, 1938.
18. **Липа Ю.** Чорноморська доктрина Б. м. (Одеса), 1942.
19. **Маланюк Є. Юрій** Липа – поет. *Маланюк Є. Книга спостережень. Проза. Гомін України*. Торонто, 1962. Ч. 20. С. 225–238.
20. **Мандзюк О. Р.** Ідея Балто-Чорноморського союзу крізь призму зовнішньополітичних концепцій Польщі // *Молодий вчений*. 2016. № 12. С. 153–156.
21. **Медвідь Ф. М., Баран В. В.** Україна в геополітичній доктрині Юрія Липи // *Наукові праці МАУП*. 2013. Вип. 3. С. 46–52.
22. **Мерошевський Ю.** Російський “польський комплекс” і простір УЛБ // *Простір свободи. Україна на шпальтах паризької “Культури”*. Київ : Критика, 2005. С. 195–209
23. **Міхновський М. І.** Самостійна Україна: Промова. Львів, 1900. 23 с.
24. **Мороз В.** Горіти надзвичайним світлом. *Липа Ю. Призначення України*. Львів, 1992. С. 3–11.
25. **Мухин М.** Яснозбройний Юрій. *Київ*. 1953. № 1. С. 41–47.
26. **Огієнко І.** Світлій пам’яті Івана Липи (1919–1922 роки). *Визвольний шлях*. 1968. № 6. 608–710.
27. **Рудницький С. Л.** Чому ми хочемо самостійної України? Львів, 1994.
28. **Тодоров І.** Геополітичний проект Міжмор’я і російська агресія. *Геополітика України: історія і сучасність* : зб. наук. пр. / ред. кол.: І. В. Артьомов та ін. Ужгород, 2016. Вип. 2 (17). С. 27–40.
29. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/27/7348845> (дата звернення: 19.05.2022).

Трибуна МОЛОДИХ

СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІЯ ПОШИРЮВАЧІВ У ТВОРЕННІ КОНЦЕПТНИХ МЕТАФОР

Статтю присвячено одній із проблем сучасного українського мовознавства – поширенню реченнєвих одиниць з позиції функційно-семантичного синтаксису. Інтерпретовано теоретичний аспект категорійного статусу поширювачів, підтверджений прикладними репрезентаціями та аналізом досліджуваних одиниць у структурі речення. Представлено та проаналізовано роль поширювачів у системі творення концептних метафор, що характеризуються комбінованими семантико-синтаксичними та функційно-семантичними властивостями.

Ключові слова: синтаксис, функції, метафора, концептна метафора, елементарний поширювач, поширювальний комплекс, система поширювачів, мегапоширювач.

The article deals with one of the problems of modern Ukrainian linguistics – the distribution of the sentence units from the position of functional-semantic syntax. Theoretical aspect of categorical status of extenders has been interpreted, confirmed by applied representations and analysis of the studied units in the structure of the sentence. The role of distributors in the system of creating conceptual metaphors, characterized by combined semantic-syntactic and functional-semantic properties, is presented and analyzed.

Functional-semantic extension of the sentence consists of a four-component hierarchy of extender models: elementary extender; extender complex; extender system; mega- extender, and that indicates the semantic potential of the studied syntactic units both from the standpoint of potentially main / main predication, and in terms of functioning in a framework of simple and complex sentences. The study of the problem is complemented by transformational intentions of the extending components, and it allows reaching to the deep meaning of the sentence through functional-semantic features.

Keywords: syntax, functions, metaphor, conceptual metaphor, elementary extender, extender system, extender complex, megaextender.

Вступ

У традиційному вимірі синтаксема є основною одиницею семантико-синтаксичного рівня речення, яку інтерпретуємо як мінімальний, далі не членований семантико-синтаксичний компонент, що виступає водночас як носій елементарного смислу і як конструктивний елемент складніших синтаксичних побудов із характерним набором синтаксичних функцій [3, 259–260]. У структурі речення присутні два взаємопов'язані типи мінімальних функційних синтаксичних одиниць – компоненти, визначені на основі певного типу синтаксичного зв'язку, і компоненти-синтаксеми, які характеризуються певними семантичними ознаками [1, 19]. Таким чином поширювачі кваліфікуємо як повноцінні синтаксичні одиниці, що позиціонують у реченнєвій структурі (ініціальна, медіальна, фінальна позиції), інтерпретуючи сукупність та структуровану єдність семантичного значення

та функційної позиції, що формуються в процесі синтезу одного, двох чи більше компонентів, комплексів, систем, мега-асистем, яким притаманні комбіновані та полівекторні функційно-семантичні властивості [2, 134].

Результати дослідження

Розгляд сучасних синтаксичних зв'язків у межах речення неоднозначно вписується у звичні системи аналізу та розуміння, що вказує на суперечливу чи навіть розбіжну граматичну природу окремих компонентів реченнєвих одиниць, що констатує необхідність їх виділення в окремий клас одиниць. А звідси спостерігаємо перевантаження синтаксичних відношень, на граматичні значення напластовуються різновекторні функційно-семантичні конотації предикатної дефініції, що демонструє системні ознаки. Так, у системі семантичних компонентів, що організують речення чи більш складні синтаксичні компози-

ції, власне предикати зумовлені внутрішньою здатністю реалізувати складники реченнєвих конструкції різноаспектної побудови в їхніх глибинних та поверхневих відношеннях, зумовлюючи функційно-прагматичне призначення мови [9, 7]; наприклад:

(1) *Першу свою подорож Карл Йозеф здійснив на самому початку дев'яностих* (Ю. Андрухович) – моделі поширювачів $P_{02} (Num_4 + Pron_4 + S_4)$ obj, $P_{02} (Praep + Pron_6 + S_6 + S_6)$ temp;

(2) *Усе почалося з виставки літографій у музеї старожитностей* (Ю. Андрухович) – моделі поширювачів $P_{02} (Praep + S_2 + S_2)$ obj, $P_{02} (Praep + S_6 + S_6)$ loc;

(3) *Одного разу вона вийшла заміж за певного етнографа родом з Коломиїчини* (Ю. Андрухович) – моделі поширювачів $P_{02} (Num_2 + S_2)$ temp, $P_{02} (Praep + S_2 + S_2)$ obj, $P_{02} (S_5 + Praep + S_2)$ atr, $P_{03} (P_{02} + P_{02})$ obj-atr.

Поширювачі структурної моделі речення позиціонують, з одного боку, як ускладнювачі предикатно-суб'єктної основи синтаксичної конструкції, а з другого – як фундаментально нові, моночи частіше полівалентні компоненти, яким притаманна багатовекторність як щодо функції, так і щодо семантики. Водночас виокремлення поширювачів у синтаксичній площині, на нашу думку, невід'ємно пов'язано із поширювальним мовомисленням індивіда, яке забезпечує визначально чітке концептне тло для наукових опрацювань, виступаючи необхідним інструментом для розуміння дійсності загалом та поширювальної основи реченнєвої конструкції зокрема. Саме поширене бачення мовної картини світу дає змогу інтерпретувати розгалужену систему семантичних значень та смислів в основі різноструктурних синтаксичних одиниць.

У системі домінувальних підходів до вивчення мовних явищ перспективною вбачаємо розв'язання проблеми комплексного аналізу та інтерпретації механізмів семантики і функціонування

синтаксичної системи загалом та кожної її одиниці зокрема. Типологізація українського синтаксису, переосмислення ідей за принципами “від семантики до функції”, “від функції до семантики”, комплексне розуміння семантичного та функційного потенціалу, функційно-семантичний аналіз синтаксичних одиниць, необхідність аналізу природи мовної одиниці та її ідентифікованого репрезентанта окреслює вивчення глибинного смислу синтаксичних конструкцій.

У лінгвістичній концепції В. Кононенка вирізняємо думку, що “розгляд реальних синтаксичних зв'язків у межах речення часом не вкладається у звичні схеми аналізу, виявляє суперечливу граматичну природу того чи того компонента, можливість одночасного віднесення його до різних класів одиниць” [6, 133], що вимагає пошуку нових, комбінованих методів дослідження в рамках синтаксичного аналізу як із позиції власне семантики, глибинного підходу, так із позиції функційно-семантичного бачення та розгляду синтаксичних компонентів структурної моделі речення.

Для сучасних лінгвістичних досліджень притаманним є посилення аналітичного розгляду питань синтаксичної семантики, оскільки через семантичний підхід дослідники визначають ядерну специфіку реченнєвих одиниць, порівнюють їх на міжкатегорійному зрізі, інтерпретуючи функційний потенціал синтаксису української мови. Семантичний підхід досить виразно показує, що основною сферою синтаксичних одиниць є сфера значення, що заради висловлення думки вступає в дію весь складний механізм мови [1, 3]. В цьому вимірі можна здійснювати аналіз семантичної структури багатьох типових предикатних компонентів з урахуванням засобів їхньої репрезентації, враховуючи, що явище предикації може розглядатися розширено, як вияв взаємодії не одного, а кількох семантичних компонентів, що так чи так здійснюють характеристику предикатного центру [9, 8].

Лінгвістичний опис має реалізуватись із метою розуміння, усвідомлення змісту речень, а не шляхом інтерпретації енциклопедичних знань про світ; оскільки розуміння – це психологічний акт, складний для вивчення в масштабі соціуму (колективна свідомість), в той час як енциклопедичний опис (опис реальності) не репрезентований з точки зору семантики, бо виникає ситуація, яка блокує можливість управління семантикою [10, 9]. З іншого боку, функційний ярус синтаксичної семантики ґрунтується на фундаментальних морфологічних категоріях, що реалізуються в граматичних способах форм змінюваних слів та інших засобів, виявляючи специфіку граматичної будови мови [8, 20]. Очевидно, що аналіз семантичної організації речення передбачає розгляд функцій окремих синтаксем, мережі системних відношень між ними, синтаксичних властивостей граматичних класів слів [7, 249]. Доцільність пропонованого студіювання вмотивована також необхідністю аналізу та переосмисленням утрадиційних наукових парадигм щодо вивчення поширювачів та інтерпретації новітніх класифікаційних систем поширювального спрямування, які сформовані на підґрунті або однієї ознаки (формальна, семантична, функційна, прагматична та ін.), або полівекторних ознак з урахуванням комплексного відтворення (формально-семантичні, логіко-семантичний, функційно-семантичні та ін.).

Перспективи дослідження полягають у тому, що процеси метафоризації, у межах дії яких відбувається художнє текстотворення, передбачають включення національно-культурного мовного компонента, як етнічно усвідомленого стереотипу, елемента образного сприймання світу в категоріях матеріної мови [6, 10–11; 5, 118]. Подібно до цих процесів функційно-семантична зарядженість поширювачів, які генерують фундамент для творення концептних (когнітивних) метафор, що є найбільш поширеними серед типологічно різнорід-

них виявів тропеїчності схарактеризована концепціями спрямувань: від трактування метафоризації як семантичного зсуву прямого значення слова в бік переносного до трактування метафори як складного багаторівневого явища у когнітивному, комунікативному, психологічному та інших аспектах.

Так, Дж. Лакофф і М. Джонсон виділяють систему метафор, які базуються на прийнятих в англomовному середовищі засадах щодо позначення об'єктів, ідентифікуючи їх як концептні. Метафора – це поетичний і риторичний виразний засіб, що належить швидше до “незвичайної” мови, ніж до сфери повсякденного буденного спілкування. Навіть більше, метафора зазвичай, розглядається виключно як явище природної мови, тобто таке, що відноситься до сфери мислення або діяльності людини [11, 31]. Терміносистема концептних метафор у їх трактуванні дозволяє розмежувати мовні засоби вираження і когнітивні процеси, що лежать в її основі, тобто йдеться про розуміння одного явища (або сфери діяльності) у термінах іншого. Концептні метафори визначають способи номінації однорідних понять через серію метафор, які базуються на загальних та подібних асоціаціях, охоплюючи таким чином цілі ідеографічні поля. Дослідники пропонують таку типологію концептних метафор, яка розділяє існуючі метафори на три основних типи:

- структурні метафори – одне поняття структурно впорядковується у термінах іншого;
- орієнтаційні метафори – створюють концепти через просторові поняття та відношення;
- онтологічні метафори – розкривають події, дії, емоції, ідеї тощо, як якусь істоту чи субстанцію.

Зупинімось детальніше на тексті *Князь люботинський куняв у кріслі, заколисаний мушиним дзижчанням, у сні занурений, наче у мутну, теплу воду, і снилися йому війни, переможні по-*

ходи, руїни здобутих фортець, довгі вервечки полонених (Ю. Винничук), в якому концептна метафора зі позначенням війни сконструйована магапоширювачем і *снилися йому війни* та підсилена препозиційним поширювачем *наче у мутну, теплу воду* (значення 'небезпека') і постпозиційними поширювачами *переможні походи* (значення 'перемога'), *руїни здобутих фортець* (значення 'руйнування'), *довгі вервечки полонених* (значення 'страждання'). Таким чином, досліджувані компоненти можемо інтерпретувати як стійкі відповідності між сферами джерела і цілі, зафіксовані у мовній і культурній традиціях соціуму.

Розглянемо речення *Уже через місяць Олімпійський вогонь прибуде в столицю України* (з газети) із ключовим поширювачем *Олімпійський вогонь* (концепт 'перемога'), що в сучасних реаліях символізує метафоричне темпорально-локативне обрамування *Уже через місяць* (темпоральна семантика) та *в столицю України* (локативна семантика) переконаності (імплицитний концепт 'віра') українського народу у найшвидшу перемогу над загарбниками. Можемо відслідкувати такі когнітивні та комунікативні функції поширювачів у ролі концептуальних метафор, як-от:

- сприяє становленню формуванню та поясненню концепту в людській свідомості;
- забезпечує актуалізацію вже наявного концепту і лематизацію його певних сторін у мовленнєво-мислиннєвому процесі.

У репрезентованих текстах сучасного художнього дискурсу спостерігаємо мультивекторність компонентів речення, що свідчить про тісний взаємовплив предикатно-суб'єктних комплексів та поширювачів, що композиційно вже традиційно перебувають у більшості як із позиції кількісного складу, так і з позиції семантичного та функційного заряду речення. Трансформація поширювальної нівеляції свідчить про

неможливість функціонування реченнєвої одиниці без поширювальних компонентів.

На думку В. Кононенка, дослідження авторського стилю художнього мовлення ускладнено внаслідок дії багатьох мовностилістичних чинників: не визначений обшир зображально-виражальних маркерів, не окреслений набір стильових ознак творчості наратора, не встановлено принципи комплексного підходу до систематизації показників авторського слововжитку [5, 13]. Наприклад, у віршових рядках прослідковуємо дію концептів 'відродження' та 'зло' *Весна виникала, де тільки могла: / трава на фронтах, дощі і сухоти, / і тепла бруківка. Весна була зла* (Ю. Андрухович) виділяємо магапоширювачі *Весна виникала, де тільки могла* (концепт 'відродження'); *Весна була зла* (концепт 'зло'). Відзначаємо полярне розташування досліджуваних компонентів (ініціальна та фінальна позиція), що максимально підсилює функційно-семантичну роль поширювачів в умовах побудови глибинного смислу речення.

Вивчення у цих вимірах сучасної української мови додає нової якості осмисленню її місця в світовій системі мов, відкриває можливості виокремити в її устрої питоме, відмінне, специфічне, що не виключає паралельної фіксації спільних рис із тією чи тією мовою, а відтак і з багатьма мовами як універсального утворення [4, 14]. Розбудова України в "нелегкі часи самоідентифікації", як і інших держав, не можлива без високого рівня мовного будівництва. Його стратегія пов'язана з осмисленням і узагальненням тих мовних процесів, які відбуваються у супроводі різноманітних складнощів і суперечностей, враховуючи узагальнення інноваційних тенденцій у лексико-синтаксичній системі, що уможливило вихід на новий рівень теоретичного і прикладного вивчення мовних утворень тощо.

Висновки

У корпусі сучасної української мови виділяється поширена система семантичних одиниць, яким притаманні комбіновані семантико-синтаксичні та функційно-семантичні властивості, які інтерпретують у ролі концептуальних метафор, вивчення та аналіз яких займає одне з провідних положень у сучасній лінгвістиці. Теорія концептуальної метафори визнається світовою наукою і застосовується у практичних дослідженнях, вона активно розвивається, удосконалюється та знаходить реалізацію у нових наукових інтерпретаціях. За цих умов позиціонування модифікованих та комбінованих поширювачів характеризується системністю, складністю та функційно-семантичною розгалуженістю, що визначає невід'ємність досліджуваних компонентів із структурної моделі речення.

Література

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія. Київ, 1992.
2. Воробець О. Д. Категорійний статус поширювачів структурної моделі речення.
3. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст. Вибрані праці. Чернівці, 2009.
4. Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов: монографія; за ред. В. І. Кононенка. Київ ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2015.
5. Кононенко В. І. Прагматика художнього тексту: пошуки новостилу : монографія. Київ ; Івано-Франківськ, 2021.
6. Кононенко В. І. Текст і слово : монографія. Київ ; Івано-Франківськ, 2017.
7. Кононенко І. Прикметникові предикати в українській і польській мовах. *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Ч. I. Warszawa ; Івано-Франківськ, 2014. С. 249–266.
8. Плющ М. Я. Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні : Вибрані праці. Київ, 2011.
9. Предикат у структурі речення : монографія / за ред. В. І. Кононенка. Київ ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2010.
10. Grzegorzczkova R. Teoretyczne i metodologiczne problemy semantyki w perspektywie tzw. kognitywnej teorii języka. *Studia semantyczne*. Warszawa, 1993. S. 22–31.
11. Lakoff George, Johnson Mark. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press. 2008.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ РАДОСТІ НА ПОЗНАЧЕННЯ АФЕКТУ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА АНГЛІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ДІЄСЛІВНО- СУБСТАНТИВНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Стаття присвячена аналізу семантичних аспектів вербалізації емоції радості у дієслівно-субстантивних словосполученнях на прикладі лінгвокультурних концептів “радість” та “joy” в українській та англійській мовах. Розглянуто спільні та відмінні риси у акцентуації універсальної емоції через типізовану граматичну конструкцію. Афект потрактовано як найвищий за показниками інтенсивності та охопленням суб'єкта емоційного стану. Залежно від екстралінгвістичної ситуації визначаються семантичні варіації у вербалізації емоції радості в носіїв української та англійської концептуальної картини світу.

Ключові слова: художній дискурс, дієслівно-субстантивні словосполучення, концепт, емоція, афект, мовна картина світу.

The article is devoted to the analysis of semantic aspects of the emotion of joy verbalization in verb-noun phrases on the example of linguistic and cultural concepts of “радiсть” and “joy” in Ukrainian and English. It has considered common and distinctive features in the accentuation of universal emotion through a typed grammatical construction. Affect is interpreted to be the highest in terms of intensity and coverage of the subject's emotional state. Depending on the extralinguistic situation, it determines semantic variations in the verbalization of the emotion of joy in the bearers of the Ukrainian and English-language conceptual picture of the world.

Keywords: artistic discourse, verb-noun phrases, concept, emotion, affect, linguistic picture of the world.

Вступ

Дієслівно-субстантивні сполучення, виконуючи в синтагмі роль предикату, передають основне інформаційне значення щодо вираження тієї чи тієї екстралінгвістичної ситуації. Їх вагомість зумовлюється тим, що вони входять у корпус сталих виразів як української, так і англійської мов, що надає їм статус ідіоматичних або напівідіоматичних [6, 128]. Вони виступають центральним засобом вираження концептних аспектів мовної картини світу носія мови, актуалізуючи основні семантичні категорії, крізь призму яких останній розглядає оточуючий світ та власні вияви емоцій у ньому. Дієслівно-субстантивні сполучення, таким чином, становлять ядро вербалізації базових емоційних станів людини, особливості яких пов'язані з загальним етнокультурним світоглядом, збереженим у сталих висловах, ідіоматичних і напівідіоматичних конструкціях кожної мовної системи.

Об'єкт дослідження – вербалізація емоції “радість” в українському та англійському художньому дискурсі.

Предмет дослідження – семантичні аспекти вербалізації емоції радості у дієслівно-субстантивних словосполученнях.

Актуальність дослідження зумовлюється орієнтацією на синтез сучасних граматичних, лінгвокультурних і лінгвопрагматичних напрямів у річищі поліаспектного розкриття концептності емотивних станів людини у компаративному аналізі.

Результати дослідження

Емоція радості, згідно досліджень П. Екмана, є одною з базових, що відображається в її універсальній природі в мовній площині [2, 46]. Однак складність дослідження її вербалізації, в порівнянні з аналізом мовного вираження інших емоцій (гнів, страх тощо) полягає у прагматичній багатоаспектності сприйняття цієї емоції в конкретній лінгво-

культуральній парадигмі та, як наслідок, варіативності її семантичних аспектів її вираження.

Ця багатоаспектність залежить від наступних чинників:

1. Відмінностей обсягу та структури концепту “радість” у національних мовних картинах світу [3, 6–7]. Попри те, що радість / (щастя) – це базова емоція, вона пов’язана з аксіологічними параметрами культури. Залежно від “об’єкта радості” в екстралінгвістичній “ситуації радості”, розрізняється ступінь її вияву, сприйняття суб’єктом вираження емоційного стану, інтенсивність та мета емоції, які можуть супроводжувати базову емоцію “радості” (наприклад, в разі наявності негативної конотації в дієслові, що входить у структуру дослівно-субстантивного сполучення на позначення позитивної емоції).

2. Мовленнєвої ситуації, за якою рецепція радості може відбуватися у різних рефлексивних вимірах: фізичному, духовному, емоційному, інтелектуальному, на цих засадах може вибудовуватись подальша класифікація вияву цієї емоції.

3. Конкретних семантичних та прагмалінгвістичних параметрів вияву емоції в структурі комунікативної ситуації: наявність мети оцінювання з боку суб’єкта емоційного стану, напрямок експресії (інтроспективна, експліцитна), об’єкт вираження емоції; інтенсивності та темпоральності вияву емоції. В цьому аспекті афект розглядається як найвищий вияв емоційного стану людини, що повністю охоплює її свідомість та керує подальшими діями, спровокованими емоцією радості.

Концепт “радість” є сталим лінгвокультурним феноменом, що входить у національну мовну картину світу носія тієї чи тієї мови, а оскільки радість, як було зазначено, є базовою емоцією, то і самий концепт виявляє ознаки універсального: реалізується у носіїв різноструктурних мов і має спільні характеристики незалежно від культурно-праг-

матичної ситуації мовлення. В картині світу україномовного та англomовного суб’єкта виявлення емоції концепт *радість / joy* є одним із найбільш значущих та, спираючись на сучасні дослідження, має виявлення на всіх системно-структурних рівнях мови [7].

В українській мові. Спираючись на дослідження М. М. Ольхович-Новосадюк, концепт *радість* розглядається як багаторівнева структура, що пов’язано з лінгвокультурними осмисленнями вияву та сутності цього стану у носіїв мови [5, 70], й реалізується на всіх рівнях мовної системи. Домінантною лексемою задля вираження емоції є *радість*, периферійними для її вираження є *піднесення, натхнення, щастя, захват* та інші, що підтверджується сталим, частково еквівалентним використанням та висловленнями, де периферійні лексеми використовуються задля підсилення характеристики ситуації як радісної: <...> *блисло враз дикою, скаженою радістю, вибухом захвату, як перед величчю стихії* <...> (О. Забужко); *Про бульбашки ейфорії, про безпричинну радість, про всеохопне щастя* (С. Андрухович).

Типовими дієслівними елементами в дієслівно-субстантивних сполученнях на позначення емоції радості в українській мові виступають наступні: *відчувати* (базова лексема для вербалізації більшості емоцій, тим не менш в українській мові посідає периферійне місце; більш значущим темпоральний стан передано як *переживати, розділяти, передавати, почалась, кінчилась, продовжувалась, будити, труїти, приховувати, робити*.

На ґрунті фіксацій сучасного українського художнього дискурсу маємо категоризувати емоцію радості згідно з конкретними її параметрами на ґрунті дієслівно-субстантивних сполучень:

1. *Відчувати радість* – характеризуються миттєвістю та одномоментністю почуття, яке рефлектується переважно інтроспективно як реакція на певну

подію чи явище: *Я не вигукну при цьому фарисейського афоризму про часи і звичаї, як це зробив би якийсь гевот, навпаки, відчув радість і вдячність – це свідчило на Мурчину користь* (В. Шевчук).

2. *Переживати радість* – характеризує цю емоцію як реактивний стан на подію, що охоплює великий проміжок часу, нерідко – на протигагу іншому стану, негативному чи нейтральному. *Кожного разу, коли Щербо видивався з цього мороку невизначеності, – по-особливому переживав радість повернення* (В. Строкань).

3. *Розділяти / поділяти / передати / дарувати радість* – характеризує цю емоцію як комунікативно-соціальний феномен, який за допомогою певних маніпулятивних дій щодо іншої особи може передати носій радості. В українській мові емоція радості сприймається як імперсональне явище, стан, який *приходить* до людини, *охоплює* її, і вона може його передати і поширити: *Його мали використати для смачного шербету, яким валіде наказала пригощати ввечері усіх охочих містян, аби вони разом із султанською родиною розділили радість розговіння* (О. Шутко). Подібні конотації передають дієслівно-субстантивні сполучення на позначення радості, якщо джерелом цього стану є інша людина-носій, а не певне явище чи феномен: *Рильський присів навпочіпки і, заливаючись гавкотом, на чотирьох увірвався до кімнати, викликавши бурхливу радість у маленького сина* (С. Андрухович).

4. *Мати радість* – об'єктивовані параметри радості у дієслівно-субстантивних сполученнях, по-перше, мають стилістичне маркування як застарілі й переважно зустрічаються у класичній літературі; по-друге, нехарактерні для загалу українського мовлення.

5. *Передати / передавати радість* – дієслівно-субстантивне сполучення характеризується ознаками ідіоматичності та використовується переважно в публіцистичних текстах певної тематики на

позначення експресії від сприйняття мистецтва чи опосередкованої рецепції певних явищ (*веселим ритмом трьох голубів, посеред яких квіти, – художник передав радість опроміненого любов'ю життя*).

6. *Закінчилась/погасла/потьмяніла радість* – одна з темпоральних характеристик емоції радості, властивої носіям української мови, оскільки її базовим концептом виступає “стан переживання щастя, піднесення, захвату”. В багатьох фіксаціях зустрічаємо ці дослівно-субстантивні сполучення, що супроводжуються позначенням теперішнього негативного, сумного стану суб'єкта проживання емоції, це дає можливість розглядати категорію “кінцевості” в вербалізації радості як приклад непрямой мови, оскільки вона використовується не для експлікації означеної емоції, а для вираження та поглиблення вербалізації суму, журби тощо: *Запевняли ж давні, що людина, якщо в її очах погасла радість, уже мертвець, хоч і живе це, бачить сонце* (А. Содомора); *Через півгодини – дзвінок і голос, в якому вже погасла радість* (А. Машенко). Зауважимо, що подібні вислови мають ознаки ідіоматичності та стало використовується для позначення зовнішніх фізичних виявів імпліцитного стану.

7. *Наповнювати, охоплювати, звалювати радістю* – характеризує концепт “радість” в українській мовній картині світу як елемент, тотожний виявам фізичних явищ (води, повітря тощо), але носій емоції водночас характеризується як пасивний: *Третю секунду Василю звалила радість <...>* (М. Матіос); *<...> згадки про кожну нашу розмову наповнюють мене теплотою та світлою радістю <...>* (С. Андрухович).

8. *Прискає, блисла, буюла радість* – важливою особливістю емоції радості в українській мові є її чуттєво-тілесний характер, у зв'язку з чим типові дієслівно-субстантивні сполучення використовуються на позначення її невербального вияву у носія. Емоція радості отримує

часткову персоніфікацію, оскільки на підставі метафоричного осмислення не її носій, а сама радість провокує і виявляє ту чи іншу міміку, жести та вербальні та невербальні дії: *На обличчі, немов розарій у квіту, буяла дика, невідробна радість* (Л. Дереш); <...> *Чвіркала з нього й порскала ця радість, а він весь іскрився* <...> (С. Андрухович).

9. *Приховати / не приховати, виявляти радість* – як наслідок широкого спектру фізичного вияву емоції, важливою характеристикою також є сполучення *приховувати/не приховувати радість* не стільки як реалізація емоції, скільки як фіксація її фізіологічних виявів.

10. *Разить, розносить радість, прискає радість* – найвищий афективний стан виявлення емоції радості, який зумовлює виключно нестерпний стан для носія цієї емоції: *Разить її велика радість, переполовинена тугою і близькою бідю. Несказана радість розносить Дячукові груди* (М. Матіос).

Таким чином, основними семантичними особливостями вербалізації емоції радість в українській мові є сприйняття радості як певного імперсонального стану з частковими персоніфікованими особливостями, який може приходити до людини у зв'язку з конкретними екстралінгвістичними ситуаціями. Цей стан можна передати іншому, але як реакцію носія, а не як джерела. Має місце широкий спектр невербальних фізично-чуттєвих виявів, який характеризується синкретичністю щодо стану суму; відтворює також конкретні темпоральні властивості (початок, тривання, закінчення).

В англійській мові. Емоція “радість” характеризується як позитивна і може поліаспектно стосуватись як емоційного стану носія цієї емоції, так і позначати джерело такого стану або окреме явище, яке характеризується крізь призму внутрішнього задоволення, щастя, піднесення. В англійській мові цей концепт вербалізується за допомогою ядерної лексеми “joy”, а також пов’я-

заних з нею лексем *happiness, pleasure, gladness* тощо, які переважно позначають окремі вияви “радості” в різних лінгвопрагматичних аспектах. Визначення значення емоції “joy” було зроблено на основі вивчення п’яти найбільш авторитетних словників англійської мови, що визначило п’ять основних семантичних елементів у її структурі:

- відчуття великого щастя;
- джерело виникнення, спричинення, провокування радості чи щастя, яке призвело до охоплення цим почуттям об’єкта впливу;
- випадок, що призвів до непевного задоволення (з негативним маркером);
- виявлення радості на зовнішньому рівні;
- стан щастя, талану, піднесення [1, 5].

Таким чином, визначення емоції радості з ядерною лексемою *joy* тісно пов’язано в англійській мові з кваліфікацією категорії щастя, але не дорівнює їй. За визначенням дослідників, категорія радості має семантику універсального, всеохоплювального стану, схожого на афективний, що впливає на подальші його параметри, в той час як щастя з центральною лексемою *happiness* трактується як випадковий, одночасний успіх, досягнення кульмінаційної точки серед інших емоційних станів тощо [3, 45].

Основною характеристикою емоції радості / *joy* в англійській мові її параметр всеохопності, атмосферності, в таких випадках вона конгруентна вербалізації радості і в українській мові: *Such a happening would bring joy to my heart* (D. Rexford); *The lotus rises to the sun – but is it to give joy to the sun that she rises?* (A. Merritt). Проте важлива відмінність між явищами двох мов полягає у тому, що емоція радості сприймається як окреме джерело, і тому *приносити / давати / дарувати радість* можна лише за допомогою певних дій, які виражають її опосередковано.

Така особливість пов'язана з концептними характеристиками радості в англомовній картині світу. Виходячи з більшості семантичних аспектів, позначених як у словниках, так і в дослідженнях сучасних лангвопрагматиків, радість постає в англійській картині світу як певний об'єкт, що провокує валентність лексеми *joy* у наступних дієслівно-субстантивних сполученнях [1, 13]:

1. *Find, discover, search* – вербалізує емоцію радості не стільки як тимчасовий стан, а як щасливе буття, яке може бути тривалим, довгостроковим та певною мірою супроводжувати за допомогою тих чи тих засобів усю людську екзистенцію. З нашої точки зору, це вираження також пов'язано з релігійними конотаціями в структурі концепту радості в англійській мові: *Your Heavenly Father's intention is that you discover joy as a daily experience* (J. Sutton). У цьому випадку стан радості розуміється як мета й форма правильного та щасливого існування, що часто пов'язане з відповідями на екзистенційні питання буття.

2. *Have, grasp, passes* – особливістю цих дієслівно-субстантивних сполучень, на відміну від аналогічних українських, є семантичний компонент 'володіння радістю, як певним об'єктом чи предметом, а не як станом'. Людина може *вхопити* радість, *утримувати* її, *передати* за допомогою певних дій чи предметів, *наповнювати* нею іншу людину, але як таким почуттям, що має швидше ознаки предметності, аніж стану: *Their pleasure was so great that a man who wanted to grasp joy after sorrow would gladly endure it again* (A. Lefevre); *But, if a woman did choose wisely, she could reach out and grasp joy, happiness, contentment...* (D. R. Grady).

3. *Lose, steal* – такі дослівно-субстантивні сполучення продовжують семантичний аспект 'володіння радістю' в англомовній картині світу, оскільки радість можна утримувати як об'єкт, її також можна втратити або вкрасти. Ці сполучення є частковими еквівалентами

для аналогічних в українській мові, оскільки здійснюється не прямою вербалізацією радості, а визначенням теперішньої екзистенційної скорботи. Проте в англомовних сполученнях увиразнюється семантичний аспект 'втрати', який в українських висловах практично не вербалізується за допомогою дієслів: *She'd allowed her circumstances to steal joy from her life* (K. Kirst).

4. *Flooded with* – конгруентний дієслівно-субстантивне сполучення, яке позначає можливість 'сповнюватись радістю' як водою, повітрям чи їжею: *After my escape, my heart flooded with joy and happiness. The sheer joy of being free flooded my empty soul causing it to live again* (D. M. Schronce). В англійському мовному концепті радості такий вислів створює можливість пов'язати саму емоцію з вираженням тривалих станів, таких як свобода, перемога, боротьба. Якщо в українських фіксаціях цей зв'язок здійснюється за допомогою прислівників та інших додаткових характеристик радості (*дика, нестямна*), то в англійській мові ці семантичні аспекти виявляють себе саме на матеріалі дієслівно-субстантивних сполучень.

5. *Comforted by* – ще один сталий вислів, який демонструє показовий зв'язок центральної лексеми для вираження емоції радості в англійській мові з християнсько-релігійною парадигмою мовлення. Використання цієї лексеми в багатьох дослівно-субстантивних сполученнях указує на стан афективний, найвищого екзистенційного вияву, який здобувається за допомогою значних життєвірних дій і пов'язаний не стільки з фізіологічними та чуттєвими виявами людини, скільки з духовним складником особистості. Досягання такого стану є визначним для життя людини: *To feel that much love, is like being surrounded, by bliss, and comforted by joy* (D. Klepper). Якщо в українській мові радість позначає емоційну, чуттєву сферу людської екзистенції й семантично пов'язується зі станами *захвату, хвилю-*

вання та інших експресій, то в англійській мові це більш виразно передана духовна площина, в якій актуалізуються стани *натхнення, піднесення, екстазу* та загальної вітальності.

Висновки

Проаналізувавши фактичний матеріал із теми нашого дослідження, а також провівши аналіз та семантичну класифікацію емпіричних даних словників української та англійської літературних мов, ми дійшли низки висновків щодо вербалізації емоції та концепту радості в кожній з зазначених мов.

Вербалізація емоції радості в українській мові на матеріалі дієслівно-субстантивних сполучень демонструє належність цього емоційно-експресивного стану до площини фізіологічних, тілесних, мімічних реакцій людини. Радість характеризується імперсонально, як явище, що має певний час свого існування та припускає градацію від стану, який можна приховати, до бурхливих виявів, що можуть бути нестерпними для самого носія цього стану. Значущою мірою за умов вербалізації радості в українській мові використовується непрямі мовні акти, які імпліцитно виражають смуток від закінчення певної ситуації, а не радість, що відбувалась колись. Це характеризує емоцію радості в українській лінгвокультурній картині світу як синкретичне явище, що часто супроводжується труднощами (внаслідок необхідності або неможливості приховувати її), смутком (внаслідок її нетривалості та скінченності).

Вербалізація емоції *радість / joy* в дієслівно-субстантивних сполученнях на прикладі україномовного та англійського матеріалу засвідчує, що такий стан рефлектується носіями мови як той, що належить до духовної та екзис-

тенційної сфери людини, може бути метою її життя, має тісний зв'язок з духовно-релігійними уявленнями; а фізичну радість та комфорт або щастя позначають інші, периферійні лексеми. Зазначимо, що в українській мові частковий еквівалент такого розуміння радості на прикладі тексту "нова радість стала" має аналогічний універсальний, охоплювальний характер. Ця емоція, стан, почуття в англійській лінгвокультурній картині світу позначається з семантичними характеристиками предметності та конкретності: його можна створити, досягти та утримувати, в зв'язку з чим темпоральні ознаки менш виразно виражені.

Література

1. Olkhovych-Novosadyuk, M. The Emotion Concept of Joy in the English Linguaculture [Text]. *Linhvistychni Studiyi / Linguistic Studies : collection of scientific papers*. Donetsk National University; Ed. by Anatoliy Zahnitko. Vinnytsia : Vasyl' Stus DonNU, 2017. Vol. 34.
2. **Екман П.** Теорія брехні. *Країна мрій*. Київ, 2012.
3. **Кононенко В. І.** Концепти українського дискурсу. Київ ; Івано-Франківськ, 2004.
4. **Корнва Л. М.** Мовна репрезентація невербальної поведінки героїв художнього твору та її роль у тексті. *Філологічні науки* : зб. наук. праць 2011. Вип. 1 (7). С. 114–120.
5. **Ольхович-Новосадюк М. М.** Концептосфера "радість" в українській та англійській лінгвокультурах. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологія*. Острог, 2018. Вип. 1 (69). Ч. 2. Березень. С. 70–72.
6. **Сухорольська С. М., Федоренко О. І.** Контрастивний аналіз сталих дієслівно-субстантивних сполучень англійської та української мов. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк, 2012. № 1 (226). С. 127–130.
7. **Цинтар Н. В.** Вербалізація емоційних процесів в англійських прозових творах XXI століття. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип. 4 (2). С. 17–21.

Personalia

МИРОСЛАВ СТЕЛЬМАХОВИЧ – ЗАСІВАЧ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті розкрито сутність педагогічного доробку та творчої спадщини відомого педагога, науковця й громадського діяча – Мирослава Стельмаховича, виражено їхнє практичне значення та актуальність. Авторка наголошує, що творчий здобуток ученого складає певну зацікавленість для всіх, хто вивчає українську народну педагогічну культуру й освіту, особливо для батьків, учителів, вихователів, студентів педагогічних закладів освіти. Вказується, що освітня діяльність ученого-практика завжди була спрямована на розв'язання нагальних навчальних і виховних проблем українського шкільництва та на визначення подальших завдань і перспектив розвитку народної педагогіки. Наголошується, що освітня, громадська, педагогічна діяльність М. Стельмаховича відіграла значну роль у соціокультурному житті України, оскільки його педагогічні твори, публіцистичні статті та лекції, з якими він неодноразово виступав перед громадськістю, закликали до активного відродження української мови, до збереження національної історії, освіти та культури.

Ключові слова: народна педагогіка, громадська діяльність, творча спадщина вченого, наукові праці, родинознавство.

The article reveals the essence of pedagogical achievements and creative heritage of the famous pedagogue, scientist and public figure – Myroslav Stelmakhovych, emphasizes their practical significance and relevance. The author emphasizes that the creative achievement of the scientist is of some interest to all who study Ukrainian folk pedagogical culture and education, especially for parents, teachers, educators, students of pedagogical educational institutions. It is indicated that the educational activity of the scientist has always been aimed at solving urgent pedagogical, educational, training and educational problems of Ukrainian schooling and to determine further tasks and prospects for the development of folk pedagogy. It is emphasized that the educational, public, pedagogical activity of M. Stelmakhovych played a significant role in the socio-cultural life of Ukraine.

Keywords: folk pedagogy, public activity, creative heritage of a scientist, scientific works, genealogy.

Вступ

На потребі всебічного дослідження й раціонального використання досвіду педагогічної науки наголошували знані українці – Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Михайло Грушевський. На наукові пошуки, знахідки та відкриття етнокультурної й педагогічної спадщини українського народу творчо спиралися і радили до них вдаватися прийдешнім поколінням Олександр Духнович, Борис Грінченко, Софія Русова та інші відомі педагоги.

Василь Сухомлинський зазначав, що можна без перебільшення сказати, що, якби не світло знань про минуле матеріального й духовного життя суспільства, про розвиток культури, науки, школи, системи освіти, педагогічної теорії, ми відчули б себе безпорадними, рухаючись навіпомацки в темряві [1].

Спроби виразити, описати, розкрити сутність значного педагогічного доробку та багатой творчої спадщини відомого педагога, науковця й громадського діяча – Мирослава Стельмаховича – це той виклик, який стоїть перед сучасними дослідниками. І проблема тут не лише в тому, щоб усебічно й багатогранно розкрити всі грані таланту “навчителя вчителів”, збирача й ретранслятора мудрості народної педагогіки, а й у тому, щоб показати їхню значущість для сучасної педагогічної думки, освітньої спільноти, визначити їхню практичність та актуальність.

Результати дослідження

Серед знаних постатей українських педагогів ХХ ст. гідне місце посідає Мирослав Гнатович Стельмахович (1934–1998) – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України,

відомий учений, багаторічний декан педагогічного факультету Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, сподвижник наукової педагогічної школи Прикарпаття, публіцист, громадський діяч та справжній патріот свого краю. За ініціативи вченого разом з колегами одностайно, починаючи з 1988 року, на теренах Прикарпаття було започатковано громадський рух за відродження й розвиток автентичної української педагогіки й шкільництва на засадах національної педагогічної культури рідного народу.

Педагогічні твори Мирослава Стельмаховича, його усні виступи та звернення до прогресивної освітянської громадськості краю допомагали тисячам учителів, вихователів, керівникам шкіл і наукових лабораторій правильно визначати ідейні цінності, духовні орієнтири в педагогічній діяльності. На зламі режиму тоталітаризму й становлення незалежної України авторитетне наукове слово Мирослава Гнатюка, якого освітяни з любов'ю називали “народний академік”, “професор народної педагогіки”, лунало з впевненістю, надихало на зміни, сприяло відмові від застарілих шкільних практик навчання і виховання молодого покоління. Вченому випала доля творити наукову теорію, згідно з якою педагогічна наука незалежної країни має ґрунтуватися на здобутках, духовних цінностях і засадах народної педагогічної мудрості.

На думку науковця, залучення школярів до народних джерел історії та культури повинно розпочинатися з родини, з просвітницької роботи, навчання і виховання в сім'ї, з подальшим навчанням у школі, яка має бути “українською за змістом та національною за духом”. Саме під час навчання в школі учні мають можливість глибше пізнати історію, традиції та культуру через використання багатого досвіду народної педагогіки, змістове наповнення та різнопланові засоби якої мають яскраво виражене етнокультурне забарвлення,

відповідають національному виховному ідеалу, мають значну історичну й культурну цінність [3; 7].

У цьому неоднозначному процесі велика роль покладається на шкільних учителів, які, вважав учений, покликані створити сприятливі умови для повноцінного розвитку особистості, здійснювати її прилучення до духовної і матеріальної спадщини українського народу. Постає нове методичне завдання – ознайомлення учнів з рідним краєм, національною культурою, традиціями, звичаями, а задля цього мають бути озброєні інноваційними технологіями, методами і прийомами організації цієї багатоаспектної роботи. У книгах, написаних М. Стельмаховичем, висвітлюється сутність української народної педагогіки, розкривається її основний зміст й провідні завдання, здобутки, принципи, самобутні риси, історичні традиції, увиразнюється роль, місце та шляхи їх раціонального використання у сучасному родинно-громадсько-шкільному вихованні.

Розуміючи, що рушійною силою відродження та створення якісно нової національної системи освіти є педагогічні працівники, М. Стельмахович багато уваги приділяв теорії і практиці підготовки майбутніх педагогів. Він не тільки виокремив педагогічну деонтологію, предметом вивчення якої є педагогічний обов'язок та відповідна діяльність, а й визначив перелік професійних обов'язків сучасного українського вчителя. За влучним твердженням М. Стельмаховича, предметом вивчення й застосування на межі ХХ–ХХІ ст. має стати “педагогіка українська, історія української педагогіки, теорія і практика українського національного виховання, українська порівняльна педагогіка, українська етнопедагогіка і етнопсихологія, українська дидактика, українське школознавство, українське родинознавство (фамілістика), українська педагогічна філософія, українська родинна педагогіка” [7, 11].

Наше сьогодні, за стійким переконанням ученого, має стати періодом рішучих реформ, докорінних змін у галузі національної освіти й виховання, створення нових фундаментальних концепцій, теорій. Проте автор наголошував, “що досить часто такі зміни та нові підходи часто лише декларуються, а не обґрунтовуються і не реалізуються. У вищих державних освітніх установах і наукових інституціях нерідко забувають про те, що за критерій оцінки науковості будь-якої теорії родинно-шкільного виховання треба брати ступінь її відповідності етнопедагогіці. Перебудова виховання дітей та підлітків у школі та сім’ї мусить проходити через застосування етнопедагогіки” [2, 227].

Педагог зробив значний внесок і у розробку теорії клубної роботи студентів, яка входить у державну систему вищої освіти України. Він зазначав у праці “Сучасні проблеми національного виховання студентської молоді” (1997), що його основне завдання – пробудження й поглиблення інтересу студентів і до різних галузей знань і видів діяльності, до пізнання себе і України, виявлення і розвиток їх талантів і здібностей, стимулювання їхньої винахідливості, підприємливості й ініціативи, подання допомоги в професійному вдосконаленні, організації розумного дозвілля й відпочинку [5].

Чільне місце у практичній і науково-теоретичній діяльності Мирослава Стельмаховича посідала історія педагогіки як цілісна навчальна дисципліна. Вчений як теоретик-дослідник і як педагог-практик, що на власному досвіді переконався у великих виховних можливостях історії педагогіки й водночас добре знав зміст чинних програм і підручників (викладав цей курс у Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника і був ініціатором відкриття в ньому єдиної на той час в Україні кафедри історії педагогіки), активно наполягав на необхідності повернення української історико-педагогічної думки до

її першоджерел – народного навчально-виховного досвіду.

За довгі роки педагогічної діяльності М. Стельмахович вніс вагомий вклад у розвиток української національної освіти. Його творча спадщина і педагогічні ідеї мають велике значення для сучасної науки. Адже постали вони з джерел української педагогічної класики, передових виховних поглядів вітчизняних та зарубіжних учених, українських учителів, а також із практичного досвіду. В освітній діяльності й педагогічних ідеях М. Стельмаховича помітно виділяються як регіональний, суто галицький, так і загальноукраїнський компоненти у спільному національному вираженні. Увага вченого завжди була спрямована як на розв’язання нагальних педагогічних, освітніх, навчальних і виховних проблем українського шкільництва, так і на визначення їх подальших завдань та перспектив.

Відзначення М. Стельмаховичем особливої виховної місії рідної мови як надзвичайно вагомого педагогічного феномена, рідної школи, національної системи освіти й виховання, формування національної свідомості й українського патріотизму школярів, прищеплення любові до рідного краю й рідного народу та поваги до представників інших національностей, плекання українського духу й розуму, здоров’я, нахилів і здібностей дитини ніколи не втрачать своєї високої вартості. Наукова спроможність, теоретична і практична цінність педагогічних ідей М. Стельмаховича полягає в тому, що всі вони породжені гострими потребами суспільного життя й дістали широкий простір для реалізації в сучасних реаліях, у час відродження і розвитку національної освіти й автентичної педагогіки.

У педагогічній спадщині педагога знаходимо чимало ідей, що сприяють розв’язанню завдань сучасної загальноосвітньої школи, спрямованих на забезпечення загального розвитку дитини. “Школа, – за його визначенням, – як

правило, має той чи інший національний характер, зумовлений самобутністю життя нації, своєрідністю історичного шляху, нею пройденого” [2, 5]. Цей заклик відомого педагога не втратив своєї актуальності і в наші дні. Адже в час, коли педагогічні працівники мають стати основною рушійною силою відродження та створення якісно нової національної системи освіти, у великій пригоді можуть стати ідеї, концептні положення М. Стельмаховича про розвиток української національної школи. Для вчителів, студентів, науковців М. Стельмахович дав багато цінних настанов у наукових статтях, підручниках, монографіях, яких налічується понад три сотні.

Високо оцінюючи суспільне призначення вчителя, М. Стельмахович одночасно вказує і на його велику відповідальність перед суспільством. Тому до особи вчителя, його ділових і моральних якостей він висуває посилені вимоги. Мирослав Гнатюк був глибоко переконаний, що педагог обов’язково повинен мати покликання, талант від Бога, вважав нестерпною наявність випадкових людей на педагогічній ниві. Кожна людина, за його словами, має нахил до певної діяльності, лише його потрібно вчасно помітити й розвивати далі. М. Стельмахович звертав особливу увагу на добір учительських кадрів, висуваючи при цьому високі вимоги щодо їх інтелектуального рівня: “Справжній вчитель повинен мати широку загальну і педагогічну освіту, глибокі знання в галузі того предмета, який викладає” [3, 50]. Мирослав Гнатюк постійно наголошував своїм колегам, що вчителю в процесі його фахової діяльності потрібно багато читати та постійно збагачувати свої знання.

З морального погляду, стверджує М. Стельмахович, педагог має бути зразком доброчесності. Своєю поведінкою і характером учитель повинен викликати у дітей повагу, любов і довіру. А це можливо лише за умови, коли він

сам любить дітей, по-батьківськи піклується про них. Звідси й високі вимоги до нього. Педагог, на думку М. Стельмаховича, не може обмежуватися своєю вузькопрофесійною діяльністю. Навчання і виховання дітей – це великий громадянський обов’язок учителя, але не єдиний. Для науковця педагог не просто працівник освіти, але й громадянин, і суспільний діяч, який покликаний служити своєму народові та батьківщині, поширювати науку серед своїх співвітчизників [6].

Висновки

Освітня, громадська та педагогічна діяльність М. Стельмаховича відіграла значну роль у культурному житті України та нашого краю. Кращі його педагогічні твори, публіцистичні статті та лекції, з якими він неодноразово виступав перед громадськістю, закликали до активного відродження української мови, до збереження національної культури. Актуалізовані ним ідеї народності й патріотизму, пробудження національної самосвідомості заслуговують на пильну увагу з боку вчителів, педагогічної та батьківської громадськості.

Освітньою діяльністю, висловленими педагогічними ідеями М. Стельмахович намагався дати відповідь на низку важливих педагогічних питань, які не втратять своєї актуальності і в майбутні часи. Більшість із них пов’язані з проблемою подальшого розвитку національної системи освіти й виховання, з побудовою української національної школи.

Творчий засів Мирослава Стельмаховича на ниві української педагогіки щедрий і плідний. Його спадщина заслуговує глибокого вивчення, популяризації й творчого застосування в розбудові української педагогічної науки. Наукова спроможність, теоретична і практична цінність педагогічних ідей М. Стельмаховича полягає в тому, що всі вони породжені нагальними, гострими потребами суспільного життя й

дістали широкий простір для реалізації в сучасних реаліях, в час відродження національної освіти й автентичної педагогіки.

Література

1. **Сухомлинський В.** Ідея всебічного виховання в її історичному розвитку. *В. Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах.* Київ, 1978. С. 61–69.
2. **Стельмахович М.** Етнопедагогічні основи гуцульської школи. *Гуцульська школа.* 1995. № 2. С. 5–7.
3. **Стельмахович М.** Використання народної педагогіки в професійній підготовці майбутнього педагога. *Початкова школа.* 1990. № 10. С. 49–52.
4. **Стельмахович М.** Сучасні проблеми національного виховання студентської молоді. *Проблеми освіти : наук.-метод. зб.* Київ, 1997. Вип. 7. С. 24–28.
5. **Скульський Р. П., Стельмахович М. Г.** Методика викладання народознавства в школі / за ред. Р. П. Скульського Івано-Франківськ, 1995.
6. **Сподвижник української етнопедагогіки :** На пошану дійсного члена АПН України Мирослава Стельмаховича / голова ред. кол. В. І. Кононенко. Івано-Франківськ, 1999.
7. **Мирослав Стельмахович.** Вибрані педагогічні твори : у 2 т. Івано-Франківськ ; Коломия; 2011. Т. 2 / упор. Л. Калуська, В. Ковтун, М. Ходек. 2012.
8. **Червінська І. Б., Стельмахович М. Г.** Етнопедагогічні основи української національної школи-родини. *Початкова школа.* 1997. № 5. С. 10–12.

МИСТЕЦЬКИЙ СВІТ ДЕНИСА ІВАНЦЕВА

Знаний в Україні й за її межами галицький художник Денис Іванцев (1910–2003) створив широку панораму образів рідної землі, її природи, героїчного минулого українського народу, сакрального світу. У художньому доробку майстра пензля різножанрові твори, що здобули визнання шанувальників живопису. Творча біографія митця складалася під впливом європейської малярської школи, традиції українських галицьких мистецьких здобутків. Уже в молодому віці Денис Іванцев стає відомим автором численних пейзажів, портретів, натюрмортів, сакральних творів, умовно-філософських зображень. Довгі роки вчителював у рідному селі, не полишаючи улюбленого заняття малярством. Останні роки плідно працював в Івано-Франківську, брав участь у численних виставках, творчих зустрічах, писав статті і книжки з теорії живопису. Внесок Іванцева в мистецтво України високо оцінений громадськістю, шанувальниками його творчості.

Ключові слова: художник, рідна земля, природа, філософські твори, сакральні мотиви.

Well-known in Ukraine and abroad Galician artist Denis Ivantsev (1910–2003) created a wide panorama of images of the native land, its nature, the heroic past of the Ukrainian people, the sacred world. In the artistic work of the master of the brush are works of various genres, which have gained the recognition of fans of painting. The creative biography of the artist was formed under the influence of the European school of painting, traditional Ukrainian, pre-All-Russian artistic achievements. Already at a young age Denis Ivantsev became a famous author of landscapes, portraits, still lifes, sacred works, conditional philosophical images. For many years he taught in his native village, not leaving his favorite painting profession. In recent years he has worked fruitfully in Ivano-Frankivsk, participated in numerous exhibitions, creative meetings, wrote articles and books on the theory of painting. Ivantsev's contribution to the art of Ukraine is highly appreciated by the public, fans of his work.

Keywords: artist, native land, nature, philosophical works, sacred motives.

У мистецькому огромі творчості Дениса Іванцева рельєфно вирізнялися мотиви християнських заповідей, що проймають усю багатогранну діяльність знаного художника-патріота. На одному з його полотен у неповторних образах зображено трагічно-величаву сцену розп'яття Ісуса Христа, а сама дія перенесена в умови пейзажу карпатських гір. Біля ніг Месії в гіркій скорботі схилилася жінка в гуцульському строї в оточенні трьох своїх дітей. Образна символіка твору вражає: йдеться про невід'ємність єднання християнських вічних істин і українського духовного життя. Український краєвид створює в картині атмосферу ментального світорозуміння, що відбиває, за словами відомого українського філософа О. Кульчицького, власне "український персоналізм" [2].

Загальновідомим витвором художника, що знайшов відображення в численних репродукціях, є його портрет молодого, натхненного Тараса Шевчен-

ка. Великий Кобзар постає та тлі Дніпровських круч; з його вуст начебто звучать всенародно оспівані слова "Рече та стогне Дніпр широкий". Барви картини в синьо-зеленому тонуванні тривожні й багатозначні, а сам поет являє втілення образу самої нескореної України.

Відомий художник-монументаліст Денис Іванцев (1910–2003) народився в селі Делева тепер Тлумацького району Івано-Франківської області (тодішньої Станіславщини) в сім'ї сільського греко-католицького священика. Батько мріяв, аби син продовжив його справу й віддав себе служінню Богові і людям. Однак хлопець із малих літ захопився малюванням, виявляючи неабиякий талант, підтримувала покликання малого Дениса і мати, освічена на той час жінка. Після закінчення Тлумацької гімназії юнак мав навчатися в Духовному університеті, проте потяг до занять живописом переміг, і він вступає на навчання до Краківської Академії Мистецтв,

пізніше студіює у Варшавському інституті практичних занять, набуваючи навичок художника-орнаменталіста.

На той час Краків відіграв роль одного з провідних центрів європейської культури, в різних його закладах навчалася велика громада української молоді, яка вивчала науки, оволодівала мистецькими професіями, саме в цьому місті проходив свої університети і молодий Василь Стефаник. Краківська малярська школа визначила мистецькі нахили молодого Дениса Іванцева, проте його зустрічі з українськими митцями, вплив галицького культурного простору залишались визначальними. Денис стає одним із активних організаторів, а згодом і головою українського мистецького гурту “Заграва”, творчий доробок якого згодом був визнаний у Європі [1].

Денис Іванцев захоплюється мистецтвом рідного краю, в картинах з’являються українські краєвиди, водночас його погляди спрямовані й до філософської проблематики; художник замислюється над вічними істиками людського життя, сакральними темами. Тому закономірно, що молодий майстер пензля стає членом Асоціації незалежних українських митців у Львові. У цій столиці тодішньої Галичини митець невдовзі одержує свою першу високу нагороду – премію за картину “Хрещення України”, що визначала його подальше тяжіння до уславлення минулого свого народу, пройнятого ідеями християнства. Митець прагне зануритися в філософські роздуми, осмислити людське буття, осягнути поглядом місце свого народу в світовому космосі.

Художник малює велике полотно “Прамати”, в якому відбилася умовно-абстрактна концепція світорозуміння, проте і в цій картині можна простежити мотиви українства, що постало з далеких прачасів задля виконання своєї історичної місії. Прикметно, що саме в цей час у свідомості художника-мислителя зароджується теорія статизму, згідно з якою утверджувалася всеосяжна роль

малярства, здатного відтворити весь світ, різні епохи, саму сутність існування людини-творця. Каркаломні політичні події примусили митця покинути друзів-художників і переїхати в рідне село, де мужньо відстоював свої релігійні погляди його батько.

Впродовж довгих десятиліть Денис Іванцев працював учителем і директором сільської школи. Він був улюбленим наставником молоді, вчив її патріотизму, розумінню краси української землі, її природи, талановитих людей, мистецтва. Проте малярство залишалось не лише улюбленим заняттям, а й справою життя, покликанням душі. Його переслідують роздуми про місце художника в житті свого народу, а прагнення вийти на нові обрії мистецтва тривожать і бентежать. Багато часу майстер проводить “на пленері”, малюючи місцеві краєвиди, роблячи замальовки заради створення майбутніх широких полотен. Очима художника спостерігає за змінами року, захоплюється красою чарівної річки Дністер. На його картинах річка висвічує своїми денними й нічними барвами, змінюється влітку, восени й взимку. В його творах “Літо над Дністром”, “Осінь в ярі Дністра”, “Рибалки на Дністрі” й інших відчутне глибоке прагнення захопити глядача чарами рідної землі. Та не полишає митець і близьку йому тематику філософського осмислення існування людини як Божого творіння. Так побачили світ його картини “Істина – нескінченність”, “Кругообіг речовин у природі”.

Лише 1970 року митець одержав змогу переїхати в Івано-Франківськ, потрапити в середовище творчої інтелігенції міста, одержати художню майстерню, зустрітися з давнім побратимом – художником Опанасом Заливахою. Високоталановита особистість, він нарешті потрапив у дружні обійми своєї великої родини, рідними опікувався син – Ігор Денисович Іванцев, історик, кандидат наук, викладач педагогічного інституту, згодом університету. Зустрічі з мисте-

цькою громадськістю, шанувальниками його творчості, участь у численних виставках, написання статей і книжок із малярського цеху припали до душі Дениса Луковича, людини за вдачею доброзичливої, мудрої, схильної допомагати людям, учити молодих живописців. Утілилася мрія художника про широке визнання, і він бере участь у численних представницьких виставках у Кракові, Відні, Івано-Франківську.

Незалежна Україна відкрила людям широкий шлях до Божого Храму, почалося відродження занедбаних у часи тоталітаризму церков, спорудження нових храмів, монастирів, особливо потужний рух за відновлення церков розгорнувся на західноукраїнських землях. Водночас постала потреба віднайти гідних майстрів живопису, адже іконопис – мистецтво зі споконвічними традиціями, здавна була відома львівська іконописна школа, з творцями якої добре був ознайомлений Денис Іванцев, отож прийшов його час віддати данину церковному будівництву. Відтак художник виконував заповіді свого батька-священника. У численних розписах церков у рідному селі, у населених пунктах Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської областей відбилися біблійні мотиви, давні сакральні теми, що ними захоплювався митець, утілилося його розуміння віровчення Отців Церкви. Прочани церковних храмів, оформлених майстром, пам'ятають його невтомну працю, згадують ім'я художника “незлим тихим словом”.

У живописній палітрі Дениса Іванцева знайшли втілення різні жанри малярства – пейзаж, портрет, натюрморт, сакральне й умовно-абстрактне мистецтво. Майстер віддав данину ужитковим творам: його вироби з кераміки можна побачити в музеях і колекціях. У творчій манері художника відбилися пошуки орнаментальної форми малярства, де реальне сполучено з ірреальним, конкретно-предметне – з символічним, земне – з умовним. За його зображен-

нями проглядається схильність до ідей протистояння добра – злу, живого – мертвому, руху – спокою. Він тяжів до відтворення трагічного, що відгукувалося в історії рідного народу, тематика його творів цього циклу прозора й велична – “Плач Христа над українським селом”, “Наша Голгота”, “Мойсей”, проте в них відчутно звучить і віра в перемогу добра, в Божу ласку.

Художник відтворював світ у яскравих барвах, що засвідчувало його загальною оптимістичне бачення, алегорії й символи митця викликають роздуми, його асиметрія сучасна, оцінювання гіперболізовані, водночас це живопис глибоко національний, близький українському психосоматичному розумінню. В його малярстві можна побачити відбиток кращих традицій галицьких митців, таких як Іван Труш, бойчуківці. Тому малярство Дениса Іванцева – явище й власне місцеве, що увібрало здобутки галицьких митців, і загальноукраїнське, а в своїх прозріннях – і світове.

Творча діяльність митця була високо оцінена не лише в Україні, а й далеко за її межами. Картини Дениса Іванцева прикрашають музейні експозиції та картинні галереї, їх зберігають колекціонери з різних країн. Як ознаку найвищого визнання творчих здобутків художника було прийнято присудження Денису Іванцеву Консультативною радою Міжнародного біографічного центру з міста Кембрідж (Велика Британія) почесної премії “Міжнародна людина року”, якою художник і його шанувальники щиро пишалися. На пошану земляка в рідному Делеві відкрито меморіальний музей, де зібрано картини художника, його рукописи, книжки, фотоальбоми. Відомий часопис “Сучасність” за 1993 рік виніс у заголовок статті, присвяченій творчості майстра, його слова: “Догори піднесіть серце...”, що вмістили духовне кредо майстра: творити серцем, служити людям, своєму народові.

Література

1. **Аронєць М.** Дєнис-Лєв Іванцев. Життя і творчість. Київ, 2008.
2. **Кульчицький О.** Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза. Український Вільний Університет. Мюнхен ; Париж, 1985.

Рецензії, огляди

МОВА І НАЦІЯ В ОЦІНЦІ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ

Олександр Потебня. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти / упорядкування і вступна стаття Юрія Шевельова. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1992.

Три десятиліття тому у виданні Української Вільної Академії Наук у США вийшла друком книжка: Олександр Потебня. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті та фрагменти; упорядкування і вступна стаття Юрія Шевельова. Монографія містить різнобічний науковий дискурс, що великою мірою по-новому висвітлює постать геніального українського мовознавця, філософа, психолога, культуролога Олександра Потебні (1835–1891). Видатний український учений Юрій Шевельов провів ґрунтовну дослідницьку працю, добираючи із книжок, статей, рецензій, листів Потебні найцінніші думки щодо походження і функціонування української мови, процесів націоналізації й денаціоналізації в Україні, що склали фундамент його філософських позицій, бачення шляхів утвердження українського народу в його самоідентифікації. Вражає допитливість, скрупульозність, сказати б, прискіпливість, з якими Шевельов фіксував, аналізував, описував кожне висловлення Потебні з найболючіших питань українського суспільства другої половини ХІХ ст. Написані обов'язковою для імперської Росії того часу російською мовою положення, висловлені харківським ученим, привертають увагу своєю актуальністю, прозорливістю, з якою розглянуто вагомі для майбутньої розбудови державності в незалежній Україні проблеми націєтворення.

Вже у першій наведеній у збірнику публікації – “Автобіографії” Олександр Потебня оповідає про джерельну базу своїх українофільських поглядів: він по-

ходив із “малоросійських” козаків, рідною мовою в сім'ї була українська, вчився майбутній філолог в українській гімназії і Харківському університеті. В цій же таки оповіді названо визначальний чинник його подальших наукових занять – вивчення “малоросійської” (української) мови й “малоросійської” (української) народної словесності (с. 50). Ця провідна підойма всієї наукової праці вченого – відчуття своєї незалежної українській спільноті, невід'ємності своєї долі від долі свого народу як самодостатнього об'єднання в світовій цивілізації – визначила реалізацію в науковій сфері його ідей, засадничих принципів його діяльності не лише як ученого, а й як українського громадського діяча, просвітителя, носія національної культури, поборника справедливого розв'язання “українського питання”.

У змістовній вступній статті “Олександр Потебня і українське питання” Ю. Шевельов окреслив низку основних положень, що схарактеризовують бачення Потебнею націоналізму й завдань збереження народної мови, національної ідентичності. На думку американського українознавця, такими засадою є позиція, згідно з якою кожна народність (нація) тримається на вродженому націоналізмові, який, однак, не можна зводити до збереження старовини і який не призводить до порушення взаємозв'язків з іншими народностями. Ціннішим є аналіз, здійснений Шевельовим щодо поступового посилення в свідомості Потебні ідей пріоритету в українському суспільстві української, а

не чужої мови, зростання ідеї народності як визначальних чинників національного прогресу, занепокоєння загрозою втрати національності.

Представлені у репринтному відтворенні тексти Потебні вражають широким круговидом ученого-народознавця, глибиною його аргументації, вмінням передбачити кроки націєтворення. Учений висуває й розвиває ідею вродженого націоналізму як запоруки народності, однак таке бачення не заперечує взаємодії з іншими народностями: “Задля існування людини потрібні інші люди; задля народності – інші народності” (с. 70). Якщо народність розчинюється в іншій, це збіднює людство, отже, і народність-переможця; особливо згубні наслідки чекають на народність переможену. Не заперечуючи цивілізаційного впливу одних народів на інші, Потебня висуває вагомні аргументи на підтримку ідей самодостатності, своєрідності, неповторності, вселюдського значення кожної національної спільноти, кожної мови. “Взаємний вплив одного народу на інші є лише взаємне збудження” (с. 81), – пише вчений. Це означає, по-перше, що такий вплив є лише взаємний, по-друге, що він полягає не в безпосередньому наслідуванні чужих зразків, а у стимуляції процесів власного саморозвитку. Потебня розглядає мови як глибинно відмінні системи засобів мислення. В цьому сенсі людина, котра говорить двома мовами, переходячи з однієї з них на іншу, змінює “характер і спрямування течії своєї думки” (с. 84–85). В цьому сенсі вплив двомовності, на думку вченого, не є сприятливим (вочевидь, ідеться не про знання двох або більше мов конкретною особою, а про явище паралельного вживання двох мов у загальнонаціональному масштабі, особливо в умовах нав’язування українцям російської мови). На думку науковця, навіть християнське вчення, викладене різними мовами, не є однаковим у свідомості тієї чи тієї народності. Попри те, що сам Потебня в

умовах імперських заборон змушений був писати наукові праці російською мовою (чимала частина прикладів, наведених у його наукових працях, узяті з українських джерел), мислення (мовомислення) вченого ґрунтується на знаній ним із дитинства материній мові. Прикметно, скажімо, що поетичний переклад “Одисеї” вчений здійснював українською мовою. Відомо, з яким ентузіазмом Потебня збирав і поширював українські народні пісні, якою глибиною аналізу позначено дослідження української народної символіки [див., зокрема: В. Кононенко. Символи української мови. 2-ге вид. Київ ; Івано-Франківськ, 2013. С. 20–21]. Ця позиція Потебні не може не бути врахована за умов, зокрема, сучасних тверджень про начебто особливий статус російської мови в Україні в часи утвердження державності споконвічної мови українців.

Новаторське в теорії націєтворення корінне питання – денаціоналізація – Потебня розглядав у сенсі загрози, небезпеки самого існування нації. Висунення цієї проблеми як центральної було зумовлено відчуттям тривоги за подальшу долю української мови й народності (нації) в умовах пригнічення в імперській Росії. Як зазначав Потебня, “денаціоналізація <...> полягає в такому перетворенні народного життя, за яким традиція народу, що виявляє себе головною в мові, переривається або послаблюється до такого ступеня, що стає лише другорядним чинником перетворення” (с. 97). Задля досягнення денаціоналізації пануюча нація створює несприятливі умови життєдіяльності іншої нації, визначальний чинник цих загарбницьких зусиль – неправомірне використання мови освіти, навчання учнів чужій мові, що викликає категоричну незгоду, обурення вченого. Ю. Шевельов звертає увагу на емоційність, пристрасність висловів Потебні із засудженням денаціоналізації як “дезорганізації суспільства, безморальності, потворності” (с. 11).

Серед матеріалів, написаних на тему денаціоналізації, Ю. Шевельов виокремлює рецензію на збірник західно-українського вченого Я. Головацького “Народные песни Галицкой и Угорской Руси”, надрукований у вузько науковому, а тому мало відомому виданні. Прикметно, що в цій публікації харків'янин підняв актуальне як на той час, так і нині питання національного відступництва й ренегатства. Потебня докладно переказує згадувану Головацьким історію жовніра-українця, котрий в австрійській армії настільки вжився в чужу йому німецьку мову, що ледве не позбувся рідної. На думку вченого, асиміляція національної чужою мовою не призводить до її повного зникнення, однак має наслідком її збіднення; водночас цей процес негативно впливає й на мову народу-асимілятора, веде до її поступової руйнації. Ця загроза, за Потебнею, є реальною для існування мови загарбників – російської літературної. Потебня з повагою й теплотою пише про карпатських горян і підгорян, для яких “чуже мовлення, чужий звичай, чужі порядки й все, що виходить за межі побутової..., чужоземне, чужодивне, “щось не по-нашому, не по-християнськи” (с. 67). Потебня звертає увагу на місцеві “галичанізми”, наводить дані щодо походження назв етнографічних груп *бойко*, *лемко*, *гуцул*; не обходить його уваги своєрідність тем, мотивів і метрики народних пісень Галичини, отож виявляє максимальне зацікавлення життям західних українців.

У розвиток ідей націоналізації Потебня звертається до наскрізного чинника досягнення результатів у відновленні народної мови та народності (нації) – шкільної освіти. На думку вченого, вона повинна здійснюватися виключно рідною мовою. Ще до початку шкільного навчання мати має більше говорити з дитиною рідною мовою (“мовою матері”): “Це буде найкраща підготовка до життя, найбільш раціональна підготовка мислителя, вченого

чи практичного діяча” (с. 140). Висновок Потебні був однозначним: школа повинна бути національною, діти повинні вчитися рідною мовою. Не заперечуючи категорично проти паралельного вивчення кількох мов, учений віддавав перевагу мові рідній. Не можна не бачити в цих пріоритетах прагнення вченого розглядати рідну мову як обов'язковий чинник патріотичного виховання. Ці погляди вченого, “дуже спірні”, за словами Ю. Шевельова, відповідають його загальнотеоретичним настановам й викликані обставинами заборони української мови, що мала місце в шкільній освіті. Ю. Шевельов не може не визнати: “його оцінка багатомовної освіти цілковито узгоджується з його загальним уявленням про націоналізм, денаціоналізацію, а ще далі – про природу людської мови взагалі” (с. 13).

Потебня прагнув включити в процес націоналізації всі можливі чинники. Високо шануючи українську народну творчість, учений критично оцінював внесок у національний прогрес тогочасних культурних діячів, щодо них вживаючи термін “відступництво”. В той час, коли російські письменники на свій штиб перекручували українську історію (згадаймо її трактування з імперських позицій у “Полтаві” Пушкіна), громадськість України не вимагала від українських митців створення романів і поем яскравого національного спрямування. Навіть творчість Шевченка не заповнювала, на думку вченого, прогалини національної культури. Можна лише гіпотетично уявити, які високопатріотичні художні твори мріяв побачити великий харківський просвітитель.

У статті Шевельова висловлено низку зауваг і пояснень щодо не завжди послідовних думок Потебні, його суперечливих висловлень щодо шляхів розвитку української мови та народності (нації); ці коментарі додають важливу інформацію щодо еволюції поглядів харківського вченого, які склалися в часи послаблення національного руху в

Україні й були зумовлені дискусійними суперечками українських учених і представників великодержавного тиску. Однак не можна не бачити, що навіть у тих твердженнях Потебні, які видаються не завжди послідовними, простежувана як провідна лінія на утвердження національних пріоритетів. Ю. Шевельов посилається, наприклад, на суперечності поглядів Потебні, викликані впливом ідей В. Гумбольдта, щодо неможливості взаєморозуміння між мовцем і слухачем, звідки начебто випливає, що мова народності (нації) як ментальна категорія не відіграє істотної ролі в житті національної спільноти (с. 37). Не можна не брати до уваги, що захоплення гумбольдськими поглядами [див., зокрема: А. А. Потебня. Мысль и язык (А. А. Потебня. Слово и мир. Москва, 1989)] припадає на ранній період наукової діяльності вченого й суттєво не позначилось на його позиції в характеристиці рідної мови й націоналізації. У його працях пізнішої доби постають ідеї унікальності кожної національної мови, отож і української, неповторності національної культури.

Науковець-філософ і мовознавець Потебня зазнавав чимало критичних нападів з боку російських реакціонерів, його новаторські погляди нерідко були неприйнятними і для представників української громадськості. Заперечувались його ідеї щодо шкідливого впливу масової двомовності, не підтримувались пропозиції щодо дитячої освіти рідною мовою і т. д. Критики великого вченого закидали йому начебто неправомірне перебільшення значущості народнописенної творчості, народного символізму як вираження українського ментального психотипу. Ці невинуваті заперечення творчих відкриттів вченого були відкинуті у ході подальших наукових розвідок, що спиралися саме на Потебнянські дослідження й висновки. Як зазначає Ю. Шевельов, “Потебня волів дивитися глибше, відкривати внутрішні логічні, психологічні, структуральні т. п. моти-

вації лінгвістичних змін, що гармоніювало з його загальною концепцією мови” (с. 42).

На ще одну обставину, що характеризувала життєву позицію Потебні, звертали увагу дослідники його творчої спадщини: йдеться про стильову манеру написаних ученим праць. Читачі його творів твердили, що якщо в перших своїх працях учений вдавався до мови, зрозумілої широкому загалу, то в пізніших публікаціях користувався стилем, що його Шевельов схарактеризував як “пропущений крізь призму інтелектуалізму” (с. 28). Не можна не враховувати, що праці Потебні, зокрема присвячені проблемам мови і нації, не були розраховані на велику читацьку аудиторію, мали місце й політичні переслідування, як під час перебування вченого у Львові 1863 року, де він виявив зацікавлення “справами українськими” й де йому було запропоновано якнайшвидше покинути місто. Висловлення Потебні щодо українства нерідко було вміщено в тексти, не розраховані на широкого читача, його граматичні студії було адресовано науковцям-мовознавцям.

У збірнику розміщено уривок зі спогадів про Потебню відомого українського мовознавця і літературознавця Дмитра Овсянина-Куликовського, котрий наголошує, що “питання національно-культурного розвитку України були для нього не тільки предметом теоретичного зацікавлення, але й живою й гарячою проблемою життя” (с. 145). Мемуарист, як і Шевельов, зазначає вияви гіркоти й розчарування вченого з приводу “національноздатності своїх земляків”, що виявляла себе в тогочасному громадському житті. Овсянико-Куликовський переконував Потебню у збереженні національної ідентичності в народному середовищі, однак його міркування поступаються вболіванням харківського вченого, для котрого була неприйнятною сама підміна нації “етнографічним матеріалом” (с. 146). Зважаючи на час зустрічей Овсянико-Ку-

ликовського з Потебнею – 80-ті роки XIX ст., заборону царським урядом української мови й художньої літератури, можна зрозуміти пристрасну вимогу Потебні активізувати громадянську позицію українського суспільства.

Українські мовознавці, філософи, психологи, культурологи XX–XXI століть спільними зусиллями, своїми розвідками й зусиллями створили і розвинули цілісний науковий напрям – потебнянські студії, якими охоплено весь спектр наукової проблематики, закладеної працями харківського вченого, у центрі яких – його думки, погляди, міркування щодо української мови й національної ідеї. Наукова спадщина Потебні знайшла всебічне вивчення й популяризацію під час проведення численних наукових конференцій, симпозіумів, читань, у дисертаціях, збірниках матеріалів. Згадаймо, до прикладу, підготовлений Інститутом мовознавства імені О. О. Потебні НАН України збірник наукових праць “О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури”, відповідальний редактор – багаторічний ентузіаст досліджень Потебнянської спадщини Віра Франчук (Київ, 2004) (між іншим, у статті Франчук, уміщеній у цьому збірникові, висловлено високу оцінку рецензованого видання Ю. Шевельова). Основна проблематика цих інститутських матеріалів – опрацювання

питань філософії мови та літератури в концепції О. О. Потебні – знайшла втілення в розвідках І. Дзюби “Поетика О. О. Потебні й українське літературознавство”, О. Ткаченка “О. О. Потебня про мовно-національну асиміляцію”, Б. Ажнюка “Етнозахисна функція мови як наукова проблема (від Потебні до сучасності)” та інших. Скажімо, О. Ткаченко наголошує на широкому цивілізаційному баченні вченим ідеї асиміляції: “На думку Потебні, мовна асиміляція негативна вже тому, що це один із ступенів, який веде до збіднення, знебарвлення культури людства в цілому” (зазначена праця, с. 42).

Ідейно-політичні погляди Потебні про мову й націю лягли в підмурок наукових досліджень українських учених у різні періоди, не припинялися вони і в часи тоталітаризму; взірць харківського філософа-мовознавця надихав на беззастережне служіння рідному народові. Як писав Ю. Шевельов, “в широких колах суспільства Потебня став образом людини, беззастережно чесною, глибоко моральною, відповідальною в громадських стосунках, з кожного погляду небуденної...” (с. 16). Ідеї вченого співголосні сучасним науковим пошукам його думки, передбачення, погляди і нині на озброєнні української науки в незалежній державі.

**ВАСИЛЬ СТЕФАНИК:
“Я НЕ ПИШУ – Я РОБЛЮ ПІГУЛКИ...”**

Василь Стефаник. Зібрання творів у трьох томах у чотирьох книгах / ред. і упоряд. Р. Піхманець, С. Хороб, Є. Баран, І. Юрчук. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2020.

Давно ні для кого не секрет, що Василь Стефаник настільки складний митець, що його життєпис і творчість із багатьох причин досі всебічно не досліджені, а видані в радянські часи літературознавчі розвідки ще й непоправно закренені в класовий і маєтно-соціальний бік. Унікальний і власною долею, і своєю письменницькою кухнею, але насамперед – специфікою художнього мислення, цей український класик сьогодні потребує не просто “нового прочитання”, а й скрупульозного дослідження в усіх тільки можливих контекстах. Тож приурочене 150-річному ювілею з дня народження В. Стефаника видання тритомника в чотирьох книгах однозначно може стати саме тим наріжним каменем, на який будуть опиратися всі стефаникознавчі дослідження в майбутньому. Як для фахових науковців, так і для просто шанувальників Стефаникового слова змістовно-смісловне наповнення тритомника надзвичайно важливе й цікаве. Окремі факти, досі невідомі широкому колу читачів і зумисно замовчувані в часи СРСР, подані в тритомнику, проливають яскраве світло життя й творчість письменника, ключові колізії стосунків Василя Стефаника з його найріднішими, а також допомагають розібратися в трагедійних долях його літературних героїв. Наведемо свідчення творчої біографії письменника, що впливають із текстів нашого зібрання.

Український модерніст, неперевершений майстер експресіоністичної новели, свого часу широко відомий гро-

мадський діяч і політик (1908–1918 рр.): В. Стефаник – посол (депутат) австрійського парламенту у Відні від радикальної партії, а ще й призначений довічним членом Палати панів (нім. *Herrenhaus*) Райхсрату Австро-Угорщини). Василь Стефаник був нащадком найбагатшого в усій околиці селянина Семена Лукича Стефаника. Вісімнадцятилітнім (1864 рік) батько майбутнього письменника успадкував від Василевого діда Луки 18 моргів поля (це трохи більше, ніж 10 гектарів), рано одружився і сумлінно почав примножувати власні статки настільки наполегливо, що за тридцять років безпощадного власного гарування й праці усієї своєї сім’ї та наймитів удесятеро збільшив власні землеволодіння.

Інша річ, що практицизмом Семена Стефаника і його непередбачуваний норов нерідко діставав до живого навіть уже давно звиклих до всього його односельців. Дійшло до такої високої кульмінації гніву й ненависті, що обійстя русівського багача ображений ним наймит підпалив: саме у Великодню п’ятницю (1898 рік) фактично до тла згоріла прабатьківська хата, поставлена за принципом козацького зимівника, а Семенова сім’я пережила неабиякий страх видимої смерті. Але дружина Семена й мати майбутнього письменника, Оксана Федорівна, незважаючи на жахливу подію й надалі свої уже важкі хвороби (задуху (астму) та параліч), не розгубилася й таки зуміла винести з палаючої оселі подушку, в якій були зашиті всі роками заощаджувані гроші, тож до злиденного

існування в родині русівського багача не дійшло, а на місці спопелілого житла, збудованого ще предком Стефаніків Лукою, Семен побудував нову, причому крашу й більшу хату. Але чи замешкало на тому обійсті щастя? Якщо міряти достатком, – так, якщо брати до уваги сімейний психоклімат, – категорично ні! У незавершеній новелі “Багач” (“Бога-тир”), яка була присвячена Василем батькові й однозначно свідчила, що син із часом простив старому і зрозумів його, натрапляємо на вражаючий епізод, коли хвора дружина головного героя навіть взимку цілими ночами просиджує під хатою, бо в помешканні астма її немилосердно душить, а чоловік, газда на всю округу, лише цинічно глумиться з жінчиних страждань: “Вже третю зиму ночує надворі. Бо в хаті не стає духу, і така тверда, що нічого єї не вадить... Я за тебе не вмру, а як умреш, то тя поховаю, під пліт не викину”. Не краще ставлення господаря й до слуг: “У мене лиш той добрий, що робить... У мене слабий злий, як не робить, а як умирає, то добрий, бо так має бути”. Як відомо, батько Василя Стефаніка у зрілому віці був обраний у Русові війтом, людьми вважався суворим і вимогливим, але, на відміну від свого батька Луки, теж війта, ще за панщини справедливим і надзвичайно розумним. Примножував, що досі маловідомо, Семен Лукич власні земельні володіння не тільки за рахунок прибутків від хліборобської праці, а й тим, що в сусідній Румунії скуповував на відгодівлю велику рогату худобу й залізницею поставляв її закупівельникам у Відень.

Та якщо сільська школа (1878–1880 рр.) дала Василькові Стефаніку ази грамоти, то Снятинська (1880–1883 рр.), як писав письменник пізніше, – тільки йому “строїла душу”, бо в цих стінах уперше в житті малий Стефанік відчував зневажливу погорду до себе як представника села, мав постійні приниження людської гідності, терпів жорстокі й принизливі фізичні покарання.

Все це мучило хлопчину настільки гостро, що йому постійно хотілося втекти до Русова, де його завжди могла втішити й витерти йому сльози ніжна і турботлива мама. Гострота пережитого болю і сорому не згладжувалася навіть із багатьма проминулими роками, бо ще на схилі життя Василь Семенович згадував: “Ще тепер, по 50-х роках мого життя, хоча рідко, але в сні ввижається мені, що я сиджу в школі. Безконечний жах викидає мене постелі, і я мушу такий сон нервово перехорувати”. Пережиті дитиною випробування переслідували письменника все життя, власне, до самої смерті. Але чи могли найрідніші бодай чимсь зарадити своєму вразливому маленькому синові? Навряд. Для порівняння: тяжкі випробування, які звалилися на голову малолітнього Стефаніка, оминули Леся Мартовича, причому аж ніяк не випадково. Сучасний стефанікознавець Р. Піхманець прозірливо вказує на причину явища: Л. Мартовича місто апріорі сприймало як свого, В. Стефаніка ж – як завідомо чужорідне тіло. “Своїми” те середовище вважало не лише поляків, а й “міських паничків і взагалі все міське населення”, які “вогнем ненависти дихали до села і сільських дітей, що посміли переступити пороги провінційної столиці”. Врешті, основним катализатором виявилось те, що “місто” задалегідь узялося відторгати В. Стефаніка як потенційного “ворога” і зробило ставку на Л. Мартовича як на завідомо особистість, готову перейти на їхній бік.

Та й від внутрішнього налаштування родинного оточення, що підпадало критичній оцінці, також залежало немало. Якщо Василева мама Оксана готова була кинутись на захист сина навіть саможертвно, то бодай яка-така далекоглядність батька Семена навіть не передбачалася: ошадливий багач не тільки придбав найдешевше вбрання для свого сина-гімназиста, а й зумів винаймати для нього в Коломиї незavidне житло й, коли Василь уже вчився в другому класі гімназії, необачно поселив

його в неохайному будинку бездітного міщанина Томаша. Згодом В. Стефаник згадував: “З своїми господарями я сидів у кухні, а дальші дві кімнати замешкували якісь панночки. Я їм приносив пиво та горілку, а вони давали мені цукерки... Я аж геть пізніше дізнався, що мешкав у таємнім кублі розпусти. Та все-таки ці нещасні дівчата були ласкаві на мене, далеко ласкавіші, як усі учителі”. Найбільшим потрясінням Василькове проживання в такому огидному місці виявилось для матері. Вибухнув сімейний конфлікт, про який письменник згадував у одній зі своїх автобіографій так: “Моя мама, як довідалася про це, попала в пасію, мій батько, хоть який дужий мужчина, мусив утечи з хати, а як я приїхав додому на Великдень, то шурувала мене аж до болю, а всю мою білизну десь викинула”. Та надалі подібні “казуси життя” спонукали й дорослого Василя Стефаника до самокатування, ланцюжки від пережитих психологічних травм не слабшали навіть упродовж десятиліть опісля.

Василь Стефаник не тільки офіційно зрікається свого заслужено найвищого письменницького обдарування в середовищі “Покутської трійці”, засвідчує неможливість існування “школи Стефаника”. Варто взяти до уваги Стефаникові досить шляхетні характеристики друзів у мемуарних новелах “Серце” й “Мої приятелі”. Три різні особистості, що склали “Покутську трійцю”, – Василь Стефаник, Лесь Мартович і Марко Черемшина – як власними психотипами, соціальним походженням, вихованням, поведінкою, так і у власній творчості виявилися разюче відмінними, а умови формування кожної з цих трьох творчих особистостей були кардинально іншими, суто індивідуальними. Та й поняття “Покутської трійці” умовне. Реально таємний гурток гімназистів назви не мав, а сам Василь Стефаник набагато раніше й тісніше товаришував з Лесем Мартовичем та Левом Бачинським, ніж із Марком Черемшиною. “Перший раз

побачив я Семанюка, як він ходив у II гімназійний в Коломиї. Гуцулик присадкуватий, здоровий, невеличкого росту: на три роки від нього старший, у гімназії я не зазнав з ним”. Власне, стосунки В. Стефаника з Марком Черемшиною налагодилися аж у 1900 році, коли Іван Семанюк уже був студентом права у Відні.

У Коломийській гімназії підпільного гуртка його учасники у великій скрині тримали придбані за власні кошти чи щасливо роздобуті умовно “заборонені” книги, які читали самі й давали читати довіреним ровесникам. Але водночас, як наголошує Юрій Гаморак, “щонеделі бігали по селах і виголошували для селян палкі молодечі промови”. Та навіть коли В. Стефаник із юними однодумцями в 1886 році в Русові організували читальню, хтось почав розпускати чутки, що з цього нововведення треба чекати біди, мовляв, нову панцину селянам готують. Хоча в основному коломиїські гуртківці робили акцент на літературному спілкуванні, та гімназійною адміністрацією всіх причетних було визнано небезпечними для царської держави, тим більше, що Василь Стефаник уже числився членом русько-української радикальної партії (УРП), заснованої Іваном Франком та Михайлом Павликом.

Закінчувати навчання В. Стефаникові вслід за Л. Мартовичем довелося в Дрогобицькій гімназії імені Франца Йосифа I (1891–1892). Успішно здавши матуру й отримавши дипломи, юнаки вирішили здобувати вищу освіту. Значно бідніші матеріально Л. Мартович та Л. Бачинський обрали юриспруденцію в Чернівецькому університеті, а В. Стефаник – непомірно дорогу медицину в Ягеллонському університеті в Кракові. У Кракові В. Стефаник ніколи не відчував нестачі грошей: “... Він одягався у найкращих кравців і вважався одним з найбільше елегантних студентів”.

Тільки смерть матері й фатальний ланцюжок причинно-наслідкових по-

дій призвели до Василевого зречення Семенової матеріальної допомоги, а значить, надалі закономірно неминучих боргів і вже остаточного збайдужіння Стефаніка-студента до власного навчання. Коли ж Василь так і не закінчив університету, не з'явившись на випускні іспити, й не зміг отримати диплом лікаря, така несподівана колізія люто розгнівила батька й примусила старого підвести підсумок власних досить великих витрат. У власному тестаменті Семен Стефанік офіційно називає цифру 12.000 корон і з неприхованим болем уточнює, що подібних грошей усі інші його діти, без жодного винятку, апіорі “були позбавлені”. Закономірно, що розрив між батьком і сином, який ускладнився ще й одруженням Семена з Марією Луцик, з досить глибокого яру переріс у бездонну прірву. Проте варто пам'ятати, що делікатні кроки до примирення з сином робив насамперед Семен. У листі до Ольги Гаморак у вересні 1900 року Василь Стефанік констатує: “Писав до мене і тато і просив до Русова несміливо, з острахом. Я написав і до него і рішучо відмовив, бо чей же не можемо оба на нашій подвір'ю стати так, аби один з нас не впав на коліна. Я ще ніколи на коліна не падав, і тато мусив би се зробити передо мною, а тоді мав би-м і другий гріб”.

Натрапляємо й на ще один промовистий запис у листі В. Стефаніка, датованим груднем 1900 року, в якому є свідчення потепління стосунків між батьком і сином: “Другий раз був-ем з татом і набалакався трохи – мило і солодко”. Тож коли у 1904 Василь Стефанік остаточно вирівняв свої стосунки з батьком на краще, а у 1909 році назавжди покинув Краків і перебрався у Русів, почалася нова сторінка в його біографії. Свою новозбудовану хату він називає “білим палацом”, прагне мати високе місце в суспільстві як письменник і як діяч. У тритомнику скрупульозно розглянуто питання Стефанікового депутатства, оприлюднено чимало ціка-

вої інформації у “Примітках” та “Комментарях”. Велика увага приділена також “письменницькій кухні” новеліста, його розумінню літератури й жанру новели, сюжету. Натрапляємо навіть на думку, що у власних художніх творах Василь Стефанік не існує найменшою мірою як автор із плоті й крові: “Я, як Бог, їх сотворив і поставив перед очі світу. Думаю, що за сто років через мене вони будуть собою тішитися”. В дійсності він жив саме тим, чим жили його герої, потужно страждав по-справжньому, як і глибоко страждали вони. Стосовно стосунків В. Стефаніка з батьком наприкінці життя старого, то в тритомнику вміщено уривки з книги В. Костащука “Володар дум селянських”, зокрема: “З часу повернення Стефаніка з Відня відносини між ним і батьком були сердечні. В приватних розмовах він чимраз більше згадує батька, в своїх споминах розмальовує його найтеплішими фарбами. Дивується з його життя і його байдужості до смерті”.

Особливо виразно в тритомнику постає проблема В. Стефаніка в часи і Першої світової війни. Раніше це була напів табуйована тема. Небачений досі збройний конфлікт на теренах Європи не стихав від липня 1914 до листопада 1918 року. Розчленований між різними імперіями, український народ опинився по різні боки фронту ворогуючих держав, Україна стала ареною величезних людських жертв, масового матеріального зубожіння. Ненаситна Російська імперія, що й так уже володіла значною площею східних українських земель, у ході Першої світової війни планувала захопити Галичину, Буковину та Закарпаття, прикриваючись жупелом “собирання руских земель”, чотири млн. мобілізованих питомих українців російською адміністрацією були цілеспрямовано розпорошені по всіх фронтах. На відміну від Росії, в австрійській армії таки існувало українське національне формування – Легіон Українських Січових Стрільців. З самого початку воєн-

них дій на території Австро-Угорщини, а отже, й Галичини та Буковини, розгорнулися репресії проти українців. За найменшої підозри в русофільстві заарештовували, висилали, а то й розстрілювали галицьких інтелігентів. Багато в'язнів східноукраїнського походження загинули в австрійських концтаборах, сюди потрапляли й національно свідомі українці, зокрема священики, юристи, лікарі. Адміністративна влада поляків у Галичині та Лемківщині, а на Буковині – румунів використовувала найменшу нагоду для послаблення українського руху. Патріотизм українських Січових Стрільців у австро-угорській армії, їхнє тяжіння до створення Української держави спричинилися до пробудження національного духу представників інших народів.

На самого Василя Стефаника події Першої світової війни справили неоднозначне враження і відбилися у його власній долі якщо не криваво, то з реальною загрозою для життя письменника. З одного боку, галицький митець був зворушений до глибини душі палким бажанням когорти Січових Стрільців будувати Україну, жив разом із цією патріотично налаштованою молоддю державницькими надіями і мріями. Навіть у 20-х роках на Шевченківському концерті у Снятині Василь Стефаник згадав прекрасні пориви української молоді в роки Першої світової війни: “Ви, молоді! На фронтах ви добре орудували гверами та машингверами. А як ті машингвери тарахкотіли у ваших руках, таким ритмом повинні битися ваші серця для народної справи. І як лавою наступали ви до бою, ще густішою лавою йдіть тепер в народ. Там знайдете те, чого вам до перемоги бракувало”. З другого боку, несподіваний поворот у воєнних баталіях, вступ у вересні 1914 року на територію Снятинщини російських військ, постійні збройні грабежі російської солдатчини, масове згвалтування жінок і дівчат, розстріли ні в чому не повинних мирних жителів – все це Ва-

силя Стефаника, депутата Віденського сейму, вводило в ситуацію ступору. Власне, перша окупація російськими військами Галичини фактично не дозволила В. Стефаникові, незважаючи на всі ризики, навіть виїхати із небезпечної прифронтової зони: “...Він залишається в Русові, переховується від царської військової поліції то у своїх приятелів-селян, то у свого, тоді вже близького, приятеля Івана Семанюка, українського письменника Марка Черемшини, адвоката у Снятині”.

В. Стефаника заарештовують, звинувачують у шпигунстві на користь Росії і, за законами воєнного часу, мало не розстрілюють. Врятував В. Стефаника депутатський мандат, але небезпека не зменшилась, бо влітку австрійська армія знову почала відступати: “Незабаром дороги вкрилися обозами відступаючої австрійської армії. За ними тяглися селянські вози, на яких їхали на купках лахміття замурзані і заплакані жінки і діти. До возів припнуті корови і вівці. А позаду горіли села і гули гармати”.

Вдівець, батько трьох маленьких синів, вже відомий письменник, свідомий український пасіонарний, В. Стефаник після довгих вагань таки змушений був покинути рідний край. За військовими обозами й цивільними біженцями В. Стефаник спочатку подався до Косова, звідти через гори дістався в Угорщину, а у 1916 році – з неймовірними труднощами – добрався до Відня. Вдома, у Русові на господарстві залишився брат Василя Стефаника – Володимир, а також рідна сестра дружини Василя Стефаника – Ольги Гаморак, яка доглядала трьох малолітніх синів цього подружжя. Перебування В. Стефаника-депутата у Відні – мало досліджена сторінка його біографії. Письменник писав своїм домашнім короткі листи, а загалом пропадав у далекій чужині, божеволів від неспроможності змінити бодай окремі вирази української безпомічності. У листі до Анни (Ганни) Гаморак В. Стефаник пише: “Я, відай, дістану ще цього місяці

краєвий інспекторат над українськими евакуйованими”. Йшлося, звичайно, про табори військовополонених під час війни, українців за національністю. Залишалося хіба що допомагати “Союзові визволення України”, який під час Першої світової війни створила група свідомих емігрантів-інтелігентів зі сходу України (Д. Донцов, В. Дорошенко, М. Меленевський) у Відні. Зусиллями цього “Союзу...” в окремих таборах військовополонених – козацькому в Фрайштадті та старшинському в Йозефштадті під Віднем – було відокремлено 30 тисяч українців, пізніше перша сформована з них козацько-стрілецька дивізія сірожупанників влилася в армію УНР. Крім піклування про військовополонених-українців, Василь Стефаник опікувався долею галицьких студентів, дехто з яких опинились на лаві підсудних і за законами воєнного часу могли за свою діяльність поплатитися навіть життям.

У роки Першої світової війни у Відні було чимало українців-галичан, насамперед інтелігенції, зокрема приятелів Василя Стефаника. Він мусив їх десь прилаштувати на нічліг, турбуватися ними, а це забирало час, кошти й фізичне здоров'я. Обов'язки посла-депутата віденського парламенту Василь Семенович виконував, на засідання постійно з'являвся, але за десять років депутатської діяльності в парламенті, за його ж свідченнями, так і не виголосив жодної вагомої промови. Чому? Про окремих “мужицьких послів” та їхні виступи В. Стефаник був дуже низької думки: “Без знання мови, без програми, без темпераменту – все те робило на мене вражіння штабаків з першої кляси. Якби не чотири наші бесідники з клубу, які виголошували промови і розумні, і гарні, то дійсно треба би було соромитися за українське представництво”. Але ж і польську, і німецьку мови Василь Семенович знав досконало: соромитися за свій виступ з точки зору мовної досконалості виступу йому не було жодної причини. Політичні колізії теж

розумів, навіть усвідомлював, чого потребує західноукраїнська спільнота. Проте водночас усвідомлював й те, що його навіть найвдалішою депутатською промовою не вдасться розв'язати той Гордіїв вузол проблем, що в'язався десятиліттями.

Склавши депутатські повноваження після розпаду Австро-Угорщини як держави у 1918 році, Василь Стефаник повернувся у рідні пенати іншою людиною, ніж звідси виїжджав кількома роками раніше: “... Його важко пізнати: він посивів, постарівся. Причина: тяжкі воєнні переживання, журба за дітьми, що малими лишилися у фронтовій смузі і – відроджене слово, що знов не дає йому спокою. [...] В перші повоєнні роки переживає він цілий ряд прикрощів. Умирають обидва брати, Володимир і Юрко, вмирає батько Семен, і з цілої родини залишається він сам-один. [...] Він бідує, залазить у борги”. Післявоєнні неврожайні роки, витрати на навчання синів, рутинні житейські проблеми, прогресуюча хвороба, старість, депресія, неможливість писати й жити на творчих хлібах – усе це разом добиває старого Василя Стефаника. Як питомого багацького сина, Василя Семеновича немилосердно мордує совість: “А то з мене господар! Якби так мій батько встав з гробу, не дуже тішився б своїм сином. Що скажу йому, як прийду до нього? А я в короткому часі таки ляжу біля нього!”. Ще більше від власних матеріальних нестатків В. Стефаника тривожать вісті з Великої України: голодомор, страшні репресії, винищення цвіту українського народу – все це письменник не може залишати поза своєю увагою навіть заради призначеної йому довічно радянським урядом пенсії.

Відомо, що консул із Радянської України схилив письменника написати про чудове життя в Україні й спростувати плітки про негаразди, які нібито там чиняться. Така зухвала пропозиція вивела з рівноваги Василя Семеновича. Консул пригрозив, що В. Стефаника бу-

де позбавлено пенсії, а коли обурений письменник рушив до дверей, крикнув навздогін: “Ти диви на нього! Він не буде писати спростування. Знайдуться, що напишуть!” Василь Стефаник офіційно відмовляється від будь-яких дотацій радянського уряду, закінчуючи свого листа словами: “А прихильником Великої України я все був і буду”. Митрополит Андрей Шептицький, довідавшись про таку колізію і добре знаючи про матеріальні негаразди письменника, призначив В. Стефаникові пенсію в тому ж самому еквіваленті, що її виплачував радянський уряд.

Звичайно, з кожним роком будуть з’являтися все нові дослідження біографії і творчості Василя Стефаника. На жаль, у книзі I тому I з якоїсь причини ми не знайшли спогаду Богдана Лепкого про Василя Стефаника, не побачили оцінки Іваном Франком його творчості,

тут навіть не згадуються (а мали би бути вміщені саме тут, поряд зі статтями Марка Черемшини, Юрія Гаморака (Клинового)) принаймні три статті Дмитра Донцова, в яких оригінально й дуже глибоко проаналізовано талант Василя Стефаника. Не мати уявлення про ці публікації редактор і упорядник відповідного тому Роман Піхманець, звичайно, не міг, адже творчість Василя Стефаника цей науковець вивчав виключно уважно. Проте, мабуть, не існує жодного дослідження в остаточному його завершенні. Загалом тритомне в чотирьох книгах “Зібрання творів” В. Стефаника ошатно оформлене, цілісне й вагоме. Сподіваємось, це видання припаде до душі багатьом шанувальникам Василя Стефаника й викличе цікаві дискусії науковців, а також спонукатиме до нових студій.

НОВЕ СТЕФАНИКОЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Василь Стефаник у дослідженнях та спогадах / упоряд. С. Хороб.
Івано-Франківськ : Місто НВ, 2021. 476 с.**

До ювілею Василя Стефаника філологи Прикарпатського національного університету підійшли з добротним ужином нових видань на пошану патрона, одним з яких стає збірник “Василь Стефаник у дослідженнях та спогадах”. Ця книжка вкотре потверджує, що сучасне стефаникознавство розвивається і виходить на нові наукові обрії, а Прикарпатський університет дбає за збереження й утривалення в часі стефаникіани ХХ–ХХІ століть.

Упорядник видання професор Степан Хороб у передмові вказує на спадкоємність збірника щодо книжки “Василь Стефаник у критиці та спогадах” (1970), яку готував Федір Погребенник. Прикметно, що тоді упорядник не міг включити багато матеріалів передусім еміграційного походження через радянські ідеологеми й заборони. І нове видання, яке творилося тепер, формувалося з інтенції віддати належне колишнім талановитим стефаникознавцям, у чиїх дослідницьких стратегіях розкривається письменник у нових оригінальних ракурсах і чиї імена довго замовчувалися.

Хочу вказати на спадкоємність цього збірника, як мені бачиться, і з виданням “Василь Стефаник: наближення” (Івано-Франківськ, 2017), у якому було опубліковано найновіші на той час дослідження сучасних дослідників із різних країн про класика української літератури. “Сестринство” цих двох видань помітно вже з обкладинок, а водночас вони фіксують незгасний інтерес до Стефаника літературознавчого світу й ініціативність та велику працю прикарпатських вчених, зокрема й Степана Хороба, котрий теж був упорядником збірника 2017 року, щодо зведення таких цікавих матеріалів в окремій видання.

Збірник “Василь Стефаник у дослідженнях та спогадах”, спонукою до якого був і 150-літній ювілей класика, складається з трьох розділів: “Василь Стефаник у світлі еміграційних дослідників”, “Василь Стефаник у світлі материкових дослідників” і “Василь Стефаник у світлі спогадів”.

Перший розділ привертає увагу до вартісних праць про Стефаника авторства українських літературознавців в еміграції. Це розвідки як біографічного характеру (Юрій Гаморак “Василь Стефаник (Спроба біографії)”, Юрій Клиновий “Франко і Стефаник”, Микола Степаненко “Василь Стефаник і Велика Україна”), так і праці, у яких автори дають свій аналіз секретів поезики творів письменника (Богдан Лепкий “Василь Стефаник (літературний нарис)”, Остап Грицай “Василь Стефаник: спроба критичної характеристики”, Дмитро Корбутяк “Секрети творчости Василя Стефаника”, Данило Струк “Структура Стефаникової новели” та ін.). Виокремлю і студії потужного філософського звучання: Дмитро Донцов “Поет твердої душі” (Василь Стефаник).., Дмитро Козій “Стефаникова людина у межових ситуаціях”, Юліан Вассиян “Характеристика творчости Василя Стефаника”. Лука Луців представлений тут фрагментом “Незакінчені твори Василя Стефаника” з його відомої монографії “Співець української землі” (1971), у якій автор мав на меті сказати “правдиву правду” про автора “Синів” і “Марії”, поетик советські українські літературознавці не скажуть, бо “живуть під московським караулом”. І уривок у збірнику демонструє цю інтенцію, адже автор відштовхується від однойменної статті Степана

Крижанівського, з яким полемізує і багато що спростовує. Олександра Черненко, авторка дослідження “Експресіонізм у творчості Василя Стефаника”, виданої у Канаді 1989 року, з якої і взято фрагмент “Вацлав Морачевський і Станіслав Пшибишевський у житті Стефаника”, мала намір проаналізувати багатогранну творчість письменника на тлі загальноєвропейського культурного та літературного процесу, передусім у контексті європейського експресіонізму. Як бачимо, обраний матеріал теж наświetлює цю проблематику. Завершує цей розділ студія Леоніда Рудницького про творчість Василя Стефаника в англomовному світі, у якій автор бере до уваги не лише переклади творів письменника, а й збірники, монографії, довідки у різних довідниках та енциклопедіях про Стефаника.

Прикметно, що дослідники, пишучи про геніального майстра новели, самі здобуваються на піднесений голос, і їхні розвідки часом відлунюють поетично, не втрачаючи точності аналітичних присудів: “Ось так повстало його слово: ні скарги, ні смутку, ні радості! Не золотий і теплий дощ туги, не золоте сонце ще теплішої потіхи, що світило і гріло в дитинстві, лиш неприступний і гордий світ позалюдського вимріявся йому, шовком тканий, далеким сріблом білим мережаний і білими холодними перлами обкинений. Не з м’якої глини людяности різьбив він свій світ, лиш як камінь. А нове слово було, викупане в труті-зіллю, а загострене на кременю його ствердлої душі...” (с. 31) (Дмитро Донцов); “Стефаник перший в українській літературі насправді визволився з пут поверхового етнографізму, заявленої побутовщини та розніженої, неглибокої сентиментальности тільки в силу наявної в ньому найглибшої духової стихії рідного села... Він заговорив не барвистим одягом, пустою загонистістю, духовим анархізмом, декоративною мальовничістю природи, естетикою пісні, кволою еротикою, – але владним голо-

сом землі, стихійною силою напруженого змагання людини, що не здається до кінця, що, свідомо своєї особистости, стає на найтвердішу основу самовартости і однаково боронить своєї правди перед людиною чи Богом” (с. 53) (Юліан Вассиян).

Безперечно, стефаникознавство вишло на новий рівень, коли поєднало напрацювання вчених в Україні зі здобутками діаспорного літературознавства. Багато праць, фрагменти з яких опубліковано у збірнику, вже є в електронних бібліотеках, зокрема на ресурсі *Diasporiana*. Однак це не применшує значення такого видання, своєрідної стефаникознавчої хрестоматії, адже надійно орієнтує науковців, зацікавлених творчою постаттю письменника, у світі літературознавства про нього.

Другий розділ “Василь Стефаник у світлі материкових дослідників” відкриває стаття Миколи Євшана про Василя Стефаника. Цей автор випереджує наступних дослідників, сказати б, генераційно, адже Микола Федюшка помер ще 1919 року. Його стаття – немов епіграф до наступних матеріалів, у якому концентровано артикульовано захоплення словом новеліста, яке згодом розкриється у наукових викладах літературознавців: “Творчість Стефаника – чи не найсильніше слово з усієї української літератури. Він показав не лиш, що таке дійсний артизм з Божої ласки, але й те, як артизм може йти в парі з іншими, моральної натури, цілями. На всякий случай, ретора понад нього у нас немає. Орудувати словом ніхто від нього краще не умів досі” (с. 164). Далі подано статті Івана Денисюка “Майстерність Стефаника-новеліста” і Михайлини Коцюбинської “Читаючи Стефаника”, які вже є класикою українського літературознавства. Щедра на контексти розвідка Ярослави Погребенник “Вплив європейської культури на формування літературних смаків Василя Стефаника”.

Талановитий й присутній в есеїстичному письмі Володимир Іванишин.

Його “Син землі” написаний віртуозно і експресивно, як саме письмо Стефаніка. Блискуче зіставлення українського письменника з Ернестом Гемінгвеем і Вільямом Фолкнером дало багато плідних висновків. “Стефанік – суцільна душевна рана. Глибока, невигоєна, ясна. Тільки вдивляючись у його творчість через цю призму, можна доходити до його психології творчості, виявити джерела стоїчного оптимізму. Так, саме оптимізму. Звинувачення свого часу Стефаніка в песимізмі диктувалося не чим іншим, як елементарним непорозумінням його творчого доробку. Наскрізь трагедійні ситуації (з чого, власне, відштовхувалися “рожевооптимістичні” критики) – це найвищий злет Стефаніка, що при всьому бажанні не дозволяє відшукати аналогії у відомих джерелах світової літератури” (с. 206), – такий присуд Володимира Іванишина, і з ним важко не погодитися. Стефаніковий досвід модернізму з різних дослідницьких візій акцентували Ярослав Поліщук, Наталя Шумило, Ірина Московкіна. Перегукуються певною мірою статті Володимира Погребенника, в центрі уваги якого літературна патріотика новел письменника другого періоду творчості, і Наталії Мафтин, яка ретельно розглянула рецепцію Стефаніка у західноукраїнській новелістиці міжвоєнної (Миротислав Ірчан, Микола Матіїв-Мельник, Іван Керницький, Анатоль Курдидик, Василь Ткачук та ін.).

Філософську магістраль осмислення продовжила у цьому розділі Марія Зубрицька, актуалізуючи танатологію творчого світу письменника. Епістолярієві Василя Стефаніка присвячено розвідки Романа Піхманця й та Євгена Барана. Про поезію в прозі написали Валентина Єрмак (Варчук) і Степан Микуш. “Новели В. Стефаніка напоєні соками рідної землі, нагадують листочки міцного й крилатого дерева. Зосереджений новеліст переважно на сучасному моменті, сюжет протікає в “підземеллі” – у душах літературних ге-

роїв.... Автор не лімітує висловлювань героїв, саме їхні репліки й монологи визначають своєрідну драматургію твору, значною мірою ліризовану. Стефанік продемонстрував можливості новели як жанру, спроможного до різноманітних модифікацій” (с. 393), – підсумовує дослідник, і його думку немов підхоплює і розвиває Наталя Голод, яка аналізує кореляцію експресіоністичної техніки письма й вибір оптимальної жанрової форми (часто гібридної). Взаємини Василя Стефаніка зі Степаном Смаль-Стоцьким висвітлив Богдан Мельничук, а Роман Голод зосередився на проблемі спадкоємного зв'язку між покутським майстром новели та Іваном Франком. Транслятологічні виміри творчого доробку Стефаніка ретельно проаналізував Степан Хороб.

Богдан Козак обсервує роль творів новеліста для мандрівного театру “Заграва”. “А в особі В. Стефаніка український театр здобув письменника, чия творчість у грі акторів відкрила глядачам глибинні джерела споконвічного існування нашого народу: його жертвність за рідну землю, любов до мови, традицій, звичаїв, сильніших за фізичну смерть, бо вкорінені у сфери духа, пронизані його життєдайним світлом, як родюча земля промінням сонця...”, – висновує театрознавець (с. 323). Долучені до збірника і мовознавці (Віталій Кононенко, Василь Грещук, Валентина Грещук, Марія Голянич). Як зазначено в анотації, видання розраховане передусім на фахівців української літератури, шанувальників творчої спадщини Василя Стефаніка. А спробуймо уявити людину, яка береться за цю книжку, не читавши досі творів класика, хтось з широкого читацького загалу. Безперечно, поліфонія наукових голосів переконливо утворює велич письменника, з'ясовує його роль в українському письменстві, доводить унікальність його творчості у світовому контексті.

Розділ третій “Василь Стефанік у світлі спогадів” містить багато цікавих

матеріалів мемуарного характеру. Деякі з них свого часу публікувалися у книжці Томи Кобзея “Великий різьбар українських селянських душ”, яка вийшла 1966 року в Канаді (видавництво “Снятинщина”). Розповіді сучасників про письменника, причому мало відомі загалом, без сумніву, додають багато штрихів до його образу – і митця слова, і людини. Найбільшими тут є спогади Богдана Лепкого, який зафіксував чи не всі перетини зі Стефаником упродовж життя. Це було у Коломиї, Кракові, Микуличині, Відні, Львові, і всі локації в’яжуться у пам’яті мемуариста з цікавими епізодами та щирим товариським спілкуванням. “Ніколи не забуду Стефаникового оповідання про те, як то він і Мартович зі своїми батьками, ще як “шкубенти” в Коломиї, ходили купувати “шпенцери”. Кращої гуморески не то Аверченко або Вишня, але навіть Твайн не написав би” (с. 434), – свідчить Богдан Лепкий, і цікавих цитат можна знайти у нього дуже багато. Його спогади охоплюють тривалий час – з кінця XIX століття майже до смерті Стефаника. З останньої зустрічі у Львові Лепкий згадує зокрема його запрошення до Русова і шкодує, що таки не поїхав: “Приїдь до мене колись до Русова, – казав, – хоч би й завтра. Конче приїдь, Богдане. Фляшку доброго вина поставлю і кажу для тебе курку зварити, лиш щоби-с приїхав. Пам’ятай! Побачиш Русів і подивишся, як я живу. Добре?” Я обіцяв. Але був хорий і не поїхав. А нині жалую” (с. 442). Завдяки відтворенню прямої мови Стефаника, діалогів з ним, безпосередніх коментарів Богдана Лепкого розкриваємо для себе письменника (чи навіть письменників) як небуденні творчі постаті минулого, які стають ближчими нам, людям XXI століття.

Талант оповідача, а також “його зір обсерваційний” підкреслює у своїй віденській згадці Андрій Жук, а Іван Макух акцентує незмінність переконань як громадську характерність Стефаника. Про цих громадських і політичних дія-

чів, а також про Степана Смаль-Стоцького, ще одного автора спогадів, які уміщені у збірнику, можна прочитати у статті Богдана Мельничука, зосередженій на висвітленні взаємин письменника з низкою діячів національно-патріотичної орієнтації, про які не згадувалося у радянські часи.

Сприяють кращому розумінню Стефаника й спогади літературознавця, публіциста, громадсько-політичного діяча Володимира Дорошенка, який засвідчив особливу симпатію письменника до Наддніпрянщини: “Стефаник не був дрібно-амбітним, залюбленим у себе письменником, не хвалився своїми заслугами, хоч і був їх свідомий. Він уважав себе мало популярним письменником, спеціально на своїй тіснішій батьківщині, в Галичині. Він був тієї думки, що на Наддніпрянщині його більше знають і цінять” (с. 450).

Завершують цей розділ і видання загалом спогади Івана Подюка. Напевно, таким і був задум упорядника щодо композиції книжки – завершити її мемуарами лікаря, який пише про смерть письменника у спогаді “Василь Стефаник зблизька”. У другому спогаді “Молодими огирами в сніговицю до Василя Стефаника” він багато пише про лікаря Кобринського. Без сумніву, Подюк мав неабиякий хист мемуариста, на доказ чого зачитую уривок з його тексту: “Та тільки лишився мені спомин, швидкий, як промінь сонця, що падав на мою маму, як я був малий. І я бачу, чую завірюху-сніговію, себе і сеньйора Кобринського у важких залубнях, молодих огирів, окутаних білосрібним інеем і ...свою молодість. Так, незабутній сеньйоре, як ти тоді, так і я тепер живу феноменальним спомином, коли багато років тому ми разом їхали на прекраснім Покуття до Василя Стефаника” (с. 469). І назагал, цей кінцевий розділ мемуарного характеру, сказати б, охудожнений, додає “шарму” виданню, концептуально вивершуючи його.

Свого часу Олександра Черненко висувала важливість нових критичних підходів до творчості Василя Стефаника, що породжують нові інтерпретації, а також зауважила, що кожне покоління знаходить у таких творах для себе “щось нове, свіже й актуальне, а це якраз робить їх безсмертними та надає їм вселюдського значення”. У виданні “Василь Стефаник у дослідженнях та спогадах” маємо змогу спостерігати інтерпретації творчості письменника у зміні літературознавчих генерацій, здобутки стефаникознавства минулого й актуаль-

ні напрацювання сучасників. Стефаник безсмертний, і його слово надалі демонструє величезний інтерпретаційний потенціал. Не марне сподівання Степана Хороба на те, що видання “стане гідним пошануванням славетного українського новеліста з нагоди його 150-річчя з дня народження”. Зроблене талановито й з пошаною до автора, воно буде надійним компасом для шанувальників творчої спадщини письменника у світі стефаникознавства.

ЛЕКСИКО-ДЕРИВАЦІЙНИЙ ВИМІР ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ

Царьова Ірина. Сучасний український юридичний текст: лексико-дериваційна структура. Дніпро : ЛІРА, 2020. 446 с.

В останні десятиліття в українському мовознавстві активно досліджуються як лінгвістичні, так і юридичні аспекти мови права. В ділянці юридичної лінгвістики, яка формується як окремий специфічний напрям мовознавчої науки, успішно опрацьовуються теоретичні засади вивчення правничої мови, історія становлення субмови права, структурно-функційні й стилеві питання мови законодавства, юридична термінологія в її історичному й функційному виявах, комунікативні й дискурсивні аспекти юридичної мови. Водночас низка проблем становлення юридичного мовознавства ще не стала предметом науково-лінгвістичного осмислення, а розв'язання вищезазначених питань породжує нові проблеми, які вимагають їх лінгвістичного вивчення. До них належить, зокрема, динамічний характер юридичного тексту, створення динамічної моделі юридичної лексико-семантичної системи української мови. Саме лексико-дериваційну структуру сучасного українського юридичного тексту І.В. Царьова обрала темою своєї монографії, її актуальність у зв'язку з зазначеним не викликає жодних застережень.

Дослідниця поставила перед собою мету – з'ясувати та обґрунтувати виникнення, творення і функціонування лексико-дериваційних зв'язків сучасного українського юридичного тексту. Для її досягнення окреслено розв'язання низки таких різноаспектних завдань: *логіко-теоретичних*: обґрунтування статусу лексико-дериваційних зв'язків сучасного українського юридичного тексту в

онтологічному та гносеологічному аспектах; виділення *специфікації тексту та дериваційного слова* як базових понять лексичної деривації, що відображають різні аспекти дериваційного функціонування юридичного слова; опрацювання принципів типології специфікацій сучасного українського юридичного тексту; *методологічних і методичних*: розробка принципів і методики дериваційно-лексикологічного аналізу сучасного українського юридичного тексту; *описових*: опис системної моделі дериваційного простору слова як багатовимірної, динамічної та самоорганізованої структури сучасного українського законодавчого і судового різновидів юридичного тексту; обґрунтування можливості розгляду парадигматичних зв'язків у лексиці в дериваційному аспекті й опис із цих позицій спільнокореневих слів, що перебувають у відношеннях синонімії та омонімії; аналіз опозитивного статусу зв'язків між двома формами лексичної деривації – формально-семантичної (словотвірної) і семантичної; їх зіставлення з урахуванням виявлених диференційних ознак і опис систем, на яких форми перетинаються і взаємодіють.

Основну частину дослідження І.В. Царьової вмотивовано й логічно відкривають розділи, в яких висвітлено особливості словотвірної системи юридичної лексики та детально з'ясовано теоретико-методологічні засади дослідження сучасного українського юридичного тексту. Традиційні питання вчення про словотвір – словотворчі ресурси, комплексні словотвірні одиниці, пе-

редусім словотвірне гніздо та його компоненти, словотвірна мотивація, парадигматичні й синтагматичні відношення між елементами словотвірної системи, дериваційний крок, способи словотворення, зв'язок словотвору й лексики – проаналізовано з урахуванням специфіки структурно-системної й функційної організації юридичної лексики. Цілком виправданим став принцип ахронії і зближення вчення про словотвір та лексикології в ділянці інтерпретації системи юридичної лексики. Виявлені в монографії класи категорій, які науковиця називає системою категорій діахронної лексикології, ґрунтуються на способах словотворення та типах словотвірних мотивацій. З огляду на різночасовість утворення юридичної лексики та її лінгвопрагматичну специфіку доволі продуктивним для її дослідження стало використання етимолого-словотвірного гнізда.

Також висвітлено становлення і розвиток юридичної мови, визначено етапи її еволюції, проаналізовано дискусійні питання вивчення мови права, обґрунтовано юридичний текст як об'єкт дослідження юридичної лінгвістики, окреслено його параметри, функції та основні категорійні ознаки, відзначено функціонування сучасного українського юридичного тексту в сугестивному й лінгвопрагматичному вимірах, запропоновано традиційні підходи лінгвістичного студіювання тексту (формально-структурний, семантичний і комунікативний) доповнити дериваційним. Результати аналізу зазначених проблем лягли в основу опрацювання оригінальних концептуальних засад дослідження сучасного українського юридичного тексту, згідно з якими юридичний текст постає як формалізоване утворення в межах юридичного дискурсу, що є носієм адекватної щодо сучасної системи права в поняттєвому й мовному плані правової інформації, достатньо інформативним для повноцінної та якісної правової діяльності. Така інтерпретація

юридичного тексту, доповнена розглядом його як універсальної структури прагматичних правил використання мови в ситуативному контексті визначення права, а складники-показники являють собою кліше, що слугують вираженню перформативності, модальності в нормативних судженнях, цілком суголосна методології сучасної мовознавчої науки і забезпечила ефективність і результативність здійсненого дослідження в ділянці української юридичної лінгвістики.

Заслужують на увагу запропоновані в монографії поняття формально-семантичної взаємодії юридичних одиниць та лексико-дериваційного юридичного ряду, які, поряд із іншими поняттями, уможливають моделювання лексико-дериваційної структури сучасного українського юридичного тексту.

У третьому розділі книги її авторка висвітлює свою інтерпретацію структури сучасного українського юридичного тексту, яка ґрунтується на тому, що розуміння тексту є нескінченним процесом переінтеграції, який завершити не можна, при цьому визначальним є врахування як експліцитно, так і імпліцитно вираженої в юридичному тексті інформації. Аналізуючи структуру сучасного українського юридичного тексту, дослідниця ґрунтовно з'ясовує його лексико-дериваційну структуру і семантику та міжтекстові зв'язки сучасного юридичного тексту. Структура тексту містить формальний і змістовий компоненти, які репрезентують відповідно його форму і зміст. Дослідниця переконливо доводить, що логічна послідовність офіційних документів створює відповідний синтаксис, в якому домінують складні речення та юридична лексика. Щодо вивчення міжтекстових зв'язків, то в монографії обґрунтовано використання надбань теорії інтертекстуальності. У цьому ж розділі виокремлено низку вимог до структурної організації тексту та виявлено типологію мовних девіацій у юридичних текстах та запропоновано мовні одиниці, які відповідають грама-

тичному ладу, лексико-семантичним нормам сучасної української мови.

Завершує основну частину монографії І.В. Царьової розділ, присвячений взаємодії функційно-дериваційного простору сучасного українського юридичного тексту. У ньому дослідниця детально характеризує функційно-дериваційну наповненість сучасної юридичної лексики у її системному, функційному, лексикоцентричному, текстоцентричному, лінгвоцентричному, персоноцентричному, контрастивному і перекладному аспектах, термінологізовані синтаксичні конструкції, функційні вияви різних частин мови, граматичні засоби вираження сучасного українського юридичного тексту, а також висвітлює концепцію створення мотиваційного словника сучасної української юридичної лексики. Заслугує на увагу встановлення формального й семантичного варіювання як визначальних векторів дериваційного варіювання слова, що детермінують продукування двох семантико-функційних різновидів одиниць, які науковиця іменує *дериваційними словами і специфікаціями*. Дериваційне слово – це комплексна одиниця, що об'єднує всі похідні слова, здатні до дериваційної взаємодії в межах одного семантико-функційного контексту, у якому протичлени є природним дериваційним джерелом і продовженням один одного. Специфікації репрезентують згустки семантичної енергії, які формують у безперервному дериваційному просторі лексичної системи окремі смисли, з оперттям на які дискретизується простір і відтворює в ньому світ відображених у мові сутностей. Тут же висвітлено концепцію створення мотиваційного словника сучасної української юридичної лексики. Схема мотиваційного аналізу містить такі компоненти:

– вокабула (описувана лексична одиниця з тлумаченням) у називному відмінку та її характеристика:

– мотиваційна ознака: компонент похідної номінативної одиниці, який є

вербальним виразником її внутрішньої форми;

– лексичний мотиватор: слово-мотиватор, яке є виразником лексичної мотивованості;

– структурний мотиватор: слово-мотиватор, яке є виразником структурної мотивованості;

– аналіз мотиваційної ознаки: мотиваційна форма та мотиваційне значення;

-- мотив номінації (субстантивні, ад'єктивні, процесуальні мотиваційні ознаки);

– типи мотивованості (абсолютна / відносна, фонетична / морфологічна / семантична, повна / часткова);

– типи внутрішньої форми слова (метафорична / неметафорична, лексикалізована / нелексикалізована, варіантна / неваріантна);

– зумовленість вибору мотиваційної ознаки.

Відзначаючи ґрунтовність аналізу лексико-дериваційної структури сучасного українського юридичного тексту, комплексний підхід до неї, важливість отриманих результатів, узагальнень і висновків, вкажемо й на ті положення, які викликають сумніви, сприймаються неоднозначно і спонукають до дискусії.

Аналізуючи другий клас категорій діахронної лексикології, проілюстрований трансформацією *порушення прав(а) > правопорушення*, дисертантка зазначила: “Цей клас категорій постає класом категорії делексикалізації – процесу, який передбачає втрату твірними словами статусу лексеми в складі нової одиниці” (с. 32). Подібні дериваційні процеси ґрунтуються на поєднанні двох окремих лексичних одиниць, наслідком чого настає їх делексикалізація, а тому варто послуговуватися в таких випадках усталеним у вченні про словотвір терміном *композиція* і відповідно – клас категорій композиції.

Під час аналізу способів словотвору в системі категорій діахронної лексикології варто було врахувати також

результати дериватологічних досліджень, висвітлених у монографіях: И.С. Улукханов *Единицы образовательной системы русского языка и их лексическая реализация* (Москва, 1996); Нелюба Анастолій. *Явища економії в словотвірній номінації української мови* (Харків, 2007).

Дослідниця справедливо зазначила, що “І.І. Ковалик випрацював механізм укладання словотвірного гнізда, принципи встановлення семантичних відношень між його компонентами, обґрунтував особливу роль кореня у структуруванні гнізда та простежив динаміку його семантичного розвитку на всіх ступенях похідності” (с. 40), тільки не в праці “Вчення про словотвір”, а у двох спеціальних статтях “Семантична функція кореня у словотвірному гнізді” та “Про семізацію та семемізація рацію у словотвірному гнізді кореня *зелен-* в українській мові”.

Не було необхідності давати визначення загальновідомим лінгвістичним поняттям, пор. *суфіксація, префіксація, постфіксація, твірна основа, спрощення, перерозклад, ускладнення* (с. 67 і наступні).

До списку наукової літератури не варто було включати навчальну літературу, підручники, посібники, пор.: М.П. Брандес і В.М. Проворотов, Н.С. Валгіна, В.О. Горпинич, А.Н. Діденко, М.П. Кочерган, В.І. Крамаренко, Л.І. Мацько, З.С. Сікорська.

Проте висловлені зауваження і побажання не можуть знизити загальної високої оцінки здійсненого дослідження. Монографія І.В. Царьової відзначається новизною постановки й розв’язання актуальної лінгвістичної проблеми, яка виявляється в тому, що в ньому вперше в українському мовознавстві комплексно з’ясовано структуру сучасного українського юридичного тексту в її семантичних, функційних й прагматичних виявах, теоретично обґрунтовано універсальність дериваційних зв’язків, опрацьовано модель лінгвоправового простору як сукупності юридизова-

них лінгвальних засобів, окреслено параметри, завдання і принципи лексико-дериваційного напрямку в дослідженні юридичного тексту.

Актуальність монографії зумовлена важливістю цієї проблеми для сучасного українського мовознавства, її недостатнім науковим опрацюванням, і, що хотілось би спеціально підкреслити, запропонованою моделлю дослідження юридичного тексту з опертям на засади динамічного підходу до аналізу дериваційних процесів.

Виконане дослідження має важливе теоретичне й практичне значення. Теоретичні положення про динамічні аспекти вивчення сучасного українського юридичного тексту, висновки, яких дійшла науковиця, – помітний унесок у розбудову юридичної лінгвістики. Результати здійсненого дослідження збагачують і поглиблюють теорію мови в ділянці дериваційної лексикології детермінантно-динамічним підходом до вивчення юридичного тексту, втіленням у практику його дослідження дериваційного принципу.

Практична цінність рецензованої праці полягає в тому, що апробована в ній методика аналізу й інтерпретації структури юридичного тексту може бути з успіхом застосована й до вивчення інших текстів. Нові науково обґрунтовані результати дослідження будуть використані під час написання навчальних підручників та посібників із юридичної лінгвістики та в практиці читання спецкурсів на філологічних та юридичних факультетах вищих навчальних закладів.

Отже, науково-лінгвістична скарбниця українського мовознавства поповнилася цінною монографією, в якій на нових методологічних засадах осмислено лексико-дериваційну структуру. Рецензована праця засвідчила помітний поступ у ділянці розбудови, з одного боку, юридичної лінгвістики, а з іншого – теоретичних і практичних проблем дериватології.

Коротко про авторів

Бігун Ольга Альбертівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри французької філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Воробець Олексій Дмитрович – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Грещук Валентина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Грещук Василь Васильович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Іонане Надія Петрівна – аспірантка кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Комар Володимир Леонович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії слов'ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кононенко Віталій Іванович – доктор філологічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України, завідувач кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Магас Наталія Мирославівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Мельник Ярослав Григорович – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Мойсієнко Анатолій Кирилович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мочернюк Наталія Дмитрівна – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

Романюк Василь – студент факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Слоньовська Ольга Володимирівна – кандидат педагогічних наук, професор кафедри української літератури Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Солецький Олександр Маркіянович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Червінська Інна Богданівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка творчої навчально-наукової лабораторії “Гірська школа Українських Карпат” Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Щербій Наталія Олегівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Зміст

ЕТНОС І СУСПІЛЬСТВО

Ярослав Мельник. Інформаційна війна проти України у контексті політичних протистоянь кінця ХХ – початку ХХІ ст.: лінгвокультурологічний та дискурсивний виміри	5
Олександр Солецький. Емблематичні коди культури	14

ЛІТЕРАТУРА І ФОЛЬКЛОР

Ольга Бігун. Реконструкція церковного календаря в творчості Тараса Шевченка. .	27
Ольга Слоньовська. Юрій Стефаник – син Василя Стефаника: патріот і пасіонарій на еміграції	34

МОВА І НАЦІЯ

Анатолій Мойсієнко. Світ каузацій і паремій кризь заголовне слово в сонетних текстах Емми Андіївської	45
Валентина Грещук. Обрядова весільна лексика в словнику “Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові”	50

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

Віталій Кононенко. Абсурд як семантична деструкція: модерністський художній дискурс	63
Наталія Магас. Функційно-семантичний потенціал маркерів ірреальності у структурі речення	72

ПОШУКИ, ВІДКРИТТЯ, ГІПОТЕЗИ

Володимир Комар, Василь Романюк. Чорноморська доктрина Юрія Липи та її інтерпретації	83
---	----

ТРИБУНА МОЛОДИХ

Олексій Воробець. Семантика та функції поширювачів у творенні концептних метафор	93
Надія Іонане. Вербалізація категорії радості на позначення афекту в українському та англійському художньому дискурсі: дієслівно-субстантивні словосполучення	98

PERSONALIA

Інна Червінська. Мирослав Стельмахович – засівач народної педагогіки	107
Віталій Кононенко. Мистецький світ Дениса Іванцева	112

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Віталій Кононенко. Мова і нація в оцінці Олександра Потебні	119
Ольга Слоньовська. Василь Стефаник: “Я не пишу – я роблю пігулки...”	124
Наталія Мочернюк. Нове стефаникознавче дослідження	131
Василь Грещук. Лексико-дериваційний вимір юридичного тексту	136
Коротко про авторів.	140

CONTENTS

ETHNOS AND SOCIETY

- Yaroslav Melnyk.** Information war against Ukraine in the context of political confrontations of the late 20th and early 21st centuries: linguocultural and discursive dimensions 5
- Oleksandr Soletskyi.** Emblematic codes of culture 14

LITERATURE AND FOLKLORE

- Olga Bihun.** Reconstruction of the church calendar in Taras Shevchenko's works 27
- Olha Sloniowska.** Yuriy Stefanyk –Vasyl Stefanyk's son: a patriot and a passionate person in exile 34

LANGUAGE AND NATION

- Anatoly Moisienko.** The world of causation and paremias via the title word in the sonnet texts of Emma Andrievska 45
- Valentyna Greshchuk.** Ceremonial wedding vocabulary in the dictionary "Hutsul Dialectical Vocabulary and Phrasemics in Ukrainian Art Language" 50

PSYCHOLOGY OF PERSONALITY

- Vitalii Kononenko.** Absurdity as semantic destruction: modernist figurative discourse . 63
- Nataliya Magas.** Functional and semantic potential of irreality markers in sentence structure 72

SEARCHES, DISCOVERIES, HYPOTHESIS

- Volodymyr Komar, Vasyl Romaniuk.** Yuri Lypa's Black Sea doctrine and its interpretations 83

TRIBUNE OF THE YOUNG

- Oleksii Vorobets.** Semantics and functions of extenders in the creation of conceptual metaphors 93
- Nadiia Ionane.** Verbalization of the category of joy denoting affect in Ukrainian and English figurative discourse: verbo-nominal phrases. 98

PERSONALIA

- Inna Chervinska.** Myroslav Stelmakhovych is a sower of folk pedagogy. 107
- Vitalii Kononenko.** The artistic world of Denys Ivantsev 112

REVIEWS

- Vitalii Kononenko.** Language and nation in the assessment of Oleksandr Potebnia 119
- Olha Sloniowska.** Vasyl Stefanyk: "I don't write – I make pills..." 124
- Natalia Mocherniuk.** A new study of Stefanikology 131
- Vasyl Greshchuk.** The lexical-derivative dimension of the legal text 136
- Our Authors.** 140

Наукове видання

ЕТНОС І КУЛЬТУРА

Часопис Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
Збірник науково-теоретичних статей
Гуманітарні науки

№ 18–19 / 2021–2022

Головний редактор Василь ГОЛОВЧАК
Комп'ютерна верстка Віра ЯРЕМКО

Підписано до друку 08.11.2022 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”. Ум. друк. арк. 16,5
Наклад 100 пр. **Зам. №** .

Видавець
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С. Бандери, 1, тел.: 75-13-08
E-mail: vdvcit@pnu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7616 від 26.05.2022

Виготовлювач